

MIKLÓS PÉTER

**NEMZETI
SZEMÜVEG**

MIKLÓS PÉTER
NEMZETI SZEMÜVEG

MIKLÓS PÉTER

NEMZETI
SZEMÜVEG

BÁLINT SÁNDOR
SZELLEMI ÖRÖKSÉGÉERT ALAPÍTVÁNY

SZEGED

2023

A kötet megjelenését a
Magyar Kultúráért Alapítvány
Petőfi Kulturális Ügynökség NZrt.
támogatta.

TARTALOM

ŐRKÖDÉS	9
MINDEN VESZTÉS ELLEN	11
KEGYES PELIKÁN	15
ISTEN KEDVELTJE	17
KÉTELY NÉLKÜL	19
AZ ÖRDÖG GARÁZDÁLKODÁSAI	23
KERTÉSZ NAPSZEMÜVEGBEN	27
STABIL HÁTTÉR	31
RÉMURALOM ÉS FÉLPOGÁNYSÁG KÖZÖTT	33
LÁNYOK A SZÉN BÁNYÁBAN	35
TORZ ILLÚZIÓK	39
SZÉTZÚZÁS LELKESEDÉSSEL	43
MAGYARORSZÁG KERESZTJE	47
ALÁZATOSSÁG	51
ŐRKÖDÉS	55
NÉPI JOG ÉS BÁNYAIPAR	57
FÖLZABÁLT SZÍVVERÉS	59
LÉLEK ÉS ANYAG	61
TÖKÉLETES FÜGGETLENSÉG	63
IDŐ ÉS KEDV	65
TOTÁLIS PATRIOTIZMUS	67
A LEGMAGASABB SZINTŰ KÖLTŐI NYELV	69
ÁHITAT ÉS MELEGSÉG	71
ÉLES SZEM	73
UJJHARAPÁS	75
EGYMÁSMELLETTISÉG	77

KÖZÖS CSELEKVÉS	79
ÉLMÉNYLÍRA	83
ADVENT	85
FÖLZABÁLT SZÍVVERÉS	87
POKOLTÁNC	89
VÉGZET	91
KEGYETLEN MEGFORMÁLTSÁG	93
ELVESZETT PARADICSOM	95
OTTHONOSSÁG ÉS IDEGENSÉG	97
A FELELŐSSÉG KÉNYSZERE	99
LEGSZEBB HAGYOMÁNY	101
HELYÜNK A VILÁGBAN	103
HIPERSZUPER MOZAIK	105
PRÓZA	107
MESÉBEN VERGŐDVE	109
FÉNYLŐ VALÓSÁG	113
KÖLTÉSZET ÉS KATOLICIZMUS	115
VILLÁMSZELÍDSÉG	117
SZABÓ MAGDÁTÓL A GYŰRŰK URÁIG	119
FOGADALMAS ÉLETSZENTSÉG	121
FORRADALMAKBAN	123
MENTŐÖV	125
TARTÓS ÉS MULANDÓ	127
VESZÉLYÉRZET	129
ROZSDÁS TORKOK	131
DON-KANYAR APA	133
FELGYÚJTOTT VILÁG	135
SZEMBESZÁLLÁS	139
DRÁGA JÚDÁSFA	141
SZÉLMALOMVÁR	145
ÚJ FORRÁSVIDÉK	149
HIBÁZNI NEM LEHET	151
ELLENTÉTES PÓLUSOK	155
HŐS VAGY LÁZADÓ?	157
NÉVTELENSÉG	159

FORRADALOMTÓL MEGTORLÁSIG	161
VENGERKA	163
ERDÉLY SZERETETE	165
TRIANON-TÉRKÉPEK	167
IDEGEN SZEMMEL	169
HŰSÉG AZ ÁLLAMHOZ	171
KESERŰ PIRULÁK	173
GYÚJTÓLÖVEDÉK	175
KÉNYSZERŰ RABSÁG	177
NYILVÁNOS BŰNBÁNAT	179
SZEGEDI FIATALOK	181
FÉNYLŐ ÍVELÉSEK	183
LEHALLGATÓKÉSZÜLÉK A HÁLÓSZOBÁBAN	185
SORSOK ÉS ADATOK	187
LOSONCZI A TILOSBAN	189
GYŐZTESEK ÉS VESZTESEK	191
EGYÜTTTHATÁSOK	193
DEMOGRÁFIAI TÉL	195
EGY HUNGARIKUM ÉVSZÁZADAI	197
ELLENTÉTES PÓLUSOK	199
JÓKAITÓL MÁRAIIG	201
A SZABADSÁG IGÉNYE	203
MONOLÓG	205
KILAKOLTATOTT LÉLEK	207
AZ EMLÉKEZÉS MŰVÉSZE	209
A GONDOLATOK HATALMA	211
KIRÁLYLÁNYBÓL SZENT	213
UGYANOLYAN ALÁVALÓSÁGOK	215
VÁGYKELTÉS VIZUÁLISAN	217
KIFINOMULT KÖZLÉSEK	219
ÉRTÉKÜNK A TUDÁS	221
TÚLÉLÉS	223
MEGBÉKÉLÉS	225
JUHÁSZNEMZETSÉGEK	227
A KÖTETBEN SZEREPLŐ ÍRÁSOK	
ELSŐ MEGJELENÉSI HELYE	231

ÖRKÖDÉS

► MINDEN VESZTÉS ELLEN ►

A régi korok emberének világmépbében a szellemi és fizikai, a spirituális és a materiális tartalmak egységet alkottak. Még a tudósoknak sem volt kérdés, hogy az ismereteinknek határa van, s azon túl a transzcendens, az isteni, az emberen túli tartalom található, amely létező és megismerhető, éppúgy, mint az anyagi világ. Hogy csak egy tizenhatalcadik századi példát említsek: így látta a világot – mint Szerb Antal A királyné nyaklánc című esszéregényéből is kiderül – Louis de Rohan bíboros, strasbourgi hercegérsek is, aki nemcsak a francia akadémia tagja volt és a párizsi Sorbonne egyetem főfelügyelője, de híve a magát Alessandro Cagliostro grófnak kiadó legendás korabeli szélhámosnak is, akitől az óegyiptomi titkos tanításokba való beavatást és az örök élet titkát remélte.

A hagyományos népi kultúrában – ahol az írás-olvasás és a tudományos ismeretek évszázadokon keresztül szinte egyáltalán nem voltak jelen – a természeti és társadalmi jelenségeket természetfölötti, vagyis az emberi akaratot és ismereteket meghaladó okokkal magyarázták. Ez a fajta animista világmépbé – amely minden megmagyarázhatatlan dolog mögött spirituális erőket és szellemlényeket lát – a kereszténységben is megtalálta helyét, hiszen a természeti csapásokat, járványokat, betegségeket a régi korok hívei démoni erők munkájának, vagy éppen isteni büntetésnek tekintették, amelyek ellen sokszor valamelyik szent közbenjárását kérték.

Éppen ezért a magyar kereszténység kezdeteitől egészen a tizenkilencedik-huszdik századig, szinte ezer éven keresztül kerestek maguknak a hívők – egyénileg és közösségileg is – olyan védőszenteket, akik a bajban oltalmazhatják őket és közbenjárhatnak értük Istennél. Ennek jegyében például az egyes települések, céhek, társulatok, szakmai közösségek stb. éppúgy választottak maguknak patrónust, mint ahogy a különböző élethelyzetben lévő emberek (betegségben szenvedők, szülő nők, úton lévő, háborúba indulók stb.).

A betegségek esetén számos szent égi pártfogását kérhették az előző korokban élő hívők. Rendkívül népszerűek voltak az úgynevezett „orvosszentek” és „járványszentek”. Hogy milyen betegség, vagy élethelyzet esetén lehetett hozzájuk fordulni, azt legendájuk és csodáik, valamint attribútumaik (képi ábrázolásuk azon elemei, amelyek egyértelmű azonosításukat szolgálják) indokolták. Ez utóbbi már csak azért is fontos volt, mert a középkor embere nem tudott írni és olvasni,

viszont a szentélyfalak, templomi szobrok és festmények világa és értelmezése nem volt idegen tőle, hiszen a vizuális kultúra sokkal erőteljesebb és fontosabb szerepet töltött be a mindennapokban.

Az orvosszentek kultusza keleti eredetű, s legnépszerűbb képviselője Szent Kozma és Szent Damján. A negyedik–ötödik század óta számos nyelven és alakban fölbukkanó legendájuk szerint testvérek – sőt bizonyos források alapján iker-testvérek – voltak, akik ingyen gyógyítottak. A szentek életrajzaival foglalkozó kutatások római, arabiai és ázsiai Kozma és Damján-legendákat is számon tartottak, s az ortodox hagyományban mind a háromnak volt külön ünnepnapja is, ezért a legújabb időkig három ilyen nevű orvosszentpárost föltételeztek. Vélhetően azonban csupán egy hagyománynak több variánsáról van szó. Az közös vonása az eltérő legendaköröknek, hogy orvosok voltak, ingyen gyógyítottak és a hitük miatt szenvedtek vértanúhalált valamikor a harmadik–negyedik századi keresztényüldözések idején. Egyik életrajzuk szerint az első sikeres transzplantáció is a nevükhöz fűződik: egy elüszkösödött lábú fehérbőrű férfi beteg alsó végtagját távolították el, s ültették be helyette egy fekete bőrszínű mór lábát.

A két ősi orvosszent ábrázolása a Szent Koronán is fölbukkan, mégpedig a magyar államiság jelképének számító kegytárgy Corona Graeca, azaz „görög korona” részén, amelyet a tizenegyedik század második felében VII. (Dukas) Mihály bizánci császár küldött I. Géza magyar királynak. A művészettörténeti értelmezés az uralkodónak kért égi bölcsesség szimbólumaiként interpretálja őket, míg Bálint Sándor – huszadik századi néprajzkutató, művészettörténész, egykori kereszténydemokrata parlamenti képviselő – szerint a királynak kívánt (szintén mennyei eredetű) egészség őrzőiként jelennek meg a koronán.

Attribútuma, illetve legendája alapján vált a betegek védőszentjévé például Szent Erasmus, Szent Luca, vagy Szent Rókus. Erasmus a keresztényüldözések idején szenvedett mártíromságot, mégpedig úgy, hogy kínnói csörlővel tekerték ki a beleit. Emiatt egyrészt a vajúdo anyák, másrészt a hasfájástól, hasi görcsöktől és kólikától szenvedők, valamint a hasfájós és síró csecsemők szülei fohászkodtak hozzá. Luca a szembetegséggel élők és a vakok patrónája: neve miatt (mivel a Luca név a latin lux, azaz „fény” szóból származik) éppúgy, mint szentéletrajza alapján. A szüzességet fogadott és keresztény vallása miatt a negyedik század elején meggyilkolt Luca ugyanis, amikor megtudta, hogy kiválasztott jegyesének a szemei tetszenek, kivájta azokat és egy tálcán elküldte neki: így átélte a szemfájdalom kínjait.

A tizenegyedik századi Szent Rókus a legendája szerint gazdag szülők gyermekeként született, ám amikor meghaltak, örökségét templomok, kolostorok és ispotályok (szerzetesrendek által fenntartott kórházak) között osztotta szét. S amikor hírére vette az 1360-as években, hogy Észak-Itáliában pestis tombol (amely járvány akkoriban Európa lakosságának mintegy egyharmadát vitte el), odament

és betegek ezreit ápolta, illetve gyógyította meg érintésével. Piacenzában ő is megkapta a kórt, aminek terjesztése elől karanténban vonult egy, a városhoz közeli barlangba, ahová naponta egy kutya vitt neki élelemként egy darab kenyeret (ezért későbbi ábrázolásain az állat mindig szerepel). Ugyan a betegségből meggyógyult, kémnek nézték, börtönbe vetették, ahol meg is halt.

Szent Rókushoz nem csak pestis esetén, de minden gyorsan terjedő és veszélyes járvány (így például a himlő és a kolera) idején is bizalommal fordultak az elmúlt századok katolikusai. Ennek jegyében számos – főleg a tizennyolcadik században épített – magyarországi kápolna, templom, kórház, városrész őrzi a szent és a járványok emlékét: Szegedtől Budapestig, Bajától Vácig. Szabadkán pedig úgy tartották, hogy ha Rókus-napon, augusztus 16-án szigorú böjtben csak dinnyét és főtt kukoricát esznek, akkor elkerülik őket a ragályos betegségek. Szent Rókus kultuszának kontinentális elterjedése a konstanzi zsinat idejére tehető. 1414-ben ugyanis a városban fölütötte a fejét a pestis, ami a szent képének a település utcáin való körbehordozása következtében – tartja a hagyomány – rögtön meg is szűnt.

A következő, Szent Rókuszt megszólító, az 1970-es években, egy akkoriban nyolcvan év körüli, Baranya megyei adatközlőtől följegyzett imádságot Erdélyi Zsuzsanna, jeles néprajzkutatónk közölte. „Oh Szent Rókus, kérünk téged, / Hajtsd le hozzánk füleidet, / Mutasd meg kegyességedet. / Őrizz meg minden vesztéstől, / Élünk szentél a szent hitben, / Egészséggel az életben, ámen.”

► KEGYES PELIKÁN ►

A katolicizmus kultuszának középpontjában lévő Eucharisztia a római egyház teológiai tanítása szerint Krisztus valóságos teste és vére, s mind a szentostyában, mind a szentmisén átváltoztatott vérben osztatlanul jelen van az istenség. A Szent Vér tiszteletének Magyarországon évszázados hagyományai vannak: különösen nagy korszaka volt az 1200-as és az 1500-as évek közötti időszak.

Jézus Krisztus testének, vagyis az Eucharishtiában megjelenő Istennek – és ezzel párhuzamosan a vérenek – a tisztelete a különböző történeti korszakokban eltérő volt. A keleti kereszténységben (így például a hazánkban is jelenlévő, jórészt szerb, román és görög származású ortodox, illetve a főleg ruszin, román és magyar eredetű görög katolikus felekezet hívei) két szín alatt áldoznak, vagyis a Szent Liturgia alkalmával Krisztussal a kenyér és a bor színében találkoznak. A latin szertartású nyugati egyházban ezzel szemben – noha napjainkban már nem ritka a két szín alatti áldozás sem – többnyire a szentostya biztosítja a találkozás élményét.

A Szent Vér középkori magyarországi tiszteletének több forrása és nyugat-európai előzménye, illetve párhuzama van. Mindegyik összefügg a keresztes hadjáratokkal. Az 1100-as évektől – a Szentföld keresztény kézre kerülésétől és a katolikus jeruzsálemi királyság megalapítástól kezdve – ugyanis több Jézus vére-ereklye (elsősorban véres textíliák, illetve alvadt vércseppek) kerültek Európába. De ezen kívül számos vérrel verejtékező Krisztus-ábrázolás, illetve kereszt létezését jegyezte fel a keresztény hagyomány, valamint a francia és angol kultúrkörben elterjedt Szent Grál-legendavilág is hozzájárult a Szent Vér tiszteletéhez.

A középkori Magyarországon tíz Szent Vér-kultuszhelyet tart számon jelenleg az egyháztörténeti kutatás. Ezek közé tartozik például Győr, Kassa, Szeged, Ludbreg és Bába. Ez utóbbi hely évszázadokon keresztül a magyar Szent Vér-kultusz központja volt, hiszen számos főúr tett gazdag adományt a helyi bencés monostortemplomnak, eucharisztikus ünnepeken – elsősorban az Oltáriszentségre emlékeztető Úrnapján – pedig díszes körmenettel ünnepelték ott a vérével az emberiség megváltását biztosító Jézus Krisztust.

A Szent Vér katolikus kultuszának új lendületet adott a protestantizmus megjelenése, amelynek irányzatai nem vallják Krisztus valóságos jelenlétét a kenyérben és a borban. Erre való reagálásként a barokk katolicizmus egyik nagyon

komoly törekvése az Eucharishtiában jelenlévő Krisztust állította középpontjába. Egyébként már a tizenharmadik században megjelentek olyan nézetek a nyugati kereszténységben, amelyek tagadták azt, hogy az ostya és a bor Krisztus valóságos testévé és vérévé változik a szentmise során az áldozópap szavainak és rituális mozdulatainak hatására. Részben ezekre a mozgalmakra válaszolva jelentek meg az akkori katolikus irodalomban Európa-szerte olyan történetek, amelyek szerint az ostya, amikor a szentmise egy részén megtörik, vérezni kezdett, illetve a szentmise során valóságos hússá vált.

A Szent Vér, mint a megváltás vére – s ezáltal az üdvösség és az örök élet ígéretének a szimbóluma – van jelen napjainkban a katolikus gondolkodásban. Ennek szerepére a tizenharmadik századi nagy misztikus, teológus és egyház-tanító Aquinói Szent Tamás eucharisztikus himnuszát érdemes idézni, amely Jézust „kegyes pelikánhoz” hasonlította, aki saját húásával és vérével táplálja a gyermekeit: a pelikánmadár ugyanis, ha nem jut eleséghez, csőrével testét fölsértve, saját húsát adja utódainak. Mint Aquinói Szent Tamás, az „angyali doktor” (doctor angelicus) megfogalmazta Imádlak és áldalak (Adoro te devote) kezdetű költeményében (Babits Mihály gyönyörű fordításában): „Kegyes Pelikánom, Uram Jézusom! / Szennyes vagyok, szennyem véreddel mosom. / Elég volna egy csepp, hogyha hullna rá. / Világ minden bűnét meggyógyítaná.”

Egy Polner Zoltán költő és néprajzkutató által 1975-ben a Csongrád-Csanád megyei Bakson gyűjtött archaikus népi imádság ugyancsak a Szent Vér értékére és védelmező erejére hívja föl a figyelmet, úgy, hogy közben érződik: az adatközlő tisztában van vele, hogy Jézus Krisztus egyszerre valóságos ember és valóságos Isten, vagyis, hogy a történeti Jézus ember volt, míg a hit Krisztusa Isten. Mint mondta: Jézust egy „oszlophoz kötötték, / vaslánccal láncolták, / valahol csak egy csöpp vére elcsöppent, / az angyalok fölszödték, / köhelybe tötték, / paradicsomba vitték, / Krisztus Urunk elébe tötték, / Krisztus Urunk pedig azt mondta: / aki ennél a három csöpp vérnél erősebb, / az ártson neköm.”

► ISTEN KEDVELTJE ►

Magyarország egyik első keresztény vértanúja, Szent Gellért bencés szerzetes és püspök, a szeged-csanádi egyházmegye védőszentje 1046. szeptember 24-én hunyt el, mint a hazai pogánylázadások korának főpapi áldozata.

Szent Gellért Giorgio Sagredo néven jeles velencei patríciuscsalád gyermekeként jött a világra vélhetően 977 áprilisában. Mivel kiskorában beteges volt, szülei a lagúnák városának Szent György-monostorába adták és megfogadták: ha meggyógyul, Isten szolgálatára neveltetik. Így aztán már egész kicsiny gyermekkorától bencés közegben tanult, s szerzetes lett (rendi névként vette föl a Gellértet). Később a bolognai egyetemet is megjárta, majd bencés közösségi előjáró volt, előbb mint perjel, később mint apát.

Isteni hívásra – tartja a katolikus hagyomány – Itáliából szentföldi zarándoklatra indult, azonban hajótörést szenvedett a dalmát partoknál, s Magyarország, a frissen keresztény hitre tért Kárpát-medencei állam felé vette az irányt, ahol hamarosan kapcsolatba került Szent István királlyal és családjával. Az államalapító uralkodó – akinek többször tett diplomáciai szolgálatot is – fia, Szent Imre herceg nevelését bízta rá. A trónörökös fölcseperedése után Gellért a bakonybéli remeteségbe vonult vissza, majd pedig, miután Szent István rokona, Csanád vezér legyőzte a Dél-Alföldön, a Maros-vidéken uralkodó Ajtonyt, az ő territóriumán létrehozott csanádi egyházmegye élére állította az első magyar király. Korabeli följegyzésekből biztosan tudjuk, hogy 1030-ban szentelték püspökké.

Az első magyarországi alkotó értelmiségiek egyike volt, aki amellet, hogy főpapi székhelyén iskolát, monostort és papnevelő intézetet alapított, teológiai munkát is írt, amely teljes terjedelmében magyarul csak nemrégiben jelent meg. Az 1030-as években írta a Batthyány Ignác erdélyi püspök által először eredeti latin nyelven 1790-ben kiadott szentírástudományi művét, amely *Deliberatio Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum* (Elmélkedés. Gellért, a marosi egyház püspöke a három fiú himnuszáról) címmel maradt fenn egy középkori kéziratos kódexben a német birodalom területén. Élete és imént említett műve egyik első tudományos földolgozója és méltatója Karácsonyi János történészprofesszor, akadémikus, címzetes püspök volt a huszadik század elején.

Gellért püspök jelen volt Szent István király halálakor: akkor, amikor az államalapító följánlotta hazánkat Szűz Máriának. Orseolo Péter király idején távol maradt a politikától, míg Aba Sámuel uralkodói tevékenységét kifejezetten bírálta. 1046-ban (a katolikus hagyomány alapján szeptember 24-én, bizonyos történeti kutatások szerint augusztus 29-én) a Vata vezette pogánylázadásnak esett áldozatul. Az azóta róla elnevezett Kelen-hegyről lökték le szekérével együtt. Túlélte azonban az esést, ezért végül a Duna-parton egy sziklán verték szét a fejét. Ez a szikla később végső nyughelye, a Boldogasszonynak szentelt csanádi bencés monostortemplom oltárköveként szolgált. Tisztelete a magyarság (főleg a mai szeged-csanádi egyházmegye hívei) körében évezredes. Tiszteletreméltó Bálint Sándor néprajzkutató és művészettörténész kutatásai szerint több településnév – Zalaszentgrót és Németszentgrót (ma az ausztriai Gerersdorf bei Güssing) – is az ő emlékét őrzi. Juhász Gyula szonettet, Rónay György több tudományos alaposágú esszét, Szentmihályi Szabó Péter pedig regényt írt róla. De alakját idézi, nevének latin formája nyomán, a szeged-csanádi egyházmegye fönntartásában működő Gál Ferenc Egyetem kiadója, a Gerhardus Kiadó, s fő művére emlékeztet annak tudományos folyóirata, a *Deliberationes*. Ünnepnapja idején immár évek óta komolyzenei, valamint kulturális és tudományos seregszemle a szegedi Szent Gellért Fesztivál.

Gellért szentéletrajzainak kéziratait európai nagyvárosokban őrzik. A tizennegyedik században született „nagyobbik legendájában” olvashatjuk a következőket a vértanú főpásztorról és ereklyéi csodatévő erejéről. Szent Gellért mint „Isten kedveltje életében mekkora szentségben tündökölt a kegyelem sok-sok ajándéka által. Mert szűz volt, a jog doktora, a szent teológia magisztere, ötéves gyerekkora óta Szent Benedek ruháját viselte, mégis püspöki méltóságra jutott, dicsőséges vértanú lett, és a szent egyházért Magyarországon ő vállalt először vértanúhalált. Másnap aztán Pesten a Boldogságos Szűz templomában nagy sírás-rívás közt eltemették, ugyanabban a ruhában, amelyben vértanúságot szenvedett. Aki beteg a testét érintette vagy vérét a földről összeszedte, nyomban meggyógyult bármiféle betegségtől.”

„Szent Gellért korának egyik élvonalbeli szelleme volt. Magyarországi munkásságával a tizennegyedik század vezető teológusai között foglal helyet. Tudósnak éppoly nagy volt, mint térítőnek” – összegezte a mártír főpásztor művelődéstörténeti jelentőségét Rónay György katolikus költő, író, műfordító, irodalomtörténész Gellért halálának kilencszázadik évfordulóján.

► KÉTELY NÉLKÜL ►

Gróf Apponyi Albert a magyar történeti emlékezet és politikai élet ikonikus alakja, aki évtizedekig volt a magyar országgyűlés tagja, két kormányban is kultusz-miniszter, az első világháborús bukás és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után a magyar Habsburg-párti legitimisták egyik vezéralakja – s akit a legtöbben a trianoni békediktátumot megelőző párizsi békekonferencián elmondott legendás beszéde miatt ismernek és tartanak nagyra.

Apponyi régi katolikus arisztokrata család sarjaként jött világra Bécsben 1846. május 29-én, s jezsuita nevelést kapott, majd a bécsi és a pesti egyetemen tanult. Fiatalon bekapcsolódott a politikai életbe. 1872-től – egy ciklus kivételével – haláláig tagja volt a parlamentnek, s több mint öt évtizeden keresztül Jászberényt képviselte törvényhozásban. Hosszú politikai pályája során megjárta a kormánypártot és az ellenzéket, vezette a Nemzeti Pártot és volt a kétkamarás történelmi magyar országgyűlés képviselőházának elnöke.

Korában szokatlan testmagassága és gracilis alkata, politikusi és magánemberi eleganciája hatással volt mind kortársaira, mind az utókorra. Olyannyira, hogy alakja még Szobotka Tibor – aki ugyan remek irodalomtörténész, műfordító és író volt, leginkább Szabó Magda férjeként ismert – önéletrajzi regényében is szerepelt.

Hazánk első polgári származású miniszterelnöke, Wekerle Sándor koalíciós kormányában a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot töltötte be 1906 és 1910 között (ahogy később, 1917–18-ban is). Ekkoriban fogadta el a parlament, a beterveztője után „lex Apponyinak” nevezett 1907. évi XXVII. törvényt, amely a Magyar Királyság valamennyi iskolájától elvárta, hogy az ott tanulók a negyedik osztály végére legalább alapszinten ki tudják magukat fejezni magyar nyelven. Mint olvashatjuk benne: „A nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, akár részesülnek állami segélyben, akár nem, a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.”

Ezt a jogszabályt aztán a magyarországi nemzetiségi érdekképviseleti és politikai szervezetek gyakran támadták, sőt később a történelmi magyar állam 1918-as fölbomlása után – a „nemzetiségi feszültségek szítását” és az „erőszakos

magyar asszimilációt” véelve benne fölfedezni – a kisebbségek az anyaországhoz való csatlakozásuk, illetve a Magyarországtól való elszakadásuk egyik indokaként tekintettek rá.

Apponyi kultuszminiszterként az egyházpolitikát is fontosnak tartotta, s ugyan hívő katolikusként a római egyház álláspontját vallotta magáénak, tizenkilencedik századi klasszikus liberális alapokon állva támogatta a katolikus autonómiát és a felekezetek közötti egyenlőség elvét. Emlékirataiban katolikus vallási meggyőződését a következő szavakkal fogalmazta meg. „Az igazságban sohasem szabad kételkedni, még akkor sem, ha ennek az igazságnak hirdetői olykor emberi gyengeséget árulnak el. Sőt – éppen ellenkezőleg: a legmagasabb egyházi körökben megnyilvánuló súlyos erkölcsi süllyedés időszakai szolgáltatják a leghathatósabb érveket ezeknek a tekintélyeknek természetfeletti volta mellett, s éppen nem bizonyítják ennek ellenkezőjét, mert hiszen dogmatikus döntéseiben az egyház ezekben az időkben is, amikor emberileg leggyengébben állott, mindig megtalálta a helyes utat.”

A korabeli sajtóban megjelent anekdota szerint Apponyi Albert első kultuszminisztersége idején a szegedi születésű Németh József címzetes püspököt, a Temesvár székhelyű csanádi egyházmegye püspöki helynökét ki szerette volna neveztetni az uralkodóval megyéspüspökké. Ferenc József császár és király azonban ezt nem támogatta, arra hivatkozva, hogy Németh tizennyolc éves korában magyar honvédként harcolt ellene fegyverrel az 1848/49-es szabadságharc idején. Apponyi pedig azt mondta róla: „Ha csak egy napra is, de kineveztetem püspöknek.” Erre végül nem került sor, s Németh élete nyolcvanhat éve alatt négy főpap mellett szolgált – negyvenkét évig fõlszentelt püspökként – mint segédpüspök. Érdekesség, hogy a csanádi főpásztorra 1911-ben kinevezett harminchét éves Glattfelder Gyula abban az évben született, amelyben Németh Józsefet püspökké szentelték.

Apponyi Albert a magyar delegáció vezetőjeként 1920 januárjában nagyhatású beszédet mondott a párizsi béketárgyalásokon, amely ugyan erkölcsileg, történetileg és geopolitikailag egyaránt megalapozott, jelentős retorikai teljesítmény volt, de sajnos – ma már tudjuk, a korabeli reálpolitikai viszonyok miatt – teljesen hatástalan. Trianon után a Habsburg-dinasztia trónigényégét támogató magyar legitimisták egyik vezéralakja lett, a katolikus Szent István Akadémia elnöke, s a Nemzetek Szövetségében hazánk fõtárgyalója.

Apponyi 1933. február 7-én, Genfben bekövetkezett halála után Habsburg Ottó, az utolsó magyar trónörökös, Boldog IV. Károly király fia atyai barátjaként emlékezett meg róla: „Az egész magyar nemzettel együtt fájdalom annak halálát, aki szerencsében, balsorsban, megaláztatásban egy félszázadon túl hazájának szentelte erejének javát. Gyászolom azt, aki a legszerencsétlenebb időkben volt a jogfolytonosság zászlóvivője. Nagy szomorúságomban imádkozom ifjúságom

pótolhatatlan atyai barátjéért.” Ugyanekkor az államfő, Horthy Miklós kormányzó a magyar nemzet szolgálatában végzett diplomáciai tevékenységét méltatta: úgy vélte, Apponyi „kivételes tehetsége és tudása, amelyet több mint két emberöltőn át önzetlen áldozatkészséggel és lelkes odaadással állított hazája szolgálatába, dicsőséget szerzett a magyar nemzetnek az egész világ előtt”.

Apponyi Albert hosszú élete során parlamenti képviselőként, kormánytagként, diplomataként szolgálta hazánkat, s vált az etikai megalapozottságú, felelős közéleti magatartás példájává.

▶ AZ ÖRDÖG GARÁZDÁLKODÁSAI ▶

Az 1930-as évek Moszkvájában fölbukkan a sátán és különös kísérete (két fura és esetlenül is ijesztő alak mellett egy embernagyságú fekete kandúr) Mihail Bulgakov ikonikus regényében, A Mester és Margaritában. Csakhogy a regénybéli Woland professzor – vagyis maga a gonosz – még mindig nyugodtabb, bölcsebb, kiszámíthatóbb és igazságosabb, mint az őt – s az alkotót akkoriban – körülvevő sztálinizmus szovjet világa. Féja Géza, a huszadik század közepi magyar társadalomkutatás és esszéirodalom egyik legjelesebb képviselője szavaival: a regényben az „ördög igazságra törekvő garázdálkodásai az ember tudat alá fojtott erőinek a feltörésére emlékeztetnek.” Nem véletlen, hogy Bulgakov zseniális munkája csak több mint negyedszázaddal a szerző halála után jelenhetett meg az 1960-as évek végén, hiszen a könyv ironikus, szarkasztikus és groteszk, de egyes helyein minden ízében realista és valamennyi részletében valóságosan komponáltan ábrázolja a korabeli szovjet világot.

Mivel a szocializmus korának utolsó periódusában voltam gyermek, tisztán és kitörölhetetlenül emlékszem, hogy az általános iskolánk minden osztálytermében egy-egy képről ránk mosolygott kopasz fejével és jellegzetes szakállával Lenin, született Vlagyimir Iljics Uljanov, aki Fogarasi Béla kommunista filozófus, akadémikus 1957-es – az ötvenhatos forradalom és szabadságharc szovjet levereése után, s annak kapcsán megfogalmazott – értékelése szerint „a forradalom tudósa, tudományos lángelméje. Lenin egész művének betetőzése, a szocialista forradalom marxi-lenini elmélete. A Marx által felfedezett törvény, hogy a kapitalizmusból a kommunizmushoz vezető átmeneti korszak államformája a proletárdiktatúra, Lenin művében a leggazdagabb, legsokoldalúbb, legkonkrétabb kifejtést nyerte.”

A közép-európai kommunista diktatúrák emlékezetpolitikájának hosszú évtizedekig fontos mozzanatai voltak a november hetedikéi ünnepek, amelyek során nemcsak megemlékeztek az első erőszakos bolsevik hatalomátvételtől, az úgynevezett „Nagy Októberi Szocialista Forradalomról”, de földülésre kerültek a forradalmak földrajzi színterei, történelmi körülményei, s – olykor valós, olykor kitalált – közösségi és egyéni történetei is. Az esemény emlékét őrzendő, s annak tartalmát a mindennapokba becsempészendő, a dátumról közterületeket, üzeme- ket, gyárat, termelőszövetkezeteket, közintézményeket neveztek el.

Az államszocialista korszak ideológiájának meghatározó eleme volt a marxista alapokon, elsősorban Lenin és Lev Trockij által kidolgozott, permanens forradalom tétele. Úgy vélték ugyanis, hogy a kevésbé iparosodott országokban – mint például a cári Oroszországban, vagy a dualizmuskori Magyarországon – előbb polgári forradalomra van szükség, majd – legkésőbb az iparosodás következtében beálló gazdasági és társadalmi modernizáció eredményeként létrejövő „öntudatos és szervezett munkásosztály” kialakulása után – következhet a szocialista forradalom, amelynek „élharcosai” természetesen a kommunista párt tagjai. A permanens forradalom megvalósítására a huszadik század kétpólusú világában komoly törekvések voltak a szovjet befolyás, illetve „nagy hatalmi érdeklődés” alatt álló államokban.

Oroszországban 1917-ben, Magyarországon pedig 1918–1919-ben játszódtak le a fentebbiek alapján értelmezendő események, hiszen hazánkban a Károlyi Mihály gróf nevével fémjelzett „polgári demokratikus” forradalmat „szocialista” forradalom, vagyis az első magyarországi kommunista diktatúra, a Kun Béla-féle tanácsköztársaság követte. Mindkét magyarországi forradalom gyászos és szomorú fejezete huszadik századi történelmünknek, s a periódust nagyon találóan nevezi a „nemzeti önpusztítás” időszakának Salamon Konrád történész.

A permanens forradalom eszméje mellett az 1917–1918-ban kialakuló kommunista birodalom (Szovjet-Oroszország, 1922-től Szovjetunió) létrejöttével párhuzamosan a szocialista forradalom „exportjának” igénye is megjelent. Az oroszországi polgárháború mellett ennek volt mozzanata például az 1919–20-as lengyel–szovjet háború (amelyet a lengyel történetírásban lengyel–bolsevik háborúnak is neveznek), vagy 1919 nyarán a magyarországi kommunista hatalom által Eperjesen megalapított Szlovák Tanácsköztársaság kérészerűtlen fönnállása. Ez utóbbi kapcsán világosan kell látnunk, hogy nem a történelmi Magyarországot szerették volna visszaállítani – nyíltan vállalt szocialista ideológiájuk szerint – Kun Béláék, hanem a kommunista forradalmat és a szocializmus eszméjét akarták terjeszteni a Felvidéken.

A rendszerváltozás után, a posztkommunizmus egyik sajátos eszmetörténeti jelenségeként, a magyar közgondolkodásban helyet kapott az a nézet, amely szerint Karl Marx, Friedrich Engels és Lenin valamiféle „ideális és igazságos” társadalmat szeretett volna létrehozni, azonban Kun Béla, Rákosi Mátyás, Kádár János – és persze Nicolae Ceaușescu, Wojciech Jaruzelski, Erich Honecker, Gustav Husák és Todor Zsivkov – ezt eltorzítva, meghamisítva és saját hatalmi érdekeinek alávetve, „rosszul” valósította meg. Pedig, ha a szocializmus egyik alapdokumentumát, Marx és Engels 1848-ban megjelent munkáját, A Kommunista Párt kiáltványát kézbe vesszük, abból hamar kitűnik, hogy a szocializmus gyökereiben nem liberális, toleráns és demokratikus, hogy nem idegen tőle a különböző társadalmi rétegek (így például a polgárság és a munkásság, vagy

a városi és a vidéki népesség) egymás ellen fordításának és az intézményes erőszak alkalmazásának (proletárdiktatúra) szellemisége, s hogy alapvetően hadat üzen a hagyományos, polgári erkölcsi és társadalmi értékeknek (mint a család, vagy a magántulajdon).

A kommunista diktatúrák – a permanens forradalom szocialista periódusa után – a tradicionális társadalmi rend és gazdasági viszonyrendszer fölszámolásával hirdették meg a „minden ember egyenlő” elvét, amelyet azonban nem valósítottak meg, hiszen a társadalom jelentős rétegeit (például a demokratákat, a szabadon gondolkodókat, a vallásgyakorlókat stb.) kirekesztették és üldözték, sőt számtalan esetben elpusztították. George Orwell túpontoságú – és baloldali alapú – Szovjetunió- és kommunizmuskritikája, az 1945-ban kiadott Állatfarm lapjairól is megtudhatjuk, hogy ugyan „minden állat egyenlő, de egyes állatok egyenlőbbek a többinél”. Az angol író „tündérmeséjében” az „egyenlőbbek” nem mások, mint a kommunista disznók.

Több mint száz esztendővel a világtörténelem első sikeres kommunista puccsa, az úgynevezett „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” után egyetérthetünk Esterházy Péterrel, aki nyelvfilozófiai és irodalomelméleti fejtegetése során, A szavak csodálatos életéből című előadásában – mintegy mellékesen – megfogalmazta, hogy a nácik „megígérték, hogy kiirtják az emberiség egy részét, és kiirtották az emberiség egy részét, ezzel szemben a kommunisták megígérték, hogy mindenki egyenlő lesz, és kiirtották az emberiség egy részét.”

► KERTÉSZ NAPSZEMÜVEGBEN ►

Ezerkilencszázhuszonegy húsvétján váratlanul fölbukkant Magyarországon az alig három évvel korábban az „államügyek vitelétől visszavonult” IV. Károly király, aki 1916 novembere és 1918 novembere között volt hazánk utolsó uralkodója. Az aktuális belpolitikai viszonyok és a közép-európai diplomáciai helyzet valós ismerete nélküli puccsszerű megjelenése – vélte a befolyásos korabeli hazai politikai szereplők nagy része – a trianoni békediktátum nyomán megcsonkított és teljes függetlenségét éppen visszanyert magyar államnak akár a pusztta létét is veszélyeztethette. Ugyanakkor rámutatott arra is, hogy – elsősorban a katolikus egyházi vezetés és a politikai-társadalmi elit egyes köreiből, illetve a dunántúli katolikusság soraiban – bizonyos támogatottsága van mind az utolsó magyar királynak, mind a legitimizmus eszméjének (amely a Habsburg-dinasztiának a magyar trónra való törvényes jogát hirdette).

IV. Károly 1918. november 13-án kelt eckartsauai nyilatkozatában a következőket jelentette ki. „Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet szabad fejlődésének, mely iránt változatlan szeretettől vagyok áthatva. Ennélfogva minden részvételtől az államügyek vitelében visszavonulok és már eleve elismerem azt a döntést, mellyel Magyarország jövődó államformáját megállapítja.” Ezután három nappal a Károlyi Mihály vezette 1918. október 31-én hivatalba lépett kormány támogatásával a Hock János katolikus plébános elnökölte Nagy Nemzeti Tanács kikiáltotta a Magyar Népköztársaságot, ami után 1919 márciusában a kommunista diktatúra tanácsköztársasága, majd augusztustól – az aradi és a szegedi ellenforradalmi kormányok tevékenysége, valamint Horthy Miklós fővezér és az általa szervezett Nemzeti Hadsereg Budapestre való bevonulása után – a közjogi restauráció korszaka következett. 1921 áprilisától pedig a Bethlen István kormányfő nevével fémjelzett konszolidáció vette kezdetét.

Ebben a zavaros és válságos helyzetben 1921 tavaszán (március 27-től április 5-ig) és őszén (október 20. és 31. között) az utolsó magyar uralkodó két alkalommal is az ország területére utazott és kísérletet tett trónja visszaszerzésére. A magyar történetírásban és a közbeszédben egyaránt – a korabeli sajtó kifejezését átvéve – „királypuccsként” emlegetett események (amelyeket „restaurációs kísérletnek”

nevezni túlzás, s napjaink történészei inkább „visszatérési kísérletnek” hívnak) következménye lett a Habsburg-dinasztia trónfosztása, valamint a bethleni konszolidáció folyamatainak fölgyorsulása.

A magyar törvényhozás 1921. november 6-án kimondta, hogy „IV. Károly király uralkodói jogai megszűntek”, s „minden egyéb jogszabály, amely az Ausztriai Ház (Domus Austriaca) trónörökösödési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát veszítette és ezzel a királyválasztás előjoga a nemzetre visszazállt”, ugyanakkor kinyilvánította, hogy a „magyar nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja”. Így az államforma (egészen 1946 elejéig, a Magyar Köztársaság kikiáltásáig) királyság maradt, az államfő pedig az 1920. március 1-jén megválasztott Horthy Miklós (aki posztját az 1944 októberi, náci német támogatással végrehajtott Szálasi Ferenc vezette erőszakos szélsőjobboldali nyilas hatalomátvételig töltötte be).

IV. Károly 1921 húsvétján először egyik legfőbb magyarországi támogatójához, Mikes János szombathelyi püspökhöz ment, s vele szorosán együttműködve a főpapi székhelyen megkezdte hazai politikai tevékenységét. Ez a harmadik alkalom volt, hogy az országba szeretett volna jutni. A korábbi két esetben azonban föltartóztatták. Először Kovács Gáspár, másodsor Miskei álnéven próbálkozott, de ez alkalommal sikerrel járt: Sanchez nevű spanyol kertészének útlevelével indult el svájci emigrációjából egy szál hátizsákkal, fekete napszemüvegben, festett bajusszal és hajjal. Szombathely környékén tartózkodott a volt király visszatérte idején – a legitimista politikus, Sigray Antal ivánci birtokán – Teleki Pál miniszterelnök, valamint a püspöki palotában volt a katolikus pap Vass József, vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki éppen lelkigyakorlatot tartott a kereszténység legnagyobb ünnepét megelőző napokban.

A volt uralkodó 1921. március 27-ét a fővárosban töltötte, ahol – magyar ezredesi egyenruhában – a budai Várba megérkezve előbb a királyi lakosztályának a megnyitását kérte, majd tájékoztatta Horthy Miklóst, hogy át szeretné venni az államfői teendőket, s azt állította, hogy ebben a szándékában a francia miniszterelnök, Aristide Briand is támogatja. A kormányzó erre a kisantant esetleges katonai agressziójára, illetve a nemzetgyűléstől kapott fölhatalmazására és a törvényhozásnak tett esküjére hivatkozott, s úgy vélte, hazánk érdeke, hogy ne adja át a hatalmat és arra kérte Károlyt, térjen vissza Szombathelyre. Búcsúzásként IV. Károly átnyújtotta Horthynak a Mária Terézia-rend nagykeresztjét, valamint az „Otranto és Szeged hercege” címet adományozta neki. A kormányzó azonban sem a kitüntetést nem viselte soha, sem a főnemesi címet nem használta.

A volt király (pontosabban: az akkoriban „bizonytalan jogi helyzetű” uralkodó, hiszen hivatalosan és egyértelműen nem mondott le, s még nem fosztotta meg trónjától a magyar törvényhozás sem) 1921. márciusi visszatérte nemcsak belpolitikai bizonytalanságot okozott, hanem külpolitikai nehézségeket is. Az akkor

nemrégiben függetlenné vált Magyarországnak ugyanis – elsősorban a csehszlovák diplomácia vezetője, Edvard Beneš külügyminiszter szervezésében – a szomszédos kisantant államok kormányai, valamint az olasz kabinet azonnal kifejezte nemtetszését IV. Károly hatalma esetleges restaurációja miatt.

A győztes hatalmak (Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország) budapesti képviselői jegyzéket küldtek Teleki Pál miniszterelnöknek 1921. április 3-án, amelyben lényegében katonai beavatkozással fenyegették meg a magyar kormányt a potenciális Habsburg-restauráció esetére. Ebben a dokumentumban olvashatjuk, hogy „a szövetségesek kötelességszerűen ismétlik, hogy egy Habsburgnak restaurációja a béke alapelveit veszélyeztetné és hogy azt sem el nem ismerhetnék, sem meg nem tűrnék. A szövetséges főhatalmak számítanak arra, hogy a magyar kormány megértve azt a nehéz helyzetet, amelyet a volt uralkodónak a magyar trónra való visszatérése maga után vonna, megfelelő hatékony intézkedésekkel meg fogja ezt a kísérletet hiúsítani, mert ezen kísérletnek akár csak pillanatnyi sikere is, Magyarországra nézve végzetes következményeket vonna maga után.” Majd hozzátették: IV. Károly magyarországi tartózkodása veszélyezteteti „Közép-Európa békéjét”, s az antanthatalmak minden felelősséget elhárítanak magukra arra az esetre, „ha a magyar kormány e felszólításhoz nem alkalmazkodnék, és így az ő hibájából súlyos események állnának be”.

A vasi megyeszékhelyre visszatérve, IV. Károly tájékozódott a hazai politikai helyzetről. S miután meggyőződött arról, hogy az állami főhatalom átvételére tett kísérlete teljesen reménytelen, sőt veszélyezteteti Magyarország Trianonban amúgyis megcsonkított területének integritását, valamint, hogy antant-beavatkozást, vagy a kisantant államok részéről meginduló katonai támadást eredményezhet, néhány nap után Svájcba távozott az országból.

IV. Károly 1921 húsvéti sikertelen visszatérési kísérletének egyik politikai tanulsága az volt, hogy a magyar államnak mielőbb a Habsburgoktól független külpolitikát kell folytatnia ahhoz, hogy mind a háborúban győztes nagyhatalmak, mind a szomszédos utódállamok diplomáciai partnereként fogadják el. A másik pedig, hogy a magyar politikai élet meghatározó szereplői – a legitimisták kivételével – belátták: szükséges a politikai konszolidáció. A balul sikerült „királypuccs” egyúttal mutatta azt is, hogy noha széles társadalmi támogatottsága nincs a volt uralkodónak, bizonyos befolyásos közéleti szereplők – mint például a nyugatmagyarországi katonai körzet parancsnoka, Lehár Antal (a népszerű zeneszerző, Lehár Ferenc testvére), Rakovszky István, a nemzetgyűlés elnöke, Apponyi Albert, a párizsi béketárgyalások delegátusa, vagy Gratz Gusztáv külügyminiszter – a hívei.

IV. Károly 1921 októberében – a húsvétinál valamivel szervezettebben – ismét megkísérelte a visszatérést hazánkba, ám ez a törekvése is sikertelennek bizonyult, s az antanthatalmak szervezésében és garanciái mellett Madeira szigetére

internálták családjával együtt, ahol 1922. április 1-jén spanyolnátha következtében elhunyt. Többek között első világháborús béketörekvéseire, a száműzetés emberi és anyagi nehézségeivel való alázatos szembenézésére, s családcentrikus hívő katolikus életére tekintettel Szent II. János Pál pápa 2004. október 3-án a boldogok sorába iktatta. A magyar királyság intézményének jelképértékű történeti kerete, hogy az államalapító Szent István királyt és az utolsó magyar uralkodót, Boldog IV. Károlyt a katolikus egyház egyaránt nyilvános tiszteletben részesíti és példaként állítja hívei elé.

► STABIL HÁTTÉR ►

Bethlen István a Horthy-korszak egyik legbefolyásosabb és legtekintélyesebb politikusa volt, aki nemcsak stabil parlamenti többséget és háttérrel tudott teremteni kormányának, de több mint egy évtizedes miniszterelnöksége alatt megvalósult az első világháborúban vesztes és a trianoni békediktátum által megcsonkított Magyarország politikai és gazdasági konszolidációja.

Az 1874. október 8-án régi erdélyi református nemesi családba született gróf Bethlen István – aki fiatalon jogi és mezőgazdasági tanulmányokat folytatott, s közéleti cikkei és beszédei mellett birtokpolitikai szaktanulmányai is megjelentek – a Bethlen, a Teleki és a Wesselényi családok leszármazottja volt. Huszonhét évesen kapcsolódott be komolyan a politikai életbe, amikor először országgyűlési képviselővé választották.

Az első világháborús vereség és a történelmi magyar állam megszűnése idején mind a gróf Károlyi Mihály vezette kormányzatot, mind az 1919-es kommunista diktatúrát, a tanácsköztársaságot bírálta. Bécsi emigrációjában magyar forradalomellenes politikusok részvételével létrehozta az Antibolsevista Comitét, majd hazatérve megszervezte a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártját, amelyre alapozva aztán – az 1920-as nemzetgyűlési választások után – a Nagyatádi Szabó István vezette Kisgazdapártot beolvasztotta és kormánypárttá bővítette, létrehozva az Egységes Párt néven elhíresült politikai formációt. Ezzel megteremtette kormánya számára a stabil parlamenti háttérrel.

Bethlen 1921 áprilisa és 1931 augusztusa között volt hazánk kormányfője. Nevéhez a két világháború közötti politikai rendszer alapjainak megvetése és annak konszolidációja fűződik. Engedélyezte a szociáldemokrata párt és a szakszervezeti mozgalmak működését – bizonyos lojalitásért cserében. Föllépett a kommunista eszmékkel szemben, miközben a kormánypárttól igyekezett távortartani a szélső-jobboldali politikusokat. Miniszterelnöksége idején Magyarország tagja lett a Népszövetségnek, amelytől kölcsönhöz is jutott, bevezetésre került az új és értéktartó nemzeti fizetőeszköz, a pengő, valamint létrejött az önálló magyar külpolitika (amely korábban, az Osztrák–Magyar Monarchia idején Ausztriával közös ügynek számított) és diplomáciai hálózat. Művelődéspolitikájában olyan nagyszerű szövetségesre talált, mint gróf Klebelsberg Kuno, aki 1922 júniusától a Bethlen-kormány távozásáig töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot.

Lemondására fia, ifjabb Bethlen István egy interjúban így emlékezett: „Atyám 1931 nyarára fizikailag és idegileg is rendkívül kimerült. Mindig meglehetősen gyenge fizikuma volt. Emlékszem, amikor mint gyermekekkel, velünk kirándult vagy sétált, ha csak egy kissé emelkedett az út, máris szinte tolnunk-húznunk kellett felfelé. Hihetetlenül sokat dolgozott miniszterelnökként. A minisztertanácsi ülések nem egyszer este hattól a hajnali órákig tartottak, és atyám reggel 1/2 7-kor már talpon volt. Ráadásul rendkívül sokat dohányzott, naponta 60–70 cigarettát is elszívott. Többször volt súlyos nikotinmérgezése. Mindehhez és a gazdasági–politikai problémákhoz magántermészetű gondjai is társultak, amelyeket, úgy vélte, miniszterelnökként nem oldhat meg. S mivel akkor a megoldást csak radikálisan tudta elképzelni, ez is lemondási döntését erősítette. Úgy vélte azonban, hogy a körülmények változásával visszatérhet a kormány élére.”

Ugyan Bethlen István a kormány élére nem tért vissza, Horthy Miklós kormányzó és a korabeli politikai elit számított tapasztalataira és tanácsaira. Hazánk 1944 márciusi náci német megszállása után bujkálni volt kénytelen, a szovjet megszállók pedig előbb házi őrizetben tartották (eleinte kifejezetten jól bántak és számoltak vele), majd fogolyként a Szovjetunióba hurcolták. Moszkvában, a Butirszkaja börtönben hunyt el 1946. október 5-én.

► RÉMURALOM ÉS FÉLPOGÁNYSÁG KÖZÖTT ►

Az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszuson két későbbi katolikus egyházfő is jelen volt: Tiszteletreméltó XII. Piusz pápa és Szent VI. Pál. Az esemény nemzetközi politikai üzenettel is bírt, hiszen a szovjet kommunista diktatúra ateizmusa és a nácizmus fajelmélete – ahogy akkoriban katolikus részről nevezték: a „faji újpogányság” – elleni keresztény összefogást és föllépést sürgette.

Az András Ferenc, Bereményi Géza és Kertész Ákos által írt, s András Ferenc rendezte Veri az ördög a feleségét (1977) című magyar filmszatírában az egyik szereplő, idősebb Kajtár István, a nyugdíjas mozdonyvezető a családjához augusztus 20-ra látogatóba érkező Vetró Géza elvtárssal, szocialista pártállami funkcionáriussal beszélgetve emlékezik vissza arra, amikor az Aranyvonatot, amely a Szent Jobbot szállította országjáró körútjára, vezette 1938-ban. Ugyanekkor idézi föl az 1938-as Szent István-évet – a magyar katolicizmus hármasszentévéét – és az azzal párhuzamosan Budapesten 1938. május 25. és 29. között megrendezett XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszust, amelynek egyik eseményén Eugenio Pacelli bíboros, a későbbi Tiszteletreméltó XII. Piusz pápa – aki 1939 és 1958 között állt a katolikus egyház élén – tört magyarsággal mondta hazánkról: „Szuz Maria orszaga”.

A főt említett történet és a film természetesen fikció, a történelmi esemény azonban valós. Hiszen – mint a korabeli sajtó számos tudósításából tudjuk – Eugenio Pacelli, mint XI. Piusz pápa apostoli legátusa és személyes képviselője ezekkel a magyar szavakkal köszöntötte az őt váró magyar keresztényeket Budapestre érven: „— Éljen az Eucharisztikus Kongresszus! — Éljen Krisztus Király! — Éljen Magyarország Nagyasszonya! — Éljen Szent István Apostoli Király! — Éljen Magyarország!”

Az 1938-as hármasszentév eseménysorozatával a magyar állam és a katolikus egyház közösen ünnepelte az államalapító Szent István apostoli király halálának kilencszázadik évfordulóját és az egyetemes katolikus világegyház nagy ünnepét, az Eucharisztikus Világkongresszust, valamint a magyar katolikusok megemlékeztek az ország Szűz Máriának való, kilenc évszázaddal korábbi följánlásáról is. Az első keresztény magyar uralkodó ugyanis halálakor – amely Nagyboldogasszony napján, augusztus 15-én következett be – az országot és koronáját, mivel egyenesági férfiörököse nem volt, Szűz Máriának, mint a magyarok égi pártfogójának (Patrona Hungariae) oltalmába ajánlotta.

A hármás szentév pompás és monumentális, ugyanakkor az ezeréves magyar kereszténység erejét és tömegbázisát is reprezentálni igyekvő fővárosi és országos rendezvényei olyan nagy hatással voltak a kortársakra, hogy még a református Horthy Miklós kormányzó, Magyarország akkori államfője sem tudott róla megindultság nélkül írni emlékirataiban. Mint fogalmazott: „Rendkívüli magas kitüntetés volt ez a számunkra, amit méltóan meg is becsültünk. A bíboros államtitkár úr nem sajnálta a fáradságot, hogy a sok nyelven kívül, melyet folyékonyan beszélt, még a mi nyelvünket is megtanulja. Aki részt vett a Hősök terén az ezredéves emlékmű előtt tartott főpapi misén, aki látta az esti körmenetet a Dunán, amint a legméltóságosabb oltáriszentség kivilágított hajón vonult fel számos más hajó kíséretében a fényárban úszó partok között, az ezeket a mélységesen megkapó élményeket sohasem fogja elfeledni.”

Az 1938. májusi budapesti Eucharisztikus Világkongresszuson részt vett – az 1963 és 1978 között Róma püspökeként szolgáló – Szent VI. Pál pápa is: akkor még mint Giuseppe Battista Montini vatikáni helyettes államtitkár, az Apostoli Szentsek protokollfőnöke. Később Milánó érsekeként 1956-ban imádkozott a magyar forradalom és szabadságharc ügyéért és áldozataiért, a második vatikáni zsinatot lezáró egyházfőként pedig sokat tett a katolicizmus modernizációjáért és megújulásáért.

Hogy miért éppen Budapesten került megrendezésre a második világháború előtti utolsó békeévben az Eucharisztikus Világkongresszus, arra Közi-Horváth József katolikus pap és politikus (aki később a nyilas és a kommunista diktatúra ellen is föllépett, s aki a huszadik század második fele nyugati magyar emigrációjának jeles alakja volt), mint az esemény egyik szervezője így emlékezett három évtizeddel később. „A kommunizmussal és a nemzetiszocializmussal egyaránt határozottan szembenálló egyházfő a Sztálin ateista rémuralma és Hitler félpogány diktatúrája közt fekvő és mindkettő által elnyeléssel fenyegetett Közép-Európa szívének tekinthető magyar fővárosban akarta meghirdetni újra és hangozatosan az eucharisztikus Krisztus szeretetparancsát és kívánta felhívni a hívő világ figyelmét a különböző színben és ruhában, de ugyanazon romboló céllal fellépő istentelen irányzatok által megsértett Isten iránti engesztelés köteleességére.”

▶ LÁNYOK A SZÉNBÁNYÁBAN ▶

Ezerkilencszáznegyvenhat január 19-én indultak el az első szerelvények a szülőföldjükről elűzött és hazájuktól megfosztott magyarországi németekkel a budaörsi vasútállomásra. A kitelepítendőik keserű szívvel búcsúztak Magyarországtól, míg a deportálásukat követelők – mint a korabeli sajtótudósításokban olvashatjuk – „az ország legkártékonyabb ellenségeitől” való megszabadulást ünnepelték.

A magyarországi németiség történetének gyökerei a középkorig nyúlnak vissza, hiszen Szent István korában nagy szerepe volt a német földről érkezett papoknak, hivatalnokoknak és lovagoknak a keresztény magyar állam létrehozásában. A középkori erdélyi és szepességi bányászoknak, kézműveseknek és kereskedőknek meghatározó közösségei voltak a szász városokban élő németek. Később pedig a török által elpusztított és a hódoltság idején kiürült magyarországi régiókba – így a Temesi Bánság területére, Buda és Pest környékére, valamint Baranya, Tolna, Bács megye területére – telepítettek be nagyobb számban németeket.

A modern kori Magyarországon létrehozott Habsburg-adminisztráció az 1700-as évek elejétől, az akkor már csak formálisan létező Német-Római Birodalom állami területéről szervezetteren hívott, illetve toborzott németeket az elnéptelenedett magyarországi területekre. Ezek a betelepített közösségek elsősorban mezőgazdasági termeléssel foglalkoztak, így – az erdőgazdálkodás, a vízszabályozás, a növénytermesztés és az állattenyésztés révén – a magyar kultúrtáj kialakításában is nagy szerepük volt. Itt érdemes megjegyezni, hogy – nem származási hely alapján, hanem történeti és néprajzi kategóriaként – a középkori eredetű magyarországi német csoportokat szászoknak, míg a török utáni betelepítés során érkezőket sváboknak nevezni nemcsak a történeti emlékezet és a tudomány, hanem a köznyelv is.

Hogy mennyire voltak „lojálisak” a magyarországi németek hazánkhoz – annak ellenére, hogy „hűtlenséggel” és „hazaárulással” vádolták őket 1945 után – arra, úgy vélem, elég csak két példát említenem.

Az egyik, hogy amikor az 1849. március 5-i szolnoki csata után a győztes parancsnoknak, Damjanich Jánosnak az összeütközésben résztvevő haderőt bemutató tisztjei az egyik kontingensre mutatva azt mondták, hogy „ezek a derék fiúk itt a verseci svábok”, azok rögtön vissza is kiabáltak magyarul, hogy „igen, de mi magyar svábok vagyunk”. A magyar szabadság ügye mellett, s a polgári modern állam megteremtésének érdekében harcolt az itt élő németek jelentős része 1848/49-ben.

A másik példa: a két világháború közötti Magyarország „írófejedelme”, Herczeg Ferenc (született Franz Herzog) német származású családban látta meg a napvilágot a tizenkilencedik század közepén a délvidéki Versecen, ahol édesapja a város patikusa és egy időben polgármestere volt. Gyermekkorában szülei – azzal a szándékkal, hogy minél jobban megtanuljon magyarul – a piaristák temesvári iskolájába írárták. Mivel Temesvár akkoriban „német városnak” számított (egy időben „kis Bécsnek” is nevezték), inkább Szegedre küldték, hogy ott fejlessze magyar nyelvtudását. Ez olyannyira sikerült neki, hogy a huszadik századi magyar próza egyik jelentős – s irodalmi Nobel-díjra is jelölt – alkotójává vált. Az irodalmi munkásságáról alkotott későbbi értékítéletet sajnos nagyban befolyásolta, mégpedig negatív irányba, közéleti szerepvállalása: a két világháború között ugyanis a Magyar Revíziós Liga elnöke volt. Emlékiratai (A várhegy, A gótikus ház), történelmi drámái és prózai munkái azonban mindenképpen érdemesek lennének arra, hogy kikerüljenek az „elfeledett irodalmi művek” köréből.

A magyarországi németiség sajátos asszimilációs utat járt be. Ugyan megőrizték német nyelvi és kulturális közegüket (a nemzetiségi iskoláik révén, valamint a katolikus és az evangélikus egyház támogatásával), s büszkéek voltak származásukra és anyanyelvükre, ennek ellenére többségük a magyar államhoz hű volt és vállalták a magyar identitását. Az 1941. évi népszámláláskor például a hazai németek több mint egyharmada (nagyjából 175 ezer fő) vallotta magát magyar nemzetiségűnek: akkor a német anyanyelvűek száma mintegy 477 ezer volt, míg a német nemzetiségűeké alig több, mint 302 ezer.

Két eltérő szellemiségű szervezete jött létre a két világháború között a magyarországi németeknek. Többségük (1944-re mintegy 300 ezer ember) a Volksbund (Volksbund der Deutschen in Ungarn, Magyarországi Németek Népi Szövetsége) – amely részben a „nagy német ideológia” terjesztésének volt az eszköze, s a náci német állam támogatását élvezte – tagja volt. Ezen törekvésekre reagálva alakult meg 1942-ben a Hűségmozgalom (Mit Treue zum Vaterland, Hűséggel a Hazához), amelynek 20–25 ezer tagja a hazai németek magyar hazafiságát igyekezett bizonyítani és kifejezni lojalitásukat államunkhoz.

A második világháborúban Magyarország – a náci Németország kényszerű szövetségesekeként – a vesztesek oldalára került, s az 1944 szeptemberében a trianoni határoknál fölbukkanó szovjetek elől menekülve a magyarországi németek közül sokan tartottak a hazánkat még márciusban megszálló, ekkor már visszavonuló német haderővel – félve az oroszok „bosszújától”. Nem is alaptalanul. A megszállók a magyarországi németek közül sokat – etnikai alapon kiválasztva őket – málenkij robotra hurcoltak, vagyis kényszerszolgálatra fogtak a Szovjetunióban. A Szegedről és környékéről elrabolt fiatal német lányokat például kis testméretük miatt ukrainai szénbányákban dolgoztatták.

Az 1945. december 30-án megjelent kormányrendelet értelmében hazánk területéről ki kellett telepíteni azt, „aki a legutolsó népszámlálás és összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallotta magát, aki magyarosított nevét visszánémetesítette, aki a Volksbundnak vagy az SS-nek tagja volt”. A jogszabály háttérében a szovjet megszállók akarata állt. A szovjetek ugyanis elhatározták – s a világháborúban győztes britek és amerikaiak ezt támogatták –, hogy Közép- és Kelet-Európa területéről eltávolítják a németeket. Ennek a megállapodásnak esett áldozatul a magyarországi németység jelentős része (mintegy 185 ezer fő), akiknek többségét az akkor éppen nem létező Németország területének valamelyik megszállási zónájába deportálták 1946 januárja és 1948 vége között. Többségüket az amerikai, kisebb részüket a szovjet megszállási területre. Természetesen a kitelepítendőek listájára elsősorban olyan német családok tagjai kerültek föl, akik jelentősebb vagyonnal rendelkeztek. A német származású Reibel Mihály, a Békés megyei Elek katolikus plébánosa írta abban az időben, hogy „ma elegendő, ha valakinek szép háza vagy gazdasága van, hogy a vagyonából kiforgassák” arra hivatkozva, hogy német.

Kollektíve háborús bűnösnek tekintették tehát 1945 után a magyarországi németeket, akik emiatt jórészt évtizedekig tagadták származásukat, s újabb hulláma jelentkezett körükben akkoriban a névmagyarosításnak is. A megbélyegzésnek, az üldöztetésnek és a deportálásnak egyik következménye volt a hazai németiség identitásvesztése. Ennek ellenére a kommunista diktatúra bukása után sok német származású magyar állampolgár vállalhatta ismét német gyökereit és identitását, s a 2011. évi népszámláláson már mintegy 186 ezer magyar polgár vallotta magát németnek. A 2018. évi országgyűlési választásokon pedig egy parlamenti képviselőt is sikerült a törvényhozásba juttatni a hazai német közösségnek: a Ritter Imre vezette lista 33 ezer szavazatot kapott (a kisebbségi kedvezményes kvótával való mandátumszerzéshez akkor 23 ezer voks kellett).

A hazai németiség évezredes története a középkori és a modern magyar állam megeremtésében való aktív részvételtől a „hazaárulónak” való kikiáltáson keresztül az identitás újrafelfedezéséig tanulságos ívet mutat. Kitelepítésükre emlékezve egyrészt fölismerhetjük a közép-európai nemzetiségi kérdés történeti jelentőségét, másrészt – erkölcsi tanulságként – rá kell mutatunk a régiókban olyan sokszor alkalmazott kollektív bűnösség elvének embertelenségére, tarthatatlanságára.

► TORZ ILLÚZIÓK ►

A Közép-Európa – és annak részeként hazánk – történetében óriási fordulatot, radikális gazdasági, politikai, társadalmi változásokat és a kommunista diktatúrába vezető kényszerpályát eredményező második világháborús vereségünk, s régiónk szovjet megszállása után készült Bibó István A kelet-európai kisállamok nyomorúsága című tanulmánya. Ebben a munkájában a legendás politológus, jogtudós, professzor, az ötvenhatos forradalom és szabadságharc (igaz, csak két napig hivatalban lévő) államminisztere a világháborút lezáró 1946-os béketárgyalások közép- és kelet-európai dimenzióit vizsgálata.

Az esszé történeti megalapozottságú „politikai” (a mai terminológia szerint politológiai, illetve politikatudományi) gondolatsor, amelynek végső következtetése az, hogy kizárólag a törvényességen nyugvó és az igazságosságra törekvő, s a közös értékeken és érdekeken alapuló békének lehet értelme és jövője a – birodalmak szorításában és vonzásában évszázadokon keresztül alakuló – köztes-európai régióban.

Bibó rámutat munkájában, hogy a közép- és kelet-európai nacionalizmusok és határkérdések, valamint az ezeket a nemzetközi küzdőtéren megjelenítő politikai berendezkedések, s azok orientációs pontjai jóval nagyobb jelentőséggel bírnak – még világpolitikai aspektusból is –, mint a globális politika egyéb terei. Jogosan hívja föl a figyelmet arra, hogy a modernitás nagy politikai összecsapásai és (világ) háborúi összefüggésben állnak Németország egységének és államterületének a kérdésével. Gondoljunk csak arra, hogy a porosz–francia háború (1870–1871), az első világháború (1914–1918) és a második világháború (1939–1945) egyaránt ebből – az egyébként évszázados és csak pár évtizede, az európai integrációval orvosolt – problémakörből indult ki.

A közép- és kelet-európai kisállamok „nyomorúsága” okainak föltárása kapcsán Bibó István áttekinti Lengyelország, Magyarország és Csehország (1918-tól Csehszlovákia) történeti útját a középkortól a huszadik századig, s az államiság és a nemzet kialakulásának történeti tendenciái mellett a köztes-európai régió „elmaradottságának” a problémáját is fölveti. Ez a térség ugyanis folyamatosan nagyhatalmak perifériája volt, s domináns – a német, a bizánci, a török, az osztrák, illetve az orosz – államok vonzásában kellett, hogy kialakítsa saját identitását. A hatalmi centrum Európa ezen felén tehát a modernitásban Bécs, Berlin,

Isztambul és Moszkva volt. A birodalmak közé szorult közép- és kelet európai – s éppen emiatt „köztes-európainak” nevezett – régió egyik vezető hatalmi alakulatának a Habsburg-monarchiát tekinthetjük, amely – a nyugat-európai nemzetállamok és a keleti birodalmak (a cári Oroszország, majd a szovjet impérium) viszonyaival ellentétben – gazdasági térként és politikai struktúraként is nagyon sokrétű és töredezett volt, etnikailag pedig végképp nem alkotott egységet.

A magyar modernitás történetének egyik antinómiájaként értelmezi Bibó, hogy 1848/49-ben a történelmi Magyarország nemzetiségei (szerbek, románok, szlovákok) nem a modern alkotmányos politikai rendszertől és a liberális polgári államtól, hanem a Habsburg-uralkodótól és a bécsi kormányzattól kapott jogoktól (utólag ismert: legtöbbször csak azok ígéretétől) remélték a nemzeti önállóságukat, a magyar államtól való területi autonómiájukat, s végső soron (bizonyos mértékű, illetve korlátozott) függetlenségüket.

Bibó István kiválóan látta a tanulmányában azt a problémát, hogy térségünkben a gazdasági erőforrások, s a kereskedelmi áruk és a tőke áramlási útvonalai nem az etnikai–nyelvi határok mentén alakultak ki. Úgy véli, ez okozza a régióban az ellentéteket. A gazdasági megalapozottság mellett azonban a szubjektív „érzelmi” és az objektív történelmi szempontokat is fontosnak tartja a köztes-európai államok konfliktus- és problématérképén. Ugyanakkor határozottan elítéli a torz illúziókat, a téves valóságérzékelést, a hamis nemzeti önismeretet és a gazdaságilag, társadalmilag, politikailag egyaránt káros bűnbakképzést, amely oly sok nemzetiségi alapú egymásnak feszülést okozott a térségben.

Dolgozatában főhívja a figyelmet arra is, hogy a közép- és kelet-európai régióban – és annak részeként a Kárpát-medencében – nem tekinthetjük egyik nemzetet, vagy nemzetiséget sem vezető politikai, vagy etnikai erőnek, s bírálja a két világháború közötti hazai politikai elitet. Elsősorban azért, mert a magyarság dominanciáját – folytatva ennek az eszmének a dualizmuskori hagyományait – hirdette ebben a térségben: a trianoni béke revíziójának reményében. Noha Bibó elhibázottnak véli az első világháború utáni békerendszert, amelynek része volt a trianoni békediktátum is, úgy gondolja: etnikai alapokon nyugvó, ugyanakkor a régióban élő nemzetiségek és az itt kialakuló államok együttműködésére épített politikai berendezkedésre, gazdasági kooperációra és végsősoron társadalmi fejlődésre van szükség (ez pedig nem jelent mást mint a hírhedt közép- és kelet-európai „lemaradás” minél előbbi leküzdését, s a térség fölzárkózását a nyugat-európai viszonyokhoz).

Bibó István – megírásakor igencsak aktuális problémákat feszegető – tanulmányában nem rejti véka alá azon véleményét, amely szerint a modern Európa – és második világháború utáni kontinens – békéje a hatalmi egyensúlyon és bizonyos erkölcsi alapelveken kell, hogy nyugodjon. Ebben hivatkozási alapja – paradox módon – a kortársai által és a történelmi hagyományban is a „hazugság atyjának”

nevezett Charles-Maurice Talleyrand francia külügyminiszter, majd miniszterelnök, az 1814/15-ös bécsi kongresszus egyik meghatározó diplomatája volt, aki a Napóleon utáni Európa nagyhatalmi egyensúlyának létrehozása érdekében komoly politikai tevékenységet fejtett ki. A kiváló olasz történész, Guglielmo Ferrero a témáról írt, Újjáépítés. Talleyrand Bécsben, 1814–1815 (1940) című monográfiája nagymértékben hatott a háború utáni kelet-európai stabilizáció lehetőségein és esélyein gondolkodó Bibóra, s könyvében több helyen is hivatkozott rá.

A köztes-európai térségben a tizennyolcadik–huszadik században szinte minden államban megfigyelhető erőszakos asszimiláció és a köztes-európai régió nemzeteinek versenye helyett – véli Bibó – a megbékélés és az igazságosság politikája a követendő út. Ennek jegyében olyan közép- és kelet-európai államhatárokról álmodik az 1945 után kialakuló békerendszerben, amelyek között egyik kisebbség sem érezheti magát elnyomottnak, s valamennyi etnikumnak mind „érzelmi” szempontjai, mind kulturális és gazdasági érdekei megfelelő módon kerülhetnek érvényesítésre.

Mint írja: „A legsürgősebb tehát az itteni határvitákkal kapcsolatban kikapcsolni azt a moralizáló beállítást, amelyet az itt lakó népek a nemzetközi fórumok színe előtt állandóan felvesznek. A politikailag rosszul álló, háborúvesztes népek morális fegyvertára az igazság hangoztatásában áll, amivel kapcsolatban ennek vagy annak a nagyhatalomnak a fennkölt és hagyományos igazságérzetére, az elnyomottak vagy földre sújtottak iránt mindenkor tanúsított nagylelkűségére apellálnak, és azt kívánják, hogy a békeszerződések megkötésénél semmiféle hatalmi szempont ne érvényesüljön. A politikailag jobban álló, győztes vagy legalábbis magukat győztesnek tekintő országok viszont érdemeikre hivatkoznak, és számláikat nyújtják be területi követelések formájában. [...] Nem kétséges, hogy az igazságosságnak, erkölcsi elveknek és érdemeknek a határkérdések megoldásánál megvan a maguk jelentősége, de csupán annyiban, amennyiben ezek az erkölcsi elvek vagy érdemek a stabilizálódás feltételeiben közrejátszanak. Közelebbről: van egy minimális igazságosság, amely nélkül a stabilizálódásra és a lélektani megnyugvásra számítani nem lehet, ezt tehát semmilyen körülmények között nem lehet figyelmen kívül hagyni.”

A kiváló jogtudós és politikai gondolkodó úgy látja, hogy együttműködésre van szükség Európa ezen régiójában a nemzetek között, s a kooperáció alapja a helyes nemzeti önismeret, valamint a nemzeti múlttal – és főleg annak illúzióival – való őszinte szembenézés. Azzal a szándékkal együtt, hogy a béke tartós maradjon, s a háború mint politikai eszköz végképp tűnjön el a régió diplomáciai színteréről.

Végezetül fölvethető a kérdés: mennyire érvényesek Bibó István fön-
tebb idézett gondolatai a térség szovjet megszállásának történeti valósá-
ga tükrében. Hiszen 1946-os művében Bibó még nem bírálja a Szovjetuniót

(sőt, nemzetiségi politikájáról bizonyos elismeréssel ír), viszont 1956-ban – és az azt követő börtönbüntetését letöltve – már jóval kritikusabb a szovjet típusú politikai berendezkedéssel szemben. Hazánk és a köztes-európai régió 1944/45-ös szovjet megszállása, majd az 1947-es párizsi béke értelmében Magyarország trianoni határainak további – igaz, elhanyagolható méretű, de stratégiaileg jelentős – csökkentése, s a térségben a szovjet dominancia a nemzeti önrendelkezést és a nemzetközi érdekképviselést teljességgel ellehetetlenítette.

A háborúban győztes kommunista szovjet birodalom a közép- és kelet-európai államokat – köztük Magyarországot is – 1945 után, a nyugati szövetségei jóváhagyásával, moszkvai orientációra kényszerítette, s a térségben – mint a fentebbiekből is látszik – „megszokott” több évszázados nagyhatalmi erőterbe terelte (ezúttal keleti centrummal). Ennek csak a régió 1989 és 1991 közötti demokratizálódási folyamatai vetettek véget. Napjainkban a bibói „kelet európai kisállamok nyomorúsága” helyett komoly közös köztes-európai regionális érdekérvényesítő törekvés figyelhető meg a visegrádi együttműködés államainak (Magyarország, Lengyelország, Csehország és Szlovákia) részvételével.

▶ SZÉTZÚZÁS LELKESEDÉSSEL ▶

Ezerkilencszázhetvenegy május 11-én, Budapesten elhunyt Erdei Ferenc. Érdekes alakja a huszadik századi magyar politika- és tudománytörténetnek, de munkássága meglehetősen vitatott. Egyrészt szinte halálától kezdődően egyfajta kultusza figyelhető meg, amelyet a szociológia tudományának művelői, illetve (elsősorban baloldali, de legalábbis „népi” elköteleződésű) értelmiségek ápolnak. Másrészt a rendszerváltás idejétől – titkos kommunista párttagsága, s a Rákosi-korszakot és a Kádár-diktatúrát kiszolgáló közéleti tevékenysége miatt – súlyos kritikával illetik mind munkásságát, mind személyét.

Az 1910. december 24-én született, makói hagymás parasztcsaládból való Erdei Ferenc a második világháború előtt a népi írók mozgalmával, s az arra szellemi holdudvarként tekintő Nemzeti Parasztpárttal tartott kapcsolatot. Nem véletlen, hogy a párt – a baloldali elkötelezettségű, a kommunistákkal együttműködő és a földtulajdon nélküli agrárproletárokat (a „hárommillió koldust”) képviselő politikai csoportosulás – éppen Makón alakult meg 1939-ben. A szegedi egyetemen jogi diplomát szerző (a Tisza-parti városban a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjaként és Radnóti Miklós barátjaként számon tartott) Erdei ebben az időszakban komoly társadalomtudományi munkásságot fejtett ki. Elsősorban szociográfiai könyvei, valamint a földműves szövetkezetekkel foglalkozó elméleti tanulmányai (amelyekben, hollandiai és svájci tanulmányútjai nyomán a kisparaszti gazdaságokban, s a belőlük szerveződő termelési és értékesítési szövetkezetekben látta a magyar agrárium jövőjét) érdemelnek említést.

A második világháborút követő időszakban aktív szereplője lett a nagypolitikának. 1944 decemberében titkos tagként belépett a Magyar Kommunista Pártba, s kriptokommunistaként (rejtett, más pártban működő kommunistaként) továbbra is a Nemzeti Parasztpártban tevékenykedett, mint annak alelnöke, illetve főtítkára. Emellett a református egyházi közéletnek is ismert alakja volt, egy ideig a tiszántúli egyházkerület főgondnokaként dolgozott. Parasztpárti politikusként és a református felekezet reprezentánsaként jelent tehát meg a politikai színtéren úgy, hogy közben a kommunista párt utasításait hajtotta végre.

A koalíciós években és a Rákosi-korszakban több esztendőn keresztül kormánytag volt. 1944 decembere és 1945 novembere között belügyminiszter, 1948 szeptemberétől 1949 júniusáig államminiszter, 1949 júniusától 1953 júliusáig

földművelésügyi miniszter (1952. augusztus 14-től a Rákosi Mátyás vezette kabinetben), 1953 júliusától 1954 októberéig igazságügyi miniszter, 1954 októbere és 1955 novembere között ismét földművelésügyi miniszter, majd 1955 novemberétől 1956 október végéig miniszterelnök-helyettes (ezt a posztját még Nagy Imre első ötvenhatos forradalmi kormányában is sikerült megtartania).

Belügyminisztersége alatt került sor például a politikai alapú döntéseket hozó és a jogi kereteket semmibe vevő népbíróságok létrehozására és működtetésére, valamint magyarok százezreinek málenkij robotra hurcolására a Szovjetunióba. Földművelésügyi minisztersége idején tombolt a mezőgazdaságban az államosítás és a szövetkezetesítés, ekkoriban „verték be” a tulajdonnal rendelkező gazdák jó részét a szövetkezetekbe. Ebben az időben megjelent írásaiban már a nagyüzemi gazdálkodás (ami lényegében a modern, „kapitalista típusú” – tehát legalább nem a Széchenyi István által egy évszázaddal korábban kárhoztatott „feudális típusú” – táblás gazdálkodás) híve volt. Igazságügyi minisztersége korszakában nem volt jogállam: a parlament csak formális intézmény volt, évi néhány ülésnapjal, az ügyészségek és a bíróságok pedig az állampárt vezetőinek utasításait hajtották végre.

Balogh István – közismert nevén: Balogh páter – katolikus pap, 1944 és 1947 közötti miniszterelnökségi államtitkár az 1960-as évek elején készült visszaemlékezéseiben így fogalmazott Erdeiről: „Ennek az országnak több kárt senki sem okozott, mint Erdei Ferenc, aki egy parasztpártinak öltözött kommunista. [...] Amikor ki kellett fosztani a kastélyokat, elrabolni mindent, akkor ő volt a belügyminiszter, amikor a parasztot, visszakapott földjéről be kellett terelni a kolhozokba, akkor földművelésügyi miniszter volt, mikor a magyar alkotmányt össze kellett törni, az ezeréves alkotmányt szétzúzni, akkor igazságügyi miniszter volt. Amit senki sem vállalt volna, azt ő lelkesedéssel csinálta. [...] 1956-ban természetesen Nagy Imre kabinetjében volt, és ő vezette az oroszokhoz azt a katonai küldöttséget, amelynek Maléter is a tagja volt. Malétert fejbe lőtték, ő az Akadémia főtítkára lett, most a Hazafias Népfront főtítkára.” (Balogh rosszul emlékezett. Maléter Pált, a forradalom honvédelmi miniszterét ugyanis 1958. június 16-án kötél által végezték ki a kádári megtorlások részeként.)

Erdei fő terepe 1956 után a tudomány világa volt: a Magyar Tudományos Akadémiának 1948-tól levelező, 1956-tól rendes tagja. Az akadémia főtítkaraként, majd alelnökeként tudományszervezéssel foglalkozott. Ennek jegyében professzionálizálta az agrárgazdasági kutatóintézet és a szociológiai kutatóintézet munkáját, illetve könyvsorozatok (köztük az újraindult Magyarország felfedezése című szociográfiai széria) létrejöttét koordinálta. Később a Hazafias Népfront főtítkaraként és az Elnöki Tanács tagjaként egyik kezdeményezője volt az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark megalapításának.

Erdei Ferenc tehát opportunistá és elvtelen politikus volt, aki saját személyes érdekei jegyében kiszolgálta a Rákosi- és a Kádár-diktatúrát. Társadalomtudósként természetesen komoly érdemei vannak, s alakja Závada Pál A fényképész utókora című regénye egyik karakterével, Dohányos László figurájával kortárs irodalmunkban is megjelent. Történelmi és tudományos szerepe mérlegelésekor Madách Imre bölcsességére kell gondolnunk, amely szerint az esendő ember „sárból, napsugárból összegyúrva / tudásra törpe, és vakságra nagy”.

► MAGYARORSZÁG KERESZTJE ►

A magyar katolikus egyház nehéz helyzetben volt 1956-ban. Az egyházi iskolák nem működtek szabadon, a szerzetesrendeket föloszlatták és a papság az 1950-ben az állammal kötött szerződés keretei közt volt kénytelen működni. A magyar egyház feje, Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek házi őrizetben volt, s a püspöki kar elnöke – Grósz József kalocsai érsek – is csak ebben az évben szabadult a börtönből. Mindkettőjüket koncepciós perben hurcolták meg és ítélték el. Diplomáciai kapcsolat a magyar állam és az Apostoli Szentsték között 1945. április 4. óta nem volt, amikor is a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, Vjacseszlav M. Vorosilov marsall parancsára kiutasították az országból Angelo Rotta címzetes thébai érseket, az 1930 óta hivatalban lévő budapesti apostoli nunciust.

XII. Piusz pápa 1956. június 29-én adta ki a *Du maerenti animo* kezdetű apostoli levelét, amelyben Mindszentyt és a kelet-európai kommunista börtönökben sínylődő püspököket és papokat a szenvedés elviselésére buzdította. A nándorfehérvári diadal ötszázadik évfordulójára kiadott dokumentumban a pápa emlékeztetett rá, hogy a kis kelet- és közép-európai népek összefogása a legnehezebb időkben is meg tudta fékezni az iszlám török támadást. Az egyházfő ezt a fél évezreddel korábbi történelmi eseményt állította követendő mintaként a régióban élő katolikus híveknek a szenvedés türelmes megélésére, a kommunizmus elleni harcra és összefogásra.

Október 28-án – néhány nappal a forradalom kitörése után – *Luctuosissimi eventus* kezdetű enciklikájában a pápa támogatásáról biztosította a szabadságért harcoló magyar népet és ügyükért való imára szólította föl a világ katolikusait. A katolikus egyházfő kijelentette, hogy szerinte gyászos események történnek Kelet-Európában, különösen a magyarországi rettenetes mérszárlás döbbsentette meg. Aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a magyar állampolgárok korlátozva vannak emberi méltóságukban, polgári jogaikban, valamint egyéni és nemzeti önrendelkezésükben. A Szentatya úgy vélte: a „népek megháborított rendjét” sem fegyveres erőszakkal, sem előre kiagyalt hazugságokkal nem lehet helyrehozni. Szerinte ezekkel az eszközökkel csak a polgári és keresztényi lelkiismeretet s az egyház szabadságát lehet megbéklyózni, amely azonban nem eredményezhet

hosszú távon fönntartható struktúrát. Körlevelében nagybecsüléséről biztosította a „nemes és hívő keresztény” magyar népet, amelynek vallásosságát az ateista kommunizmus minden eszközzel igyekezett kiirtani.

XII. Piusz az enciklikában örömteli emlékként idézte föl 1938. májusi magyarországi látogatását, amikor mint XI. Piusz képviselője, pápai legátusként részt vett a budapesti Eucharisztikus Világkongresszuson és több százezer magyar katolikus előtt mutatott be szentmisét. Levelében minden keresztényt a „nagy fájdmaktól gyötört” és vérént ontó magyar népért mondott imára szólított föl. Kijelentette, hogy a magyar és a többi szovjet uralom alatt álló kelet-európai nemzet vallási és polgári jogaitól megfosztva volt kénytelen létezni, 1956-ban azonban páratlan lehetőség kínálkozik számukra, hogy igazságosságban, rendben és boldogságban építhessék újjá államukat – vélte a pápa. A dokumentum utolsó soraiban Róma püspöke apostoli áldását küldte minden kereszténynek, különösen a sanyarú körülmények között élő magyaroknak és azon kelet- és közép-európai főpapoknak, akik börtönben, házi őrizetben vagy száműzetésben vannak.

Október 29-én Virág Ferenc pápai trónálló, pécsi püspök pásztorlevelet intézett papjaihoz és híveihez, amelyben részletezte a Rákosi-diktatúra korlátozó és elnyomó egyházpolitikáját, s megfogalmazta a magyar katolikus egyház követeléseit. A pécsi főpap elsősorban a lelkipásztori, az oktatási és a civil egyesületi életben való szabad egyházi megjelenést tartotta fontosnak, valamint követelte a katolicizmus teljes szabadságát és az állami hatóságoktól – az 1951-ben megszervezett és a felekezeteket minden területen kontroll alatt tartó Állami Egyházügyi Hivataltól – független egyházi kormányzatot. Igényelte, hogy a magyar egyház szabadon érintkezessen a katolikus egyház fejével, a pápával. Virág püspök azonban *expressis verbis* nem fogalmazta meg, hogy a Magyar Népköztársaság vegye föl – pontosabban állítsa helyre – a diplomáciai kapcsolatot a Vatikánnal, a pápai hatalom temporális jellegét reprezentáló nemzetközileg elismert független állammal.

Október 31-én a pápa táviratot küldött – a felsőpetényi házi őrizetéből egy nappal korábban kiszabadított és Budapestre visszatért – Mindszenty József bíborosnak. XII. Piusz szimpátiájáról és együttérzéséről biztosította az „igen kedves magyar nemzetet”, amelynek azt kívánta, hogy „virágozzon és tündököljön” hűsége az egyházhoz és az Apostoli Szentszékhez. Táviratában az egyházfő apostoli áldását adta Mindszentyre, akit biztosított róla, hogy imáival és aggodalmával mindig mögötte állt, valamint könyörgést fogalmazott meg a harcokban elesettek örök lelki nyugalmáért és üdvösségéért.

Az egyetemes katolikus egyház vezetője november 1-jei Laetamur *admodum* kezdetű körlevelében a magyar és a lengyel nemzet szabadságharcát értékelte, a szuezi válságban pedig az új világháború lehetőségét látta. XII. Piusz úgy vélte, hogy Magyarország és Lengyelország népeire „az igazságosságra alapuló béke

hajnala” virradt, amely eredményeként helyesebb alapelvek és jobb törvények szerint szerveződő szabad államok jöhetnek létre. Örömmel adta hírül, hogy a magyar és a lengyel katolikus egyház első számú vezetői – Mindszenty József esztergomi érsek és Stefan Wyszyński gnieźnoi és varsói érsek – szabadlábban vannak és tevékenyen, teljes egyházi tekintélyükkel vesznek részt országuk közéletében.

A Szentatya a szovjet intervenció után egy nappal, november 5-én Datis nuperrime kezdetű levelében elítélte a kommunista birodalom katonai beavatkozását, s a világ nagyhatalmait is erre buzdította. Kifejtette, hogy szomorúsággal töltik el a magyarországi hírek, különösen az, hogy a magyar városokban és falvakban olyan polgárok vére ömlik, akik igazi szabadságot követelnek. A pápa elítélte azokat – utalva a Kádár János vezette bábkabinet, az úgynevezett „Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” tagjaira, fegyvereseire és híveire –, akik az ország belső rendjét fölforgatják és idegen fegyvereket segítségül hívva erőszakkal rá a magyar nemzetre a szolgaságot.

XII. Piusz elfogadhatatlannak minősítette a vérontást. Ugyanakkor rámutatott, hogy a hívő keresztények csak olyan társadalmi berendezkedéssel és államrenddel működhetnek együtt, amely „a békén, az igazságosságon, a szabadságon és a szereteten” alapul. A pápa kijelentette: imádkozik Krisztushoz, hogy minden jogtalanságot és erőszakot fékezzen meg, az ellenséges vagy egymással szemben álló népek pedig békés és szelíd eszközökkel jussanak egyezsége. A katolikus egyházfő történelmi tanulásként fogalmazta meg, hogy Isten az erőszakos politikai vezetőket és nemzeteket – még a végítélet előtt – már életükben megbünteti. Végezetül a pápa apostoli áldást küldte „a magyarok drága nemzetének”.

Többek között a pápai körlevél eredményeként több európai és amerikai országban demonstrációkat szerveztek (katolikusok és nem katolikusok egyaránt) az Szovjetunió és Kádár-kormány ellen 1956 végén. Így például Giovanni Battista Montini milánói érsek – a későbbi VI. Pál pápa – székvárosában éjjeli fáklvás körmeneten jelképesen a vállára vette a szenvedő Magyarország keresztjét – a katolicizmus és az olasz nemzet szolidaritását és együttérzését ezzel fejezve ki. Francis J. Spellman New York-i érsek hívására kétszázezer hívő sereglett össze és könyörgött a magyar szabadságharc áldozataiért. 1956. november 4-én az Egyesült Államok kormánya nevében Dwight D. Eisenhower elnök menedékjogot adott az Edward T. Wailes követ vezette budapesti nagykövetségére menekülő Mindszenty Józsefnek. A Kádár-korszak első éveiben a Vatikán nem ismerte el sem a kormányt, sem a kommunistabarát magyar békepapok mozgalmát, s az első tárgyalások Magyarország és a Szentszék között 1963–64-ben kezdődtek meg.

XII. Piusz pápa és az általa vezetett centralizált, nemzetközi szervezettségű katolikus egyház tevékenysége világszerte megismertette – legalábbis a hívő katolikusokkal – az 1956-os magyar forradalom és az azt követő erőszakos szovjet

katonai intervenció problémáját. A híresen konzervatív és kommunistaellenes XII. Piusz véleménynyilvánítása – kétségtelen morális súlya ellenére – nem vezetett kézzel fogható eredményhez az 1956-os magyar szabadságharc történetében, a nemzetközi nagyhatalmi politika ugyanis nem volt érdekelt a magyar állam szovjet befolyástól való megszabadításában.

▶ ALÁZATOSSÁG ▶

Ferenc pápa 2022. szeptember 4-én a római Szent Péter téren boldoggá avatta I. János Pált, aki több szempontból is különleges a katolikus egyházfők között. Ő volt az első munkásrétegből származó pápa, ugyancsak ő volt az, aki először választott magának kettős nevet, s elsőként utasította vissza a legfőbb egyházi hivatalba történő beiktatás hagyományos rítusát, a tiarával – azaz a pápai hármaskoronával – való megkoronázást.

Noha mindössze harminchárom napig vezette a római katolikus egyházat, közvetlen modorával, könnyed humorával és áradó lelkipásztori spiritualitásával általános népszerűsége és elismertsége tett szert, s mind a katolicizmus követői, mind a szélesebb közvélemény előtt mint „a mosolygós pápa” maradt meg. Ugyanakkor a mai napig ő az utolsó olasz származású pápa (pedig a katolikus egyház vezetői 1978 előtt mintegy félezer évig Itália földjéről valók voltak), hiszen utódai Lengyelországból (Szent II. János Pál), Németországból (XVI. Benedek), illetve Argentínából (Ferenc) érkeztek.

I. János Pál Albino Luciani néven született 1912. október 17-én a mai Canale d'Agordo községben, Velencétől mintegy száz kilométerrel északra, munkáscsalád gyermekeként. Az édesapja üvegyári munkásként előbb Svájcban, majd a szülőföldjén dolgozott mint üvegfúvó. A későbbi főpap testvéreivel együtt erős keresztény hitben, de nagyon nagy szegénységben élt: az is előfordult, hogy éheztek, sőt koldulni voltak kénytelenek. Már serdülőkorában világos volt számára, hogy egyházi pályára lép, s ennek szellemében előbb a feltreai küsseminárium növendéke, majd a bellunói papnevelde hallgatója lett.

1937 júliusában szentelték pappá. Egy évtizeddel később doktorátust szerzett a Pápai Gergely Egyetemen. A papi utánpótlás biztosításából kivette a részét: olyan fontos tárgyakat tanított a bellunói teológiai főiskolán (amelynek egy időben a rektorhelyettese is volt), mint a dogmatika, a szentírásstudomány, az erkölcssteológia, a kánonjog, az ókeresztény irodalomtörténet és a művészettörténet.

Papi karakterét tekintve igazi lelkipásztori alkat volt, aki a legkülönbözőbb származású és életkorú, s eltérő „hitbéli állapotú” emberekkel egyaránt megtalálta a közös hangot. Szent XXIII. János pápa nevezte ki 1958 decemberében Vittorio Veneto püspökévé, s ő maga is szentelte föl. Főpásztori jelszava – személyiségéhez és életelveihez hasonlóan – egyszerű és találó: „Alázatosság!” Szent VI. Pál pápa

előbb a velencei pátriárkai tisztséget adományozta neki 1969 végén, majd a bíborosok sorába iktatta 1973 márciusában. Részt vett a második vatikáni zsinaton. Egyetértett annak törekvéseivel: az egyház tanításának a modern társadalmi kihívások nyelvezetén való megfogalmazásával és az azokra adott érvényes válaszok kialakításának szándékával.

Általános ismeretségre és az egyházon belüli elfogadottságra azokban az években tett szert, amikor az Olasz Püspöki Konferencia elnökhelyetteseként tevékenykedett. VI. Pál halála után, 1978. augusztus 26-án történt pápává választása nagy meglepetésként érte mind az egyházi köröket, mind a közvéleményt. Megválasztásának és pontifikátusának komoly jelképértéke volt, hiszen egy lelkipásztori attitűddel rendelkező, nyitott, közvetlen és sokak számára szimpatikus főpásztor került a római egyház élére, aki egyben markánsan elkötelezett volt a második vatikáni zsinat által kidolgozott reformok mellett.

Erre utal névválasztása is: a máig meghatározó jelentőségű színódust ugyanis XXIII. János hívta össze és VI. Pál zárta le. A kettős névválasztás egyben pápai program is volt, kifejezte, hogy a zsinat szellemében szeretné irányítani az egyházat. Elődjéhez mint egykori előljáróihoz való viszonyát a következő szavakkal fogalmazta meg a hívek számára tartott első beszédében: „Beszéljünk nyíltan: bennem nincs meg sem a »szív bölcsessége«, mint János pápában, sem Pál pápa felkészültsége és kultúrája. De itt vagyok az ő helyükön, meg kell próbálnom szolgálni az Egyházat. Remélem, segíteni fogtok az imádságaitokkal!”

Rövid pápai szolgálata és 1978. szeptember 28-án bekövetkezett hirtelen halála számos találgatásra adott alapot az elmúlt több mint negyven évben. Ugyan az orvosa szívinfarktussal magyarázta elhunytát, a korábban őt gondozó nővérek pedig tüdőembóliára gyanakodtak, sokan vélték úgy, hogy nem természetes okok következtében halálozott el. Mivel a pápákat nem boncolják, ezért végleges és megnyugtató válasz ezekre a kérdésekre nem adható. Tény ugyanakkor, hogy alig több mint egy hónapos főpásztorsága idején semmilyen olyan akár egyházkormányzati, akár politikai, akár anyagi–pénzügyi természetű döntést nem hozott, amellyel bármilyen érdekcsoport ellenszenvét kiválthatta volna. Így az esetleges mérgezés, bizonyos körökben meglehetősen elterjedt, gyanúját szinte bizonyosan kizárhatjuk.

Az 1970-es évek elején egy folyóiratban híres történelmi és egyháztörténeti szereplőknek, illetve irodalmi alakoknak címzett – elsősorban etikai kérdéseket tárgyaló – fiktív levelet adott közre, amelyekben többek között olyan jellegzetes hősöket szólított meg mint Avilai Szent Teréz, Szalézi Szent Ferenc, Petrarca, Goethe, Mark Twain vagy éppen Pinocchio. Az egyik fontos levelének címzettje maga Jézus Krisztus. Ebben olvashatjuk az alábbiakat.

„Jézusom, Te tudod, mennyit fáradozom, hogy Veled állandóan beszéljek. De levélben beszélni Veled nehéz dolog. A levél egyrészt túlságosan személyes, másrészt jelentéktelen ügyekkel foglalkozik. Mit írjak Neked vagy Rólad azután

a sok könyv után amit Rólád már írtak?” Majd így zárta sorait: „Úgy érzem, hogy nem mondtam el Rólád, ami lényeges, amit pedig elmondtam, jobban kellett volna megfogalmaznom. De azért van, ami vigasztal: ugyanis nem az számít, hogy valaki mit ír Krisztusról, hanem az hogy sok ember szereti és követi Krisztust.”

Boldog I. János Pál, „a mosolygós pápa” mély hitével, az alázatosságot szem előtt tartó magatartásával, a katolicizmus két évezredes hittartalmának a modern világhoz való alkalmazása szándékával, közvetlen és barátságos lelkipásztori tevékenységével, valamint Krisztus- és emberközpontú szolgálatával hiteles példaképe lehet korunk keresztényeinek.

► ÖRKÖDÉS ►

Ferenc pápa 2021 májusában jóváhagyta azt a dekrétumot, amely Isten szolgája, Bálint Sándor (1904–1980) világi hívő, családapa hősiek erényeiről szól. Ezzel személyében újabb magyar boldoggá avatására készülhet a katolikus egyház. Bálint Sándor egyéni, tudományos és közéleti pályája sokrétű tanulsággal szolgál az utókornak. Hívő keresztény, vallását gyakorló katolikus volt egész életében, akinek a hit megingathatatlanul stabil alapokat teremtett mind tudományos munkásságához, mind rövid kereszténydemokrata politikai tevékenységéhez.

Szüelői – s mivel édesapját nagyon korán elveszítette, inkább anyai – öröksége volt a szegedi népi, paraszti élet és mentalitás tárgyi és szellemi hagyományainak őrzése, tisztelete és továbbadása, amelyek közül számára legmeghatározóbb elemnek a katolicizmus bizonyult. Szülőhelyétől, Szeged-Alsóvárostól elvászthatatlan a katolikus vallás gyakorlásának számtalan népi megnyilvánulása – élükön az augusztus ötödikei Havi Boldogasszony búcsúval – éppúgy, mint a városrész arculatát meghatározó szimbólumértékű ferences templom. A katolikus hit tehát nem tanulási, vagy megtérési folyamat, hanem szocializáció eredményeként, „természetesen” lett sajátja. A kereszténységet megpróbáltatásai során, életének határhelyezeteiben ugyanúgy élte meg, mint a sikeres és boldog periódusokban: mindennapjainak és gondolatvilágának részeként, döntései és ítéletei meghatározójaként.

Bálint Sándor pályájának nyúlfarknyi szakasza volt az 1945 ősze és 1948 decembere közötti politikai működése, amikor is a kereszténydemokrata elkötelezettségű Demokrata Néppárt parlamenti képviselője volt. Akkoriban megfogalmazott aktuális politikai állásfoglalásai (például a törvényhozásban elhangzott beszédei) a kereszténység erkölcsi alapján álltak, s egyrészt a magyar nemzeti hagyományok iránti elkötelezettséget, másrészt a szellemileg nyitott, európai léptékű gondolkodásmódot bizonyították. Nem véletlenül sürgette a keresztény fundamentumokon álló európai, illetve közép-európai unió megalkotását, s nem véletlenül vallotta róla nevelt fia, Bálint Péter egy 2004-ben megjelent interjúban, hogy „a világért már nagyon korán felelősséget vállaló európai gondolkodó” volt.

Európai kitekintésű szellemi horizontja és kivételes műveltsége mellett tudatosan vállalta a magyarság múltja értékeinek továbbadását. Kevesen ismerték nála jobban a magyar nép szakrális hagyományvilágát. Egész életében a magyarsághoz

és a Kárpát-medencei népekhez kötődő vallási tradíciókat gyűjtötte. Univerzális látóköri, tudományos munkásságában mindig újító és nyitott szellemű volt, s közben – szinte már gyermeki ragaszkodással – kötődött a katolicizmushoz és szegedi-alsóvárosi gyökereihez.

Az 1930-as években kapcsolatban állt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával, amelynek többek között az akkor szegedi egyetemi hallgató Radnóti Miklós is tagja volt. Egy korabeli, a szegedi Dóm téren készült csoportképükön ott van Bálint Sándor is, amint Radnóti egyik karjával a válla alá vonja.

A koalíciós években – amit manapság a történettudomány joggal Magyarország szovjetizálása időszakának nevez – politikai szerepet is vállalt. 1945 novemberében az akkoriban a polgári erőket tömörítő gyűjtőpárt, a választásokon győztes Független Kisgazdapárt csongrád-csanádi listájáról jutott a Nemzetgyűlésbe. 1945 elejéről a Keresztény Demokrata Néppártnak, majd a Demokrata Néppártnak volt tagja. Mivel azonban a szervezet a megszálló szovjet csapatoktól nem kapott működési engedélyt, politikusai a kisgazdapárt jelöltjeként indultak a választáson. Az 1947. augusztusi voksoláson viszont már a párt országos listájáról nyert parlamenti mandátumot. Képviselőségéről 1948 decemberében – Mindszenty József bíboros letartóztatása után – lemondott.

Bár a közélettől visszavonult, Rákosi Mátyás, majd Kádár János kommunista diktatúrája eltávolította a szegedi egyetemi katedráról. Az 1960-as évek közepén, mondvacsinált ürüggyel, bírósági perben fölfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, mert „rendszerellenes” könyveket hozott haza Nyugat-Németországból, köztük egy Nagy Imre valós történeti és politikai szerepét bemutató munkát, s ezeket olvasta és kölcsönadta barátainak (akik közül többen besúgók voltak). Az ítélet után az egyetem is fegyelmi eljárást folytatott ellene. A sorozatos megaláztatások és a megbélyegzés után nyugdíjazását kérte. A diktatúra hálózata élete végéig figyelte: dossziéjának utolsó jelentése a temetésén készült.

A kiváló tudós, európai szellem, kereszténydemokrata politikus, hagyományait őrző szegedi katolikus polgár, Bálint Sándor 1947. december 5-én országgyűlési képviselőként elmondott szavai útmutatásul szolgálhatnak napjainkban is. „A magyar külpolitikának legfőbb céljai: a magyar népi és nemzeti lét biztosítása, állami függetlenségünk megóvása, a határokon túl élő magyar nemzetiség emberi, nemzeti és állampolgári jogainak biztosítása, illetőleg az ezek felett való őrökés.”

► NÉPI JOG ÉS BÁNYAIPAR ►

Tárkány Szücs Ernő nemcsak a magyar népi jogszokásokat kutatta és dolgozta föl példás alaposággal, de a hazai bányajogi szabályozások megalkotásának is részese volt, s személye Németh László egyik regényalakjának mintájául szolgált.

Tárkány Szücs Ernő 1921. október 13-án Hódmezővásárhelyen született, majd a helyi Bethlen Gábor Gimnázium elvégzése után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen tanult jogot. Kutatóként első munkáiban a Kalotaszeg, illetve a Hódmezővásárhely melletti Mártély népi jogéletét dolgozta föl. A második világháború után szülővárosában tevékenykedett: a helyi népi elkötelezettségű értelmiségieket tömörítő kulturális szervezet, a Tornyai Társaság egyik titkára volt és bábáskodott annak folyóirata, a Puszták Népe megjelenése körül. Ebben az időben került baráti kapcsolatba Németh Lászlóval, aki a vásárhelyi világot megörökítő Égető Eszter című regényének egyik szereplője, Szücs Bandi figuráját mintázta róla.

Az 1950-es években távozni volt kénytelen Hódmezővásárhelyről. Budapestre költözött, ahol több minisztériumban is dolgozott. Ezen, a gyakorlati jogalkotásban és jogalkalmazásban eltöltött évei eredményeként jelent meg társszerzőkkel írott könyve a magyar bányajogról. Előbb meghívott előadóként, később címzetes egyetemi tanárként oktatott az Eötvös Loránd Tudományegyetem több karán. 1975 és 1983 között a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa volt. Több évtizedes, alapos és hiánypótló kutatómunkájának összegzése volt az 1981-ben kiadott Magyar jogi népszokások című, mintegy ezeroldalas monográfiája. 1984. július 10-én hunyt el Budapesten. Földi maradványai a hódmezővásárhelyi Kincses temetőben nyugszanak.

Tárkány Szücs Ernőnek a magyar népi jogéletet kutató munkássága napjainkban is nagy megbecsülésnek örvend. Ennek egyik jele, hogy a Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karának (Szekszárd) keretein belül Nagy Janka Teodóra professzorasszony vezetésével működik – s komoly tudományos szervező és publikációs tevékenységet folytat – a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport. Hódmezővásárhelyen születése centenáriuma alkalmából több szervezet együttműködésében nemzetközi tudományos tanácskozás került megrendezésre, s 2021 októbertől tér viseli nevét szülővárosában. Erre az alkalomra jelent meg

fő művének harmadik kiadása, amelyhez Áder János köztársasági elnök előszót, Varga Judit igazságügyminiszter pedig köszöntőt írt, s idegen nyelvű (eredetileg németül és angolul kiadott) tanulmányainak gyűjteménye.

FÖLZABÁLT SZÍVVERÉS

► LÉLEK ÉS ANYAG ►

Művelődéstörténeti közhelyként szokás emlegetni, hogy mindazt, amit a modern ember a pokolról gondol, azt nem a Bibliából, hanem Dante halhatatlan munkájából, a szerzője által csak Színjáték címmel ellátott Isteni színjátékból tudja. Persze műve bűnöseit, büntetéseit, rémképeit és bugyrait Dante nem maga találta ki, hanem a keresztény ókor apokrif és az itáliai hiedelemvilág archaikus elemeit vette alapul. Az előbbieket közül főleg a valóban horrorisztikus olvasmányként forgatható, második századi Péter-apokalipszis volt rá nagy hatással. A Színjáték szövegére, s egyik helyszínére, a pokolra utalnak a mozi világának olyan kultuszfilmjei is, mint a David Fincher által rendezett, Brad Pitt és Morgan Freeman főszereplésével forgatott Hetedik (1995) című thriller, vagy a – hasonlóan az A Da Vinci-kódhoz, illetve az Angyalok és démonokhoz – Dan Brown regényéből készült, Ron Howard rendezte és Tom Hanks-szel a főszerepben bemutatott Inferno (2016).

Az 1321. szeptember 14-én, Ravennában elhunyt Dante Alighieri Firenzében született 1265-ben, s nagyhatású irodalmi munkássága mellett (amely az olasz irodalmi nyelv megalapozásához volt jelentős hozzájárulás) ügyes vadász és solymász, harcos katona, valamint jeles politikus és diplomata is volt. Fő művét Babits Mihály (aki azt magyarra is fordította) a „világirodalom legnagyobb költeményének” nevezte. Ugyancsak Babits hívta föl a figyelmet az európai irodalom történetét összefoglaló művében (1936) arra, hogy a Színjáték egyszerre képviseli az antikvitás értékeit és a keresztény tradíció etikáját, s hogy éppúgy szimbolikus alkotás, mint realista mű, amelyet sajátos módon átjár a fantasztikum.

Mint Babits Mihály fogalmazott: „Ez a fantasztikum az Élet anyagából van szöve és az Életet jelenti. Nem volt még mű, mely ennyire az életből nőtt ki, s ennyire magát az életet foglalta össze. Egy egészen egyéni életet, mindavval együtt, ami ezt az életet alkotta: vagyis mindavval, amit ez a lélek életében látott, hallott, tudott, érzett. Az egész történettel, az egész életrajzzal. Így lesz ez a hatalmas líra egyszersmind hatalmas epika is. Nemcsak a fantasztikus utazás epikai kerete teszi azzá, hanem mindaz az életanyag, amiből ez a fantasztikum épül, s mindaz az élet, amit jelent. A költő élete s hazájáé és koráé; egyéni és jelenvaló, aktuális élet. Ebben a túlvilágban éppannyi szó esik az élőkről, mint a halottakról. Ez az Isteni színjáték egyúttal a legteljesebb emberi színjáték, a pokoli bűnök és szennyek naturalizmusától az emberi lélek csudálatos fölemelkedésének paradicsomi

zenéjéig ívelve, rendkívüli sűrítettségében szinte beláthatatlan gazdagságú és tarkaságú életanyagot ölelve föl, alakok, események végérhetetlen sokaságát, amelyek együtt egyetlen nagy lélek vallomásává, egyetlen szimbolikus és rendeltetéses élet tartalmává szövődnek.”

Dante külső megjelenését tekintve, első nagy méltatója, Boccaccio leírása szerint „közepes termetű volt, java korán túl pedig valamennyire hajlottan, kimérten és csendesen járt. Mindig a legszerényebb, korához illő ruhákat viselte. Arca hosszúkás, orra sasorr, szeme inkább nagy, mint kicsiny, állkapcsa erős, az alsó ajka a felsőnél valamivel előbbre állott; arca színe barna, haja és szakálla sűrű fekete és kondor, tekintete örökké mélabús és tűnődő”.

A novella műfaját a reneszánsz korban művészi szintre emelő, s annak az epika műnemében való rangját mind a mai napig megadó Giovanni Boccaccio úgy vélte Dante fő művéről, hogy az olaszul megírt munka a bűnösök, a bűnbánók és az erényesek hármasságában tárgyalja az emberi erkölcs, valamint a túlvilági lét nagy kérdéseit. Dante ugyanis – írta Boccaccio – „felismerte, hogy három fajta élet lehet, úgymint bűnös, bűnből kilábaló és erényre törekvő, valamint az erényes élet, három csodálatos könyve mutatta be ezt a hármasságot, kezdve a bűnösök elítélésével és végezve az erényesek dicséretével, s e három könyvet egy kötetbe foglalta össze, melyet Színjátéknak nevezett el. Mindhárom könyvet énekekre, mégpedig, mint tudjuk, versbe szedett énekekre osztotta fel és a nép nyelvén írt, mégpedig oly művészien, oly csodálatos és szépséges rendben, hogy eddig még senki sem akadt, aki bele tudott volna ebbe kötni. Ékesszólásáról bizonyosságot szerezhet bárki, akinek megadatott a kellő hozzáértés.”

Szerb Antal világirodalomtörténeti szintézisében (1941) – hasonlóan Babitshoz – Dante ábrázoló realizmusát és katolikus spiritualitását emelte ki, miközben rámutatott az Isteni színjáték lélektani olvasásmódjának a lehetőségére, s a mű egyetemes jellegére, vagyis arra, hogy minden kor minden embere számára van aktuális és érvényes mondanivalója. Mint írta Dantéről: „Művészi képességei közül legkiemelkedőbb ábrázolókézsége. Mindent lát és mindent láttat olvasójával. A Pokol nem marad valami elképzelhetetlen agyrém; aki az Infernot egyszer elolvasta, nyugodt lehet, hogy nem téved el a szörnyű tölcser körei és bugyrai közt. Dante, ez a spirituális költő, a világirodalom egyik legnagyobb realistája is. Jelenetei oly valóságizűek, hogy az ember szinte el is felejt, hogy a pokolban jár és nem valami régi olasz városban. Csodálatos emberismerő és -rajzoló. Hasonlatai is igen gyakran pszichológiai hasonlatok; saját magának és szereplőinek lélekállapotát ismert, mindennapi lélekállapotokhoz szereti hasonlítani, így hozza közel az olvasóhoz. [...] A nagy katolikus költő katolikus abban az értelemben is, hogy egyetemes, az emberi dolgok teljes totalitását adja, mint Shakespeare és Goethe, világa teljes és öntörvényű világ. Egyetemes abban az értelemben is, hogy nincs korhoz és nemzethez kötve, mindig és mindenkihez szól.”

► TÖKÉLETES FÜGGETLENSÉG ►

Rotterdami Erasmus az európai kultúra egyik kiemelkedő alakja. A koraújkori keresztény teológus és gondolkodó nemcsak mint bibliai és ókori szövegek kutatója, s mint kora szellemi életének egyik legnagyobbja méltó az emlékezetünkre, de azt is érdemes róla tudni, hogy vigasztaló levelet írt II. Lajos özvegyének és hogy számos magyar követője volt.

Az október 27-ről 28-ra virradó éjjel született meg 1466-ban (bizonyos vélemények szerint 1469-ben) az a németalföldi, házasságon kívüli gyermek, aki később felnőttként műveit Desiderius Erasmus Roterodamus, azaz magyarul Rotterdami Erasmus néven jegyezte. Egyházi nevelésben részesült, teológiai tanulmányokat folytatott, kolostorban élt, s huszonöt éves korában áldozópappá szentelték és – hasonlóan kortársához, a reformáció atyjához, Luther Mártonhoz – az ágostonos kanonokrend tagja lett.

Néhány éves papi és szerzetesi szolgálat után azonban a pápa engedélyével szabad szellemi és tudományos tevékenységet kezdett folytatni. Bejárta Európát, uralkodókkal (köztük V. Károly német-római császárral és I. Ferdinánd magyar királlyal) barátkozott és részt vett a reformáció korának pezsgő szellemi életében. Gunyorosan és kritikus élel írt a katolikus egyház reneszánsz pápáinak tékozló és fényűző életmódjáról (egyik ilyen munkája A mennyből kizárt Gyula pápa című satirikus műve), ugyanakkor elítélte a reformáció egyes – számára szélsőségesnek tűnő – irányzatait is (így például Lutherrel szemben a szabad akarat katolikus értelmezése mellett állt ki).

A keresztény özvegy címmel buzdító levelet írt 1529-ben, a mohácsi csatában elhunyt II. Lajos magyar király özvegyének, Máriának, aki később Erasmus szülőföldje, Németalföld kormányzója lett. Mária királyné bizalmasa, gyóntatója és udvari papja, a lőcsei származású Henckel János szellemi társa és levelezőpartnere volt Erasmusnak. Magyar földön számos követője volt törekvéseinek, akik többek között a hazai szentírástudomány alapjait vetették meg, valamint bibliai szövegeket fordítottak magyar nyelvre: Erasmus ugyanis filológusként elsősorban a szentírással, valamint az ókori görög és latin egyházatyák műveinek kutatásával foglalkozott. A magyar erasmisták köre Oláh Miklós esztergomi érsektől az Újszövetség-fordító Sylvester Jánosig terjed.

A huszadik század első felének egyik legjelentősebb történésze, Johan Huizinga állapította meg az 1536. július 12-én Bázelen elhunyt Rotterdami Erasmusról, hogy munkái a filológiai és a tudományos tartalom mellett mindig etikai töltettel is rendelkeznek, s hogy legnagyobb személyes vágya a szellemi függetlenség – és az abból fakadó szabadság – volt. Mint Erasmusról írott könyvében megfogalmazta: „Erasmus szellemének mélyén erős vágy él a szabadság, a tisztaság, a világosság, az egyszerűség és a nyugalom után. Igen régi életideál ez, melyet szelleme gazdagsága révén új tartalommal ruház fel. Szabadság nélkül nem élet az élet, nyugalom nélkül pedig nincsen szabadság. Sohasem egyértelmű állásfoglalása a tökéletes függetlenség parancsoló szükségletéből fakad. Minden kötöttséget, még az ideigleneset is béklyóként élt át Erasmus.”

► IDŐ ÉS KEDV ►

A Nógrád megyei Szirákon 1796. szeptember 1-jén hunyt el Teleki József gróf, főispán, író, könyvgyűjtő, koronaőr, a tizennyolcadik századi Magyarország egyik legműveltebb és európai hírű gondolkodója. Az erdélyi főúr páratlan értékű, több ezer kötetes bibliotékájának nagy része később a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának egyik alapját képezte. Teleki József erdélyi protestáns család gyermekeként született 1738. december 21-én a Kölcsey Ferenc epigrammájából is ismert Huszton. Fiatalkorában a református egyház- és irodalomtörténész Bod Péter, az első magyar „irodalomtörténeti lexikonként” számontartott Magyar Athenas (1766) szerzője volt az egyik tanára. Később erdélyi, illetve külföldi tanulmányok után többször bejárta Európa tudományos és kulturális központjait, s megfordult Svájcban, Hollandiában, Franciaországban és a Német Birodalom területén. Beszélt, írt, tanult a magyar mellett latinul, németül, franciául, olaszul, románul, s személyesen ismerte a felvilágosodás két nagy alakját, Jean-Jacques Rousseau-t és Voltaire-t.

Teleki a felvilágosodás mérsékelt irányzatának híve volt. II. József uralkodása alatt állami tisztségeket vállalt: előbb Békés vármegye, majd a kárpátaljai Ugocsa vármegye főispánja lett, egy ideig főtanfelügyelőként is dolgozott, s volt országgyűlési követ és koronaőr. A „kalapos király” regnálása idején a vallási tolerancia és a protestáns felekezetek egyenjogúsága mellett állt ki a közéleti színtéren, hitvalló reformátusként, hiszen tudjuk: sokat járt istentiszteletre és gyakran vett úrvacsorát. Emellett filozófiai íróként, könyv- és természettudományi gyűjtőként, valamint mecénásként is ismert volt a neve. Az 1790/91-es országgyűlésen ugyan Habsburg-ellenes volt, de a francia forradalom radikalizálódása és keresztényellenessége miatt gondolkodása konzervatív fordulatot vett, s szakított a felvilágosodás szélsőséges szellemiségével. Igazi nagypolitikai karrier – páratlan műveltsége, rátermettsége és tenni akarása ellenére azonban – a katolikus Habsburg-monarchiában nem várhatott a református főúrra.

Kora magyar elitjétől kissé eltérő módon a brit parlamentáris berendezkedésnek, s az angol irodalomnak és tudománynak is nagy tisztelője volt. A politikai pluralizmus, vélte, jót tesz a műveltségnek, s a gazdasági eredményességnek. Mint erről útinaplójában írt: „Amely nép gazdag, a közt több találkozik olyan, akit a minden napi kenyér keresésének kedvetlen gondja nem rongálván, ideje van és

kedve is, hogy a tudományokról gondolkodjon; ahol többen vannak a tudományokon kapók, ott nem csuda, ha többen vannak azok is, akik tudnak, s többet tudnak másoknál. Amely nép szegény, hamar tanulatlanná is lesz. Nem éppen olyan szükségtelen azért, hogy a népnek sok pénze legyen, mint első tekintetre tetszenék. Ezenkívül az angliai gubernálásnak formája is kedvez a tudományoknak. Minden ember azt gondolja és mondja, amit akar; másutt még tudni sem szabad mindent, nemhogy mondani.”

Több irodalom- és művelődéstörténész foglalkozott életével és munkásságával az elmúlt bő két évszázadban. Köztük volt Tolnai Gábor irodalomtörténész professzor, akadémikus, Sík Sándor piarista szerzetespap, irodalomtörténész egyetemi tanár tanítványa és Radnóti Miklós jóbarátja. Életét és munkásságát azonban (főleg irodalmi törekvéseit, s tevékenysége és könyvtára művelődéstörténeti jelentőségét megadva) F. Csanak Dóra dolgozta föl legteljesebben Két korszak határán (1983) című művében, amelyben rámutatott, hogy Teleki József egyszerre volt konzervatív hagyományörző nemes és felvilágosult gondolkodó. Ő fogalmazta meg róla a következőket. „Teleki József bonyolult, sok tekintetben átmeneti egyéniség egy olyan korban, amely maga is nagymértékben átmeneti jellegű volt, tele ellentmondásokkal. Műveltsége révén a hazai nemesi társadalomban kevés magához illő társra talált, szellemi partnereit – néhány kivételtől eltekintve – bécsi politikusokban és az itthoni világi és egyházi értelmiség legjobb képviselőiben találta meg. [...] Gondolkodásmódjában az európaiság és a nemes patriotizmus fonódott egybe, életmódjában a nemesi-értelmiségi életformára való törekvés egyik első magyarországi példáját ismerhetjük fel.”

Ugyan életpályája – talentumai szerint – nem teljesebben ki, állami tisztviselőként és a református egyház zsinati elnökeként elsősorban a protestáns iskolaügy szervezésében nagy érdemeket szerzett. Leszármazottai pedig szintén jelentős alakjai a magyar művelődéstörténetnek. Fia, Teleki László Széchenyi Istvánnal együtt a Magyar Tudós Társaság, vagyis az akadémia létrehozásán dolgozott, amelynek első elnöke unokája, Teleki József történetíró lett, s ugyancsak unokája volt az 1848/49-es forradalom és szabadságharc jeles politikusa és diplomatája, Teleki László is.

► TOTÁLIS PATRIOTIZMUS ►

Kölcsey Ferenc Himnusz című költeményének végleges szövegét a szerző a kézirat szerint 1823. január 22-én vetette papírra. Ez a nap 1989-től a Magyar Kultúra Napja, a Himnusz pedig a tizenkilencedik–huszadik század fordulójától előbb hosszú ideig informálisan, majd jogszabályban is rögzítve a magyar állam egyik jele. Korábban, a tizennyolcadik századtól a katolikus magyarság nemzeti imádsága a Boldogasszony anyánk című egyházi népének volt, míg a reformátusok felekezeti és vallási identitásuk kifejezésére a Tebened bízunk eleitől fogva kezdetű zsoltárt énekelték. A hagyomány szerint ez zengett Bocskai István szabadságharcos hajdúinak ajkán is a tizenhetedik század elején.

Kulin Ferenc irodalomtörténész szerint a Himnusz „azt – a magyar reformáció irodalmában közhelyé vált – felfogást tükrözi, miszerint a magyarságot önmaga bűneiért érte Isten büntetése. A »saját bűnükön« azonban Kölcsey saját osztályának, a magyar nemességnek a történelmi bűneit érti, de – ítélete szerint – a nép »megbűnhődte már« »a multat s jövődőt!«. Az Istenhez fohászoló költő vallásos gesztusa nem pusztán könyörgés, hanem a múltját vállaló nemzeti közösség büntudatot legyőző önbizalmának, élni-akarásának, jövőbe vetett hitének himnikus hangvételű kifejezése.”

Kölcsey Ferencnek mind pedagógiai, mint politológiai és eszmetörténeti, mind etikai dimenzióból fontos és jelentős alkotása a Parainesis Kölcsey Kálmánhoz című munkája, amely ugyan régóta iskolai tananyag, de a benne foglalt tartalom soha nem veszít aktualitásából. Az erkölcsi alapon álló közéleti cselekvésnek, a közösség előnyének a magánérdeket meghaladó szerepe hangsúlyozásának és a nem csak szavakban megnyilvánuló tevékeny hazaszeretetnek olyan alapelvei kerülnek megfogalmazásra ebben a Kölcsey-esszében, amelyek korunk emberéhez is érvényesen szólnak – közel két évszázad távlatából is.

Kölcsey Ferenc európai keresztény és magyar nemzeti fundamentumokra alapozva, ugyanakkor a klasszikus, valamint a korabeli korai modern nyugati filozófiai, politikai és etikai irányzatok ismeretében írta meg unokaöccsének címzett művét, amelyben az emberek közötti egyetértés és az összefogás hangsúlyozása is nagy szerepet kapott. Mint Kölcsey írta: „Minden egyes ember, még a legnagyobb is, parányi része az egésznek; s minden rész az egészért lévén alkotva: azért kell munkálnia is. Ki saját jóllétét egyetlenegy fő cél gyanánt úzi, nevetségessé teszi magát

minden gondolkozó fej előtt. Az emberiség, mint az óceán, melynek ezredeig, miriádokig tartó élet rendeltetéke: egy ember, mint egy buborék, mely támad, ide s tova hányatik, s pillantat múlva széjjelpattan, a megmérhetlen tömegben eltűnendő.”

A két világháború között alkotó Kerecsényi Dezső irodalomtörténész, akadémikus, a debreceni egyetem professzora így fogalmazta meg a Parainesis jelentőségét: „A totális patriotizmusnak ilyen kimondása soha ezután nem hangozhatott el másnak az ajkáról olyan őszinte átéltséggel, mint Kölcseyéről, aki oldó és bénító erőkkkel való megküzdés személyes hitelű fegyverévé kovácsolta a hazaszeretetet”. Ezt támasztják alá Kölcsey Ferenc intelmei is: „Szeresd a hazát! Boldog leszel, ha a férjfiú napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy fogod érezhetni, mint kell. Hazaszeretet egyike a kebel tiszteletre legméltóbb szenvedelmeinek; de sok kívántatik, míg annak tiszta birtokába juthatunk.”

▶ A LEGMAGASABB SZINTŰ KÖLTŐI NYELV ▶

Arany János nemcsak költészetünk egyik legjelesebb alakja, a Toldi-trilógia szerzője, Petőfi Sándor jóbarátja és akadémikus volt, hanem a magyar népköltészeti hagyomány gyűjtője és kutatója, valamint a modern líra hazai előfutárja is.

Arany János (Nagyszalonta, 1817. március 2. – Budapest, 1882. október 22.) az 1840-es években vált elismert alkotóvá, s a korabeli magyar irodalmi élet lelkesen fogadta első műveit. Nagy sikere volt a Toldi (1846) című elbeszélő költeményének, amelynek hatására Arany nemcsak elfogadott és népszerű szerző lett, de Petőfivel is barátságot kötött. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején előbb írásaival támogatta a magyarság ügyét, később pedig néhány hétig nemzetőrként szolgált.

Nagy nyelvismerettel rendelkezett, s a görög, a latin, a német, az angol és a francia irodalom remekeit eredetiben olvasta, de fordított is világirodalmi műveket: az ókori Arisztophanész vígjátékait éppúgy, mint a tizenhatodik–tizenhetedik századi Shakespeare drámáit. Balladáit a magyar költészet remekművei, amelyek alkotása során a néphagyományt is alapul vette. Népi szöveget és dallamokat egyaránt gyűjtött. Szinte páratlanul nagy szókinccsel találkozhatunk műveit olvasva, amelyekben több tízezer szót használt. Mindezek mellett gyermekkorától fogva gyakran és szívesen zongorázott és gitározott.

Arany szövegeinek óriási a hatástörténete. Munkái ugyanis nemcsak a kötelező irodalom tételei a köznevelésben, s szolgáltatóknak mind a mai napig kutatási anyagot az irodalomtörténészeknek, de számos későbbi alkotóra is nagy hatással voltak. Radnóti Miklós például a szobája falán őrizte az arcképét, a Toldit pedig a munkaszolgálatra is magával vitte. Kedves professzora és mestere, Sík Sándor doktori témául ajánlotta neki Arany János Koszorú című folyóirata vizsgálatát, Radnóti azonban „modernebb” témát választott: Kaffka Margit művészi fejlődéséről készítette el az értekezését.

Az irodalomtudomány bizonyos irányzatai szerint Arany időskori szövegei – amelyek a híres Kapcsos könyvben maradtak fenn, s csak halála után kerültek kiadásra – már a modern magyar líra alkotásai: elsősorban önreflektív jellegük és a modernizálódó társadalmi, gazdasági és szellemi környezetükhöz kapcsolódó tematikájuk miatt. Mint azt Lengyel András megfogalmazta: „Arany ezekben a verseiben kilépett az addig magára vett, »örökölt« hagyományból, e vállalt

– s magas szinten teljesített – program képviselőiből, és ráhagyatkozott saját egyéni- esetleges »érzelmeinek« megszólaltatására, megszólaltatva a világhoz való új viszony szövegét is a magyar irodalomban. Ez, látszólag, »csak« az öregkori esendőség életérzésének költői verbalizációja, valójában jóval több: az új helyzetének magasrendű meghatározási kísérlete, méghozzá sikeres – paradigmátikus – kísérlete.”

Lőrincze Lajos nyelvész úgy vélte, hogy Arany János „nem az egyik legnagyobb magyar író, hanem a legnagyobb magyar író. Az a magyar író, akinek műveiben a magyar költői nyelv eddig legmagasabbra emelkedett, akinek műveire – ha a tiszta szép magyar nyelv üdítő vizében fel akarjuk frissíteni elsatnyult nyelvérzékünket – újra meg újra visszatérünk. [...] Költői nyelvének gazdagságában, szépségében, ízességében, szemléletességében senki sem múlta felül. Kiválóan ismerte a magyar irodalmi nyelvet, olvasta a magyar irodalom termékeinek legjavát. De nagyon jól ismerte a magyar nyelvjárásokat is, s nyelvjárási ismereteit, népnyelvi megfigyeléseit gazdagon gyümölcsöztette műveiben. Sőt még a régi magyar nyelvet is meg akarta ismerni, sokat tanulmányozta nyelvemlékeinket.”

▶ ÁHITAT ÉS MELEGSÉG ▶

Tömörkény Istvánt az irodalomtörténészek egy része az első népi írónak tartja, míg másik tábor a megmosolyogja egyszerű nyelvezetét és történeteit. Pedig nemcsak az alföldi paraszti élet egyik jeles krónikása és megörökítője volt, de régész, néprajzkutató és helytörténész is.

Joggal felvetődhet a kérdés, hogy mi különbözteti meg a „népi irodalmat” a „nép irodalmától”. Feltéve, hogy egyáltalán létezik önállóan – az irodalmi tradíciótól jól körülhatárolható módon elválaszthatóan – a „népirodalom”, akkor annak részeinek a néphagyományban született szövegeket kell tekintenünk: népdalainkat, népballadáinkat, népköltészeti alkotásainkat, népmeséinket. Ezzel szemben a „népi irodalom”, amely a „nép” életét és mindennapjait örökíti meg részben szociografikus igénnyel, részben szépirodalmi és esztétikai eszközökkel. Péter László szegedi irodalomtörténész professzor úgy vélte, az első népi író Tömörkény István (Cegléd, 1866. december 21. – Szeged, 1917. április 24.) volt, aki – noha mind a három műnemben alkotott – a népies kispróza nagymestereként él emlékezetünkben, s ebben a minőségében van helye irodalomtörténetünkben.

Tömörkény szövegei lakonikusak, szinte filmforgatókönyv-szerűen megírtak, amelyekben egy-egy megfelelően „eltalált” szó teremti meg a hangulatot. Párbeszédei tömörök, rövid történeteik szaggatottságukban ridegnek és kopárnak tűnnek, s a magyar népballadák és népmesék „egyszerű nyelvén” szólnak. Hősei is „egyszerű emberek”, mégpedig szegediek, hiszen a Szeged környéki tanyák népe világába vezetnek be bennünket ezek az írások, amelyekben az alföldi parasztember mindennapjairól, erkölcsi törvényeiről, egyéni és társadalmi konfliktusairól, valamint a városi hivatalnokokkal, a „hatalommal” való találkozásáról olvashatunk.

A „hétköznapiiban” a szegedi múzeumot és könyvtárat igazgató, mellette napilapokban publikáló, ugyanakkor tudományos igényű régészeti, néprajzi és helytörténeti írásokat is közlő Tömörkény Istvánnal az irodalomtörténeti kutatás megfelelő mértékben foglalkozott. Elsőként a Radnóti Miklós barátjából Rákosi Mátyás kultuszminiszterévé lett Ortutay Gyula írt róla tudományos igénnyel. A szegedi egyetem, majd a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadásában megjelent doktori értekezésének témavezetője Sík Sándor piarista szerzetes, esztéta és irodalomtörténész volt.

Sík Sándor önálló kötetben rendezte sajtó alá 1942-ben Tömörkény egyfelvonásosait, amelynek bevezetésében írásművészetének alázatosságát és alkotói nyelvezetének – a szó nemes értelmében vett – „egyszerűségét” emelte ki. „Ez a teljes művészi alázatosság, ez az áhítatos felszívódás a tárgyba, illetőleg a műbe, ez Tömörkény művészetének legbelsőbb titka. Mert persze – különös titka ez a művészi alkotásnak! – ez az önmegsemmisítés egyáltalán nem önmegsemmisítés. Minél tapintatosabban, áhítatosabban húzódik el alakjai közül, annál jobban megérezzük az otlétét annál mélyebbről és annál melegebben [...] Az az áhítat és az a melegség, amellyel alakjait nézi, kiárad a sorokból és megejtí az olvasó lelkét: megéretteti vele azt a szívet, amely a mondatok mögött dobog, amelyből a szavak ritmusa, melege, élete fakad. Végelemzésében ez adja a Tömörkény-írások minden szépségét és kedvességét, ez adja a nagyságát is: egy kedves, derék, meleg, tiszta és egyszerű magyar ember beszél hozzánk.”

▶ ÉLES SZEM ▶

Beszterce ostroma, A fekete város, A Noszty-fiú esete Tóth Marival, Különös házasság, Szent Péter esernyője – csak néhány regénycím Mikszáth Kálmántól, amelyek nemcsak a kötelező iskolai tananyagban és a klasszikus irodalmi hagyományban vannak kiemelt helyen, de mozgóképes adaptációik a huszadik századi magyar filmművészetben is meghatározó alkotások. 1847. január 16-án született meg Mikszáth Kálmán a Nógrád Szklabonyán. A ma Szlovákiához tartozó település 1910-től, nagy szülöttjére emlékezve a Mikszáthfalva nevet viselte.

Az író felvidéki evangélikus kisbirtokos családból származott, jogi tanulmányokat folytatott, majd hamar hírlapírói pályára lépett. Két évig Szegeden dolgozott. A Tisza-parti város lakójaként megörököltette többek között a települést elpusztító 1879. évi nagy árvíz történéseit is. Ezt követően Budapestre került, ahol előbb a Pesti Hírlap, majd Az Újság és a Vasárnapi Újság vezető munkatársa lett. Már első két érettebb prózakötetével (Tót atyafiak, A jó palócok) sikerkönyveket tudhatott magáénak, regényei pedig szinte egytől-egyig kiérdemelték – mind az irodalmi közélet, mind a korabeli olvasóközönség – elismerését, s az irodalomtudomány a mai napig nagy becsben tartja őket.

Mikszáth klasszikus szerkesztési elveket követő, történetcentrikus, ugyanakkor gazdag nyelvi rétegzettséggel rendelkező és komoly lélektani tartalmakat is felvonultató regényei a magyar prózairodalom kiemelkedő teljesítményei. A korukban roppant népszerű, gyakran satirikus hangvételű karcolatai, rajzai, tárcái a korabeli közéletet mutatják be elsőkézből és élményalapúan, hiszen szerzőjük évtizedekig a magyar törvényhozás képviselőházának tagja volt.

Komoly esztétikai értékkel és a széppróza kifejezési eszköztárának magabiztos ismeretében, ugyanakkor olykor szinte fájóan őszinte realizmussal tárgyalta műveiben a tizenkilencedik század végének aktuális társadalmi és politikai kérdéseit éppúgy, mint a magyar történelem nagy feszültségeit (például a megyei autonómia és az állami centralizmus ellentéteit, vagy a modernkori magyar függetlenségi törekvések történetét). Kritikus szellemben és a groteszkbe hajlóan ironikus módon mutatta be kora közéleti visszasságait például a Két választás Magyarországon, vagy Az új Zrinyiász lapjain.

A 1910. május 28-án Budapesten elhunyt Mikszáth Kálmán alakját Herczeg Ferenc, a két világháború közötti korszak ikonikus írója a következő szavakkal idézte meg. „Zömök, hízásra hajló férfi, nehézkesen jár; ereiben lovas nomádok vére folyik, de az ősök régen leszálltak a lóról és az unokák még nem szokták meg a gyalogjárást. Harcsabajszú, kerek tatárkoponyája a vállai közt ül; szúrós, kiábrándítóan okos szemeivel, despota-vágású, kissé petyhüdt szájával, amelyből ritkán hiányzik a szivar, egy Volga-parti Bismarck benyomását tehetné. Külseje némileg elhanyagolt, mint azoké az úri puritánoké, akik annyira ismerték a saját értéküket, hogy bátran lenézhettek minden parádét. Rengeteg sok szivart fogyaszt, egészségével nem sokat törődik, szóval: magyar fatalista. A fatalizmusa időközönként patópálossá lesz. Midőn fölérkezett dicsőségének csúcsára, éppen csak annyit írt, amennyit a felesége, a kiadói és a jóbarátok ravaszul ki tudtak tőle csikarni. A nyüzsgő sokaság neki csak költői élmény, feldolgozásra váró nyersanyag. Irgalmatlanul éles szeme mindent meglát, keresztülnéz a kőfalon, belelát felebarátai zsebébe és veséjébe. Munkaszünetet nem ismerő agyveleje mindent megőröl és elraktároz. Nagy kár, hogy nem mindig írótoállal dolgozik, szívesebben csak élőszóval. De hogyan tud beszélni! Palócosan ejti a szót [...] Még a palóc beszéde és a nyers gesztusai is valami csodálatos bájt adnak a társalgásának. Nem csoda, hogy azok, akik közelébe jutottak ennek a mágneshegynek, azok nem tudnak egyhamar szabadulni, rákapnak Mikszáth Kálmánra, mint a beteg a morfiumra.”

► UJJHARAPÁS ►

Horger Antal a magyar művelődéstörténet egyik legkülönösebb alakja. Hírhedtségét annak köszönheti, hogy legnagyobb magyar költőnk, József Attila Születésnapomra című versében és Curriculum vitae-jében is említette a nevét (az utóbbiban kétszer), mint azét a professzorét, aki „eltanácsolta” a szegedi egyetemről. Ugyanakkor jeles nyelvészként és néprajzi kutatóként elismerően tartja számon munkásságát a hazai tudománytörténet. Emellett a német Vaskereszttel kitüntetett első világháborús hős volt, akinek a második feleségétől való botrányos válásától hangos volt a korabeli sajtó.

A német eredetű bánsági családban született Horger Antal (Lugos, 1872. május 18. – Budapest, 1946. április 14.) egyetemi tanulmányai után előbb Brassóban, majd Budapesten dolgozott középiskolai tanárként. Az első világháború idején harminckét hónapot szolgált katonaként. Mint százados szerelt le, s több kitüntetés és érem mellett megkapta a német Vaskeresztet (a második osztályát, amellyel a Nagy Háború idején több mint hárommillió katonát tüntetett ki II. Vilmos császár). Doktorálása, nyelvészeti alap kutatásai, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen megszerzett egyetemi magántanári habilitációja és akadémiai levelező tagsága után 1922-ben a Trianon után Kolozsvárról Szegedre menekülni kényszerült Ferenc József Tudományegyetem nyelvészprofesszora lett.

Nyelvészként elért két jelentős tudományos eredményére érdemes felhívni a figyelmet. Egyrészt ő állította össze az első magyar nyelvjárási térképet. Másrészt megfigyelte nyelvünkben és leírta a róla elnevezett „Horger-törvényt”, amely szerint a három, vagy több szótagú szavakban, ha az első és második szótag nyílt, akkor a középső rövid magánhangzó kiesik (például a szláv eredetű ’malina’ a magyarban ’málna’, a ’palica’ pedig ’pálca’ alakban honosodott meg). Mindezek mellett a csángók nyelvjárásával és néphagyományával foglalkozott: az általa gyűjtött népmeséiket önálló kötetben adta ki, s nyelvükről és eredetükről szintén publikált könyvet, de jelent meg tanulmánya a csíki székelyek népi építészetében megfigyelhető ablakrács-díszítésekről is.

Különc, rideg, nehéz természetű, szigorú embernek tartották pályatársai, tudományos eredményeit azonban széleskörben elismerték. Magánélete nehézségekkel volt tele. Első felesége fiatalon elhunyt, második feleségétől botrányos

körülmények között vált el. A korabeli sajtó részletesen írt arról, bírósági tudósításként, hogy egy – fogtechnikus „úrfi” és „fehérműlopás” miatti – veszekedés során Horgert a felesége megpofozta, aki erre a díványra lökte és fojtogatni kezdte, mire az asszony előbb csontig harapta a professzor ujját, majd kétszer rálőtt egy pisztollyal: az egyik golyó a kályhába fúródott, a másik Horger bal karját érte, amit el is tört. Hatvanötéves korában harmadszor is megnősült: egy huszonnyolc évvel fiatalabb hölgyet vett el.

Horger Antal – akinek alakját a sajtó már a halálakor mint a „reakció” és az „elmaradottság” jelképét írta le – azonban nem tudományos eredményei, vagy kiemelkedő egyetemi oktatói és akadémikusi tevékenysége miatt került be művelődéstörténetünk lapjaira, hanem a József Attilával való konfliktusa miatt. Minden iskolás megtanulja ugyanis, hogy ő volt Szegeden „az egyetem fura ura”, aki – még ha informálisan is – meggátolta a költő diplomaszerezését.

► EGYMÁSMELLETTISÉG ►

Ezerkilencszázhuszonkettő február 2-án jelent meg Párizsban először a modern irodalom egyik legkülönlegesebb és legnagyobb hatású, ugyanakkor legitimozotóssabb alkotása: James Joyce Ulysses című regénye. A mű kerete, hogy főszereplője, Leopold Bloom egy – mégpedig az 1904. június 16-i – napját mutatja be széles idő- és térbeli panorámával. Nemcsak a korabeli Dublin szociografikus és naturalista pontosságú társadalom- és térszerkezetének rajzát olvashatjuk ki a mind terjedelmében, mind „mélységében” monumentális szövegből, hanem kritikai, filozófiai, s társadalom- és természettudományos fejtegetéseket, valamint egymásba fonódó élet-, család- és személyiségtörténeteket is kapunk.

Az ismert irodalmi irányzatok világában nagyon nehezen helyezhető el az ír szerző angol nyelven megjelent regénye, hiszen a realista dokumentarizmus, az avantgárd és a szürrealizmus elemei egyaránt megtalálhatóak benne. A kultikus regénynek szintén kultikus fordítást adott az 1970-es évek elején Szentkuthy Miklós, akinek életműve a magyar irodalomtörténetben éppúgy egyedülálló és páratlan, mint a világirodalom területén Joyce-é. Egy évtizeddel ezelőtt pedig igazi tudományos és filológiai műhelymunka keretében egy egyetemi oktatókból és műfordítókból álló csoport – Gula Marianna, Kappanyos András, Kiss Gábor Zoltán és Szolláth Dávid részvételével – kortársi nyelvezettel és napjaink emberéhez szóló módon újrafordította a könyvet. Az Ulysses egyébként több magyar vonatkozással is rendelkezik. A legismertebb, hogy a regény főhősének édesapja – magyaros alakban: Virág Rudolf (később Rudolph Bloom) – szombathelyi származású. De emellett Székesfehérvár és Budapest neve is előkerül a könyvben.

Az 1882. február 2-án Dublinban született James Joyce (aki 1941-ben hunyt el Zürichben) különleges alakja az irodalom- és művelődéstörténetnek, s emlékét számos anekdota őrzi. Ezek közül az egyik szerint, amikor Triesztben élt és angoltanárként kereste a kenyerét tanítványa volt az olasz modern széppróza egyik kiváló mestere, Italo Svevo éppúgy, mint – tartja egy (egyébként vitatott hitelességű) hagyomány – Horthy Miklós kormányzó, Magyarország két világháború közötti államfője.

Hogy mi teszi megjelenése után egy évszázaddal is aktuálissá, s bonyolult szövegstruktúrája ellenére is érdekes és érvényes olvasmánnyá James Joyce regényét, arra Ungvári Tamás irodalomtörténész gondolatai adhatnak választ.

„A történelmi folyamatokon életében is felülemelkedő Joyce a távoli perspektíva esztétikai következményeit is levonta. Az egymásutániség helyébe az egymásmellettiség lép; a horizontális dimenziókat a vertikálisak győzik le; a valóság minden egyes eseménye szimbolikus tartalommal telítődik, olyan mélystruktúrában, ahol minél jelentéktelenebb a felszín annál jelentősebb a mély.”

► KÖZÖS CSELEKVÉS ►

Miért beszélünk (egyáltalán beszélhetünk-e?) „önálló” erdélyi magyar irodalomról? Milyen okok miatt ejthetünk szót „sajátos” (s a mai magyarországitól „eltérő”, de a történelmi magyar állam viszonyai között is „különálló”) erdélyi művelődési, kulturális és tudományos entitásról? Vajon meghatározó eleme-e a trianoni határokon túli magyar irodalom / irodalmak történetének – és annak / azok napjainkban megfigyelhető jelenségvilágának – a két világháború közti transzilvanizmus?

Trianon szimbolikájának egyik legfontosabb jelképe az „édes Erdély” elvesztése. Egyrészt óriási kulturális, tudományos és oktatási dimenzióval is bíró tragikus folyamat volt a magyarság számára a történelmi Erdély – de tágabban értelmezve is: a Romániához került partiumi és bánági részek – elvesztése, amelybe Kolozsvár, Brassón, Gyulafehérváron, Nagyszebenen stb. kívül olyan kulturális centrumok is beletartoztak, mint például a partiumi Nagyvárad vagy a bánági Temesvár. Másrészt, ha – az érzelmi és a lelki szempontokat is számba véve – a trianoni veszteséghélményt nézzük, akkor annak egyik legnagyobb magyar traumájaként értelmezhetjük azt a 102 000 négyzetkilométernyi területét a történelmi Magyar Királyságnak, amely Romániához került a versailles-i békerendszer rendelkezései értelmében.

A transzilvanizmus – mint eszme-, politika- és művelődéstörténeti fogalom – leegyszerűsítve nem jelent mást, mint azt a szellemi alapállást, hogy Erdélynek, az erdélyi magyarságnak és az „erdélyiségnek” sajátos küldetése, különleges missziója van a magyar nemzet történetében és a magyar kultúra, oktatás, tudomány világában. A transzilvanizmus értelmezésének egyaránt van gazdasági, politikai, geopolitikai-stratégiai, etnikai és kulturális rétege. Elsősorban azonban az irodalomban – s a kulturális, művelődési, oktatási törekvésekben – volt jelen a transzilvanizmus a poszttrianoni időszakban. Mivel a politikai mozgástere és az érdekképviseleti lehetősége igencsak korlátozott volt 1920 után a romániai magyarságnak, az ottani magyar értelmiségnek a fő küldetésévé az erdélyi magyar kulturális örökség, s a magyar identitás megőrzése, illetve továbbadása vált.

Ennek a felelőssége pedig a transzilván eszmében, a transzilvanizmusban jelent meg: a gyakorlatban például folyóiratok alapításában, írói csoportok létrehozásában, s különböző kulturális és identitásőrző cselekvésformák

megvalósításában. Az interbellikus éra transzilvanizmusának eszmetörténeti jelentősége Pomogáts Béla irodalomtörténész szerint nem más, mint hogy akkoriban „a transzilvanista ideológiának a legtöbb tétele szervesen beépült az erdélyi magyarság közösségi tudatába. Az erdélyi gondolat, a nemzetiségi önismeret a történelmi és kulturális hagyomány szerves része lett, egyszersmind a közös cselekvés: a politikai akarat érvényesítését, a kulturális szervezőmunka megalapozását szolgálta. Mint ilyen, a huszadik századi magyar eszmetörténetnek igen fontos fejezetét képezi.” Ugyancsak ő hívta föl a figyelmet a transzilván irodalmi törekvések „problémáira”, vagyis arra, hogy az erdélyi magyar szellemi élet soha nem volt egységes. Műfaji és esztétikai (hiszen népies, nyugatos, avantgárd stb. irányzatok egyaránt jelen voltak) heterogenitás éppúgy jellemezte, mint ideológiai és politikai megosztottság (a Habsburg-legitimizmusnak ugyanis éppúgy voltak hívei köreikben, mint a marxizmusnak).

A két világháború közötti erdélyi irodalmi és szellemi élet meghatározó fóruma volt a romániai magyar irodalmárokat tömörítő Helikoni Kör és annak folyóirata, az Erdélyi Helikon. A Helikoni Kör alakulásakor Kemény János huszonnyolc írónak küldött meghívást, megszűnésekor, 1944 őszén ötvenöten vallották magukat helikonistának. Az Erdélyi Szépművészek Céhe – mintegy civil-szervezetként – volt a kör működésének jogi kerete, míg az Erdélyi Helikon című lap az orgánuma.

Az Erdélyi Helikon havonta megjelenő szépirodalmi és kritikai folyóirat volt, amelynek első száma 1928 májusában, az utolsó 1944 szeptemberében jelent meg Kolozsvárott. Felelős szerkesztője eredetileg Kós Károly, a főszerkesztő mindvégig Bánffy Miklós (Kisbán Miklós szerzői névvel) volt, indulásakor Áprily Lajos, 1929 júliusától Kuncz Aladár, 1931 októberétől Lakatos Imre, 1932 januárjától Kós Károly szerkesztette. Olyan magyarországi alkotók tartoztak rendszeres szerzői közé, mint például Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Németh László vagy József Attila.

A két világháború közötti transzilvanizmusra nagyban hatottak a magyar történelmi előképek, a magyar nemzeti hagyományok és a tradicionális magyar identitáselemek. Az erdélyi magyar írók tematikailag eltérően (hiszen az alkotásaik műfaja a történelmi regénytől a társadalmi drámán keresztül a hangulatfestő versekig ívelt), de sajátos erdélyi magyar tartalommal, formával és nyelven alkották meg egyéni szövegvilágukat.

A történelmi regény és történelmi dráma szerepe fölértékelődött Trianon után az erdélyi magyar irodalomban, hiszen a jelen kérdéseiről és problémáiról szinte csak a múlt díszletei között lehetett beszélni. Ennek jegyében történelmi szcénán jelenítette meg kora magyar kisebbségi problémáit például Makkai Sándor a IV. Béla és a tatárjárás korában játszódó Táltoskirály (1934), Sárga vihar (1934), Magyarok csillaga (1937) című regényével, Kós Károly a Szent Istvánról

szóló Az országépítő (1934), vagy a több újkori nemzedék sorskérdéseit is fölvető Varjú-nemzetség (1925) című munkájával, Áprily Lajos a Báthory András idején játszódó A bíboros című drámai játékával (1969), vagy éppen Páskándi Géza a II. Rákóczi György udvarában zajló és Apáczai Csere Jánosról szóló Tornyt választok (1972) című színművével.

▶ ÉLMÉNYLÍRA ▶

A magyar költészet napja (április 11.) József Attila születésnapja. Azt már a köznevelési tanórákon elsajátítja minden diák, hogy József Attila a magyar irodalom legjelesebb lírikusa, azt azonban kevesebben tudják, hogy költészete egyszerre volt zavarba ejtően személyes és a végletességig egyetemes érvényű élménylíra.

Túlzás nélkül állítható, hogy a József Attila életével és szövegeivel foglalkozó szakirodalmi és ismeretterjesztő kötetek száma könyvtárnyi. A kortársi, két világháború közötti irodalmi közvélemény éppoly érzékenyen – bár nem mindig elfogadóan és megértően – reagált műveire, mint az utókor. Egyik első méltatója volt Sík Sándor piarista szerzetes, költő, szerkesztő, irodalomtörténész, aki személyesen csak egyszer találkozott vele. 1935-ben, amikor a fiatal alkotó az akkoriban jelentős irodalmi elismerésnek számító Baumgarten-jutalmat nyerte el, s a díjazottak tiszteletére adott vacsorán egymás mellett ültek. Ez az egyetlen találkozás azonban mindkettőjük számára hasznos és emlékezetes maradt.

Sík Sándor később így emlékezett az estére: „A vacsora végén együtt indulunk hazafelé a Duna-parti szállóból, és József Attila hazakísért. Mikor a közeli piarista rendház elé értünk, annyira benne voltunk a beszélgetésben, hogy nem tudtuk abbahagyni. Nem váltunk el, hanem megkerültük a Duna-part felé a rendház és gimnázium nagy tömbjét. Mikor újra a kapu elé jutottunk, megismétlődött az előbbi jelenet, és nevetve indultunk neki a második körútnak. Így kerimbózsáltunk a ház körül számolatlan körökben, messze túl az éjfélen. Miről beszélgettünk? Természetesen versekről. József Attila hosszan fejtegette azt a kedves eszméjét, hogy a verseket úgy kellene nyomtatni, mint a zeneműveket: mint ahogy azok fölé odaírják az előadásra szóló utasításokat (andante, adagio stb.), a versek elé is oda kellene írni, hogy milyen versformában vannak írva, és hogy milyen tempóban kell szavalni őket. Lassan kiderült, hogy egész elmélete van a magyar ritmusról, mégpedig nagyon eredeti, és tudományos szempontból is egészen komoly.”

József Attilának a versek ritmusáról és zeneiségéről való fejtegetését annyira eredetinek és lényeglátónak vélte Sík Sándor – aki a két háború közt a szegedi egyetem professzora volt, s nála doktorált Radnóti Miklós is és az ő közreműködésével szerzett ott egyetemi magántanári címet Szerb Antal –, hogy följánlotta neki: doktoráljon a beszélgetés témájából. Olyannyira előreszaladtak a közös gondolkodásban, hogy a doktori szigorlat főtárgyát (magyar irodalomtörténet)

és a két melléktárgyát (francia irodalom és neveléstudomány) is meghatározták. Ugyan József Attila azon az estén lelkesnek bizonyult (s a doktorálás lehetőségével máskor is kacérkodott), végül nem készítette el értekezését – és Sík Sándorral sem találkozott többé.

Sík olyannyira becsülte és nagyra tartotta József Attila költészetét, hogy az Újabb magyar költészet című egyetemi óráján oktatta műveit, sőt akadémiai székfoglaló előadásában is elemezte legnagyobb költőnk szövegeit. Bár József Attila és Sík Sándor gyökeresen eltérő világnézeti alapokon állt és teljesen eltérő volt a társadalmi, illetve irodalomszociológiai pozíciójuk, verseik között vonható párhuzam.

Az összehasonlítás egyik alapja Henri Bergson intuícióelmélete lehet, amelyet az 1900-as évek első felében Babits Mihály értelmezett leginkább teljeskörűen hazánkban, s amelynek nagy kérdése, hogy miként lehet a vers tárgyának (legyen az személy, fogalom, vagy élettelen dolog) helyzetébe beilleszkedni egyfajta intellektuális, ugyanakkor érzelmileg megalapozott sajátos megérzéssel. Az ebben az értelemben vett – elsősorban személyes tartalmakra és erőteljes énközlésekre épülő – élménylíra egyaránt jelen van József Attila és Sík Sándor alkotói világában. Vélhetően az intuitív költői érzékenység és az egyetemes emberi értékek melletti markáns elköteleződés lehetett az egymás iránti tiszteletük alapja. Költészetüknek pedig ezért van helye – ugyan más-más mértékben – a magyar irodalmi hagyományban mindörökké.

► ADVENT ►

A keresztény hagyományban advent – a karácsonyt megelőző négy hét – a megszentelt várakozás időszaka, amelyhez mély vallási tartalom is kapcsolódik. Az advent elnevezés a latin *adventus Domini* (az Úr eljövetele jelentésű) kifejezésből származik. Ez a periódus a katolikus liturgiában az egyházi év első része, a – kereszténység egyik legnagyobb ünnepét – karácsonyt megelőző és előkészítő időszak. Advent hagyományosan a december 25. előtti négy vasárnapot – és a közéjük eső tizennyolc–huszonnégy hétköznapot – foglalja magában.

A négy vasárnap – már a korai középkor óta – a Megváltó négy eljövételét szimbolizálja. Jézus Krisztus a katolikus tanítás szerint először a megtestesülésben jön el (ennek ünnepe a karácsony), másodsor a kegyelemben, harmadszor a halálunkban, negyedszer pedig az Utolsó Ítéletkor. Az adventi időszak fő üzenete, hogy a keresztény embernek egész földi életében várnia kell a Krisztussal való találkozást, amelyre megfelelő módon készülnie kell.

Sík Sándor (1889–1963) piarista szerzetes, katolikus pap, irodalomtörténész, költő, műfordító *Advent* címmel jelentetett meg vékony kötetet 1935-ben. Abban az időszakban, amikor a szegedi egyetem professzoraként tevékenykedett, ahol közvetlen tanítványi és baráti köréhez tartozott Radnóti Miklós. A költő később mesterének és atyai jóbarátjának vallotta. Sík Sándor sokáig volt a *Vigilia* című legendás katolikus lap szerkesztője, miközben hitbuzgalmi kiadványok (például templomi énekeskönyvek) megszövegezésében is részt vett és középkori vallásos költeményeket fordított latinról magyarra.

Sík Sándor egyik különleges műve az *Advent* című kötete. Az alkotás a szerzői műfajmeghatározás szerint „oratórium szavalókórusra”. Ez önmagában is érdekes, hiszen az oratórium hagyományosan évezredes imádságos és liturgikus műfaj, míg a szavalókórus inkább az (elsősorban baloldali és munkásmozgalmi politikai kötődésű) avantgárd törekvések jellegzetessége a huszadik század eleji irodalomban,

A mű négy részből áll, s egyrészt a modern társadalmi és kapitalista gazdasági rendszer embertelenségére, valamint hatalom- és pénzcentrikus jellegére mutat rá, másrészt Jézus születésével a világba megérkező reményre hívja föl a figyelmet. A történet egy sajátosan huszadik századi betlehemes játék, amelyben a háromkirályok, az angyalok és a pásztorok karaktere mellett a (férfi és női)

karnak is nagy szerepe van. Az Advent című alkotásban Menyhért fogalmazza meg a következőket: „Semmit se hallok és semmit se látok, / Csak egyet tudok: magamat. / És egyet akarok: a boldogságot! / Az álló percet akarom. / A »jaj de jó!« kell, az »így maradjon!« / A pénz, a hír, a hatalom!” Erre a férfi kartól: a „Buta lom!”, a nőitől: az „Unalom!”, együttesen pedig a „Sírhalom” válasz hangzik fel.

Jézus születését a csillagot követő királyok a következőképpen konstatálják: „Hála neked és áldás, / Elcsendesítő és keltő Kiáltás: / Eljött és eljövendő, / Bennünk beteljesülendő / Megváltás!” Amikor pedig a csillag hirtelen óriási kereszté alakul át, két angyal az emberiség megváltásának – mintegy a húsvéti ünnep tartalmát megelőlegezve – örömhírét zengi: „Királyi zászló jár elől: / Keresztnek titka tündököl, / Melyen az élet halni szállt / És összetörte a halált.”

Sík Sándor Advent című alkotása határozottan modern mű, s a korabeli irodalmi irányzatok között is előremutató szöveg. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadásában megjelent kötet illusztrációi Buday György (1907–1990) fametszetei voltak.

► FÖLZABÁLT SZÍVVERÉS ►

A katolikus tanítás szerint az Oltáriszentségben – a pap szavai és mozdulatai révén Krisztus testévé és vérévé átváltoztatott szentostya és/vagy bor anyagában – Jézus Krisztus valóságosan, elválaszthatatlanul és oszthatatlanul jelen van. Az Eucharisztia, mint a katolicizmus egyik nagy hittitka sok költőt ihletett meg a középkortól kezdve egészen a huszadik századig: Aquinói Szent Tamástól Babits Mihályig.

A tizenharmadik századi teológus, filozófus, prédikátor és költő, a domonkos rendi szerzetes, Aquinói Szent Tamás az Oltáriszentségről szóló himnuszában az Eucharishtiában rejlő hittitokra, annak fölfoghatatlanságára, valamint az Istennel való közvetlen találkozás élményére mutat rá a következő szavakkal (Babits Mihály fordításában). „És a kenyeret testévé / igézte az Ige-test / s a bor lett Krisztus vérévé: / magyarázni ne keresd! / Hit dolga és igaz szívé, / hogy erősen tartsa ezt. // Azért kell e nagy szentséget / leborulva áldani / és a régi Szövetséget / új rítussal váltani: / pótolják a rest érzéket / a merész hit szárnyai!”

Ugyancsak Aquinói Szent Tamás, a nagy misztikus, egyháztanító és a skolasztikus teológia összegzője írja – az Oltáriszentségre, mint az örök élet reményére és annak krisztusi ígéretére utalva – egyik (Sík Sándor fordította) úrnapi himnuszában: „Ő üdvösséges Áldozat, / ki eget nyitsz néped előtt: / ellenség hoz reánk hadat, / küldj segítséget, adj erőt! // Egy-háromságos Istenünk, / örök dicsőség teneked, / ki a hazában minékünk / adsz határtalan életet.”

Babits Mihály, az 1938 május végén megrendezett budapesti Eucharisztikus Világkongresszus után, a Nyugat azon év júniusi számában megjelent Eucharistia című versében az Oltáriszentség révén az emberek között örökké jelenlévő és élő Istent írja le költői eszközökkel, ugyanakkor az Eucharisztia vételének, mint szimbolikus szent étkezésnek a mozzanatát állítja szembe az ősi vallások és kultuszok szakrális emberáldozatával és emberevésével, amit a vallástudomány anthropophagiának nevez. „Az Úr nem ment el, itt maradt. / Őbelőle táplálkozunk. / Óh különös, szent, nagy titok! / Az Istent esszük, mint az ősz // törzsek borzongó lagzikon / ették-itták királyaik / húsát-vérét, hogy óriás / halott királyok ereje // szállna mellükbe – de a mi / királyunk, Krisztus, nem halott! / A mi királyunk eleven! / A gyenge bárány nem totem.”

A huszadik századi magyar költészet kiemelkedő alakja, a vállaltan hívő katolikus Pilinszky János Parafrázis című versében az Oltáriszentségben jelenlévő Isten és az anyagbázártan létező, bűnös ember közötti ellentétre utal, miközben kiemeli a krisztusi áldozat lényegét: a viláért és mindenkiért való önzetlen önfeláldozást. „Mindenki táplálékaként, / ahogy már írva van, / adom, mint élő eledelt, / a világnak magam. // Mert minden élő egyedül / az elevenre éhes, / lehet a legjobb szeretőd, / végül is összevérez. // Csak hányódom hát ágyamon / és beléreszke-tek, / hogy kikkel is zabáltatom / a szívverésemet.” Fokról-fokra című szövegében – az Eucharisztikus Istennel való találkozás folyamatát leírva – az ember és az Isten kapcsolatát a pusztulás és a születés metaforájával szemlélteti. „Ahogy a semmi kisimítja / az agónia árkait, / miként a vidék hófuvás után / lecsillapul, hazatalál, / valahogy úgy alakul, rendeződik / fokról-fokra ember és Isten, / pusztulás és születés párbeszéde.”

A katolikus lapok (a Vigilia és az Új Ember) munkatársként is alkotó, néhány éve elhunyt Vasadi Péter Az Oltáriszentség című versében a hallgatás és a megszólalás kettősségét párhuzamul véve ír az Eucharisziáról. „Ez az, Ami van. / Minden más létezik csak. / Ez itt a csönd, megszólalás előtt / és az Ige a csönd után. / Most Benne egy csönd és megszólalás: / vagyis a Test.” Költeményének utolsó sorai a Krisztus testében rejlő örök reménységet fogalmazzák meg. „Vagyunk, vagyunk, kimondhatatlanul. / Tengernyi szenvedés tükrén / följött a Nap.”

► POKOLTÁNC ►

Ezerkilencszázötvennyolc június 16-án végezték ki Nagy Imrét, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc miniszterelnökét és mártírtársait, s 1989-ben ezen a napon temették őket újra. A budapesti Hősök terén megrendezett ünnepélyes búcsúszertartás a rendszerváltozás folyamatainak egyik olyan szimbolikus momentuma, amelynek méltán helye van az emlékezetpolitikánkban. Mint történelmünk oly sok fontos pillanatában, így például 1848 márciusában Petőfi Sándor és Jókai Mór, az irodalmárok is szerephez jutottak a forradalomban, s mind az események mámoros és szabadságszerető napjaiban, mind a megtorlások és a kádári diktatúra időszakában írtak 1956-ról. Hazánkban legtöbbször az asztalfióknak, a megjelenés esélye nélkül, vagy éppen burkolt módon, a nyugati emigrációban viszont nyíltabban és szabadabban.

Illyés Gyula Egy mondat a zsarnokságról című verse a forradalom napjaiban, 1956. november 2-án jelent meg az Irodalmi Újság hasábjain. A szöveg azonban hat évvel korábban, a sztálinista Rákosi Mátyás országlása idején készült. Ebben a költő megfogalmazta, hogy „ahol zsarnokság van, / minden hiában, / e dal is, az ilyen hű, / akármilyen mű, // mert ott áll / eleve sírodnál, / ő mondja meg, ki voltál, / porod is neki szolgál.” A totális állam, s a mindennapokban és a magánéletben is megjelenő kommunista diktatúra került lírai módon megörökítésére ezekben a sorokban.

Az október 23-i forradalom aztán a költők számára (és persze valamennyi magyarnak) a reménységet, a szabadság reményét is elhozta. Jankovich Ferenc 1956. október 25-én – a forradalom győzelme és az első sortűzek tragédiája után – vetette papírra Forradalom című versét, amelyben a következők olvashatóak. „Rajtunk van a világ szeme! / Mert, ugye, milyen érdekes / a forradalmi szent zene: / gyásszal, vérrel...? S bár zengene / hat napon át ez a híres / magyar pokoltánc: melyben a kidőltek / vérben fekve hallgatják a földet, / és az élők, fegyverrel a kézben, / tankra hágnak meghalni merészen.”

A szabadság néhány napja után a szovjet beavatkozás, az újjászervezett kommunista terrorgépezet és – a Kádár János nevével fémjelzett diktatúra kiépítése jegyében – a megtorlás következett. A forradalom bukásának és a brutális „visszavágás” kezdetének szövege a csak 1990-ben publikált, de 1956 utolsó napjaiban írt Meglepetések című vers, amelyben Szabó Lőrinc a veszteségekre hívja föl

a figyelmet a költészet eszközeivel. „Tíz nap szabadság? Tizenegy! / Terv forrt; gyúlt, égett minden agy. / Lombikban feszült a jövőnk. / S temettük a halottakat. // Ablakunk mind fény, gyertyaláng. / Aztán a settengő gyanúk. / Még egy éj. S Budapest köré / vashernyók gyűrűje szorult.” A vers utolsó soraiban, nemzeti imádságunk, Kölcsey Ferenc Himnuszának megidézésével a szabadságba vetett hitet és az annak eljövételébe való bizodalmat vetíti előre. „De csak szájon csókol a perc / s jó remény némítja a jajt: / Nem! Rabok tovább nem leszünk! / És: Isten áldd meg a magyart!”

A magyar avantgárd irodalmi törekvések ikonikus alakja, Kassák Lajos Az áruló című szövegében a történelmi igazságtétel elkerülhetetlen szükségszerűségére mutatott rá, amikor papírra vetette ezeket a sorokat: „Te is a testvérem vagy, / de olyan, akitől félek, / te is a testvérem vagy, / de olyan, akit utálok. // Akire ránézel, / megremeg. / Aki rád néz, / lelövöd. [...] De azért / ne bízd el magad, / egy szép napon, / mint a görény, / csapdába kerülsz és felakasztanak.”

Kádár Jánosról, a forradalmat leverő szovjet kommunista megszállókat kiszolgáló bábkormány vezetőjéről, majd a róla elnevezett és „puhának” becézett diktatúra vezéralakjáról szól a kanadai emigrációban élt Faludy György Torontóban 1981-ben írott, Egy helytartóhoz, 25 év után című verse. Ebben olvashatjuk: „Mit bánod ezt? Amíg élsz, zsíros torkok / csámcsognak körül és ha meghalsz, tested / dízsírba kerül. És hol vannak ők már, / akik utat kerestek, // hogy nagyhatalmak öngyilkos viszálya / közt magunkat békésnek és szabadnak / tudjuk egyszer? Nagy Imre így kívánta. / Őt is felakasztattad.”

► VÉGZET ►

Az 1956-os magyar forradalomban és szabadságharcban való részvétele miatt a kádári kommunista diktatúra bíróságai mintegy kétszázharminc embert ítéltek halálra és végeztek ki. Köztük volt Nagy Imre, a forradalmi kormány miniszterelnöke is, akit Maléter Pál honvédelmi miniszterrel és Gimes Miklós újságíróval együtt gyilkoltak meg 1958. június 16-án. Nagy Imre az utolsó szó jogán a következőket mondta: „Úgy érzem, eljön az idő, amikor ezekben a kérdésekben nyugodtabb légkörben, világosabb látókörrrel, a tények jobb ismerete alapján igazságot lehet szolgáltatni az én ügyemben is. Úgy érzem, súlyos tévedés, bírósági tévedés áldozata vagyok. Kegyelmet nem kérek.”

A kommunizmusellenes magyar forradalom és szabadságharc szovjet levevése és az azt követő megtorlások motívumai számos huszadik századi magyar költő életművében felbukkannak.

A magyar polgári ethoszt a szépirodalomban vallomásos jelleggel megörökítő író, az akkoriban már amerikai emigrációban élő Márai Sándor Mennyből az angyal (New York, 1956) című versét a szovjet invázió leírásával kezdi. „Mennyből az angyal – menj sietve / Az üszkös, fagyos Budapestre. / Oda, ahol az orosz tankok / Között hallgatnak a harangok. / Ahol nem csillog a karácsony. Nincsen aranydió a fákon”. Majd a remény hangjával fejezi be költeményét: kifejezve a hitét abban, hogy a tömérdek áldozat nem hiábavaló. „Angyal, vidd meg a hírt az égből, / Mindig új élet lesz a vérből.”

A recski kényszermunkatábort és a nyugati számkivetettséget egyaránt megélt Faludy György Nagy Imre szelleméhez című, Halála első évfordulóján alcímű (London, 1959) alkotásában mintegy azonosul a mártír miniszterelnökkel. „Téged rúgtak be helyettem a sírba. / Nem tudtad róluk, hogy gerincedet / török ketté, mert nem tudsz meghajolni / s a helytartó hazudik s hiteget? // Mért akartál meghalni mindenáron? / Hogy példát adj, mint végzi az igaz / ember? s aztán a titkos tárgyaláson / belédfojtsák bátor szavaidat?” A szövegben az akkori megosztott világ két szuperhatalma – az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió – között magárahagyottan sínylődő magyar nép képzete is megjelenik, amikor azt a költői kérdést intézi Nagy Imre szelleméhez Faludy, hogy „Mért jöttél volna bujdosni nyugatra, / hol a pénz beszél s az ember ugat? / Eladnak ezek mindent

és mindenkit, / az anyjukat is, meg önmagukat. // S van-e választás a hét hájjal megkent / tömeggyilkos moszkvai banditák / s Washington gyáva, rothadástól gennyes / hülyéi közt, míg ilyen a világ?”

A kései Kádár-korszak demokratikus ellenzékének egyik vezető értelmiségi alakja, Petri György 1956 címmel közölt szöveget az Alföld folyóirat 1997. januári számában. „Én majd november 4-én ünnepelek. / Akkor dőlt meg a rendszer. Mint Talleyrand / mondta: a szuronyokkal sok mindent / lehet csinálni, csak ülni nem lehet rajtuk” – olvashatjuk a versben, amely így folytatódik: „Én nem koszorúzó és nem adok / interjút. Személyes kapcsolatom van / Nagy Imrével, annak ellenére, / hogy sohasem találkoztam vele. Sajnos. / Sokat tanulhattam volna tőle. / Érzelemgazdagságot, bölcsességet. / És ami a legfontosabb: igenis lehet / erkölcsösen politizálni.”

Az 1956 című Petri-vers zárószorai ugyan nem adnak felmentést a „kádári konszolidáció” rendszerébe való beletörődésre, de magyarázzák azt. Mégpedig az emberi természet két örök (de szerencsére nem kizárólagos!) jellemzőjével: a gyávasággal és a gonoszszággal. „A szovjet invázióknak nem volt igazán / mély hatása. Csak az derült ki, amit úgyis / tudunk, hogy az emberek többnyire gyávák, / szemetek. Vagyis hogy élni akarnak. / Ez pedig – végülis – megbocsájtható.”

Bella István Arccal a földnek (1989) című versében az ötvenhatos mártírokat idézi meg. Őket ugyanis koporsó nélkül, a föld felé fordított arccal, szögesdróttal hátrakötözött kézzel temették el. „Arccal a földnek, ahogy éltem, / élek, élő, a föld alatt, / fekete kátránypapír-éjben, / hol nem megy le, s nem kel fel a nap, // mert ragyog örökkön örökké / földdel teli szívem helyén / napvilág-halhatatlan röggökké / fényesedett emberremény.”

▶ KEGYETLEN MEGFORMÁLTSÁG ▶

Kassák Lajos – mint saját magáról írta – a „kegyetlenül megformált ember” a magyar avantgárd kiemelkedő képviselője volt, hiszen költőként és íróként, valamint képzőművészként is egyedülálló és összetéveszthetetlenül markáns alkotói világot hozott létre.

A felvidéki Érsekújvárott született 1887. március 21-én. Kassák Lajos, aki – ezúttal a szó szoros értelmében véve – „az élet iskoláját kijárva” autodidakta módon lett „proligyerekből” a huszadik magyar századi művészet egyik ikonikus alakja, hosszú élete különböző szakaszaiban vallotta magát szociáldemokratáknak, sőt kommunistának is, ugyanakkor bírálta Rákosi Mátyás pártállami diktatúráját és kiállt az 1956-os forradalom antisztálinista követelései mellett.

Fiatalon gyalog és vonatokon lógva körbecsavarogta Nyugat-Európát: afféle korai hobóként, az amerikai beat-irodalom legjelentősebb képviselője, Jack Kerouac „útját” szinte „megelőlegezve” az öreg kontinensen. Ennek során megismerkedett az expresszionizmussal és az avantgárd valamennyi irányzatával (a futurizmustól a dadaizmusig). Részben ezek hatására írta meg legjelentősebb költői alkotását, A ló meghal a madarak kirepülnek című szövegét, amely az általa szerkesztett 2 x 2 című folyóirat egyetlen számában jelent meg 1922-ben. S ezeket az élményeket is megörökítette az Egy ember élete című önéletírásában. Szerkesztett folyóiratokat (A Tett; Ma), festőművészként és grafikusként pedig óriási számú alkotásból álló képzőművészeti életművet hozott létre.

Az 1950-es években munkás származása és vállalt baloldalisága ellenére mellőzték a pártállami kultúrpolitika irányítói. Nem véletlenül publikálta 1956. november 2-án az Irodalmi Újság hasábjain a részben Sztálinról, részben Rákosi-ról mintázott A diktátor című versét, amelyben azt olvashatjuk a zsarnokról, hogy „zászlók erdeiből lépett elő / és ordított és toporzékolt vészesen / kivégeztette, akiknek szemük volt / kivégeztette, akiknek szájuk volt / ki akarta folytatni egy egész nép vérét // s végülis eltiportan hever / a hóban, a vizeletben, vagy a tüzes romok alatt”.

A következőket jegyezte föl 1956-ban, a forradalom és szabadságharc napjaiban. „A becsületes európai alkatú emberek közül ki nem érezte, hogy gyűlnek bennünk a vihar erői, s egy napon kitörnek majd óhatatlanul és ellenállhatatlanul! Ahhoz mérten, hogy belénk fojtották tevékenységi energiáinkat, elnémítottak,

és sunyi kétlakiságra kényszerítettek, milyen könnyű volt elviselni azokat a materiális terheket, amik szegénységünket okozták! A dolgozó ember itt még sosem élt jómódban, de a jobbágyság felszabadulása óta nemzeti létünkben sosem aláztak meg, személyi életünkben sosem bénítottak meg annyira, mint az utóbbi nyolc–tíz esztendőben.”

Az 1950-es évek végétől költői nyelve az avantgárd és dadaista „szélsőségek” után „visszatért” a hagyományos lírai fogalmazásmódhoz. Mint erről Rónay László, a modern magyar irodalom jeles kutatója megállapította: „Témái, a világhoz való viszonya, részvéte és küldetéstudata jóformán változatlan maradt, csak verseinek heve csillapult és a bennük kifejezhető erőt váltotta föl egyfajta szkeptikus életbölcsség, amelyet bőven gyakorolhatott a háború után, amikor a proletárköltőt az állítólagos proletárok diktatúrája vetette ki és száműzte a művészetekből”.

Az 1967 nyarán elhunyt Kassák kései költészetében valamiféle „klasszifikáció” figyelhető meg. Válogatott verseinek Veress Miklós szerkesztette 1977-es kiadásának utolsó, *Kegyetlen szépség* című szövege részben a lírai nyelv leegyszerűsítését, részben a keresztény tradíció elfogadását mutatja. „Élt egy ember / és keresztre feszítették. // Mindenki elfordult tőle / de hajnalonként / halott jobbkarján / egy sárga rigó / füttyörészett / messzehangzón.”

► ELVESZETT PARADICSOM ►

Várkonyi Nándor kultúrakutató, irodalomtörténész, tudós könyvtáros munkásságának íve a Dunántúl szellemi értékeinek, Petőfi Sándor irodalmi emlékeztünkben elfoglalt helyének és a huszadik század első fele magyar irodalmi törekvéseinek a méltatásától egészen az ősi kultúrák, s az emberi tudás gyökereinek és útjainak szintetizáló kísérletéig terjedt.

Néhány évvel ezelőtt Jókai Anna Válaszoltam című interjúkötetének hódmezővásárhelyi bemutatóján lehettem az író beszélgetőpartnere, aki akkor azt mondta, hogy pályája kezdetén a saját hangja megtalálásában – amelyet keresztény alapokon álló „spirituális realizmusnak” nevezett, s amely nem jelent mást, mint a valóság leírásán keresztül is a természetfölöttit, az istenit megmutatni az emberi életekben, döntésekben, cselekvésekben – három magyar szerző volt rá nagy hatással: Hamvas Béla, Kodolányi János és Várkonyi Nándor.

Várkonyi Nándor 1896. május 19-én született Pécsen, a nyitrai piarista gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti egyetem bölcsészkarán, magyar–francia–filozófia szakon végzett. Néhány évvel később, az első világháborúban szerzett betegsége következtében előbb egyik oldalon, majd teljesen elveszítette a hallását. Szülővárosába visszaköltözve családot alapított, ahol a pécsi egyetemi könyvtár munkatársa volt, s előbb doktori fokozatot, majd egyetemi magántanári címet szerzett a magyar és a világirodalom kapcsolatainak témakörben.

A pécsi Janus Pannonius Társaság egyik alapító tagja, majd alelnöke, a Sorunk című, 1941 és 1948 között megjelent folyóirat szerkesztője, 1945 után egy ideig a Nemzeti Parasztpárt pécsi szervezetének vezetője. Közben pedig szakadatlanul és legendásan sokat dolgozott az emberi tudás, az írás, a könyv és a kulturális emlékezet tudáselemeinek egymásra rakódó hagyományrétegei történetjének a rekonstrukcióján. Szerkesztőként, tudósként, alkotó emberként kiterjedt levelezést folytatott, amelyek közül (ifjabb Kodolányi János sajtó alá rendezésében) Kodolányi Jánossal váltott levelei vaskos kötetben láttak napvilágot.

Kodolányinak írta a következőket, 1950 március 12-én. „A misztikus szemlélet lényege az, hogy minden dolognak két jelentőséget tulajdonít: az egyik a közvetlenül adott, érzékelhető jelentés, a reális tény, – a másik a misztikus, az érzékfölötti, az erkölcsi jelentés. (Az isteni »értelme« a dolgoknak.) Az erkölcs nem származtatható a dolgok érzéki és értelmi rendjéből, semmiféle racionális okoskodással etikai

rendszer alkotni nem lehet, a jó és a rossz értelmetlen. Az erkölcs, mint második jelentés, mint érzékfölötti valóság rejlik a dolgokban, s ezt fölismerhetjük bennük; a jó és a rossz a fölismerés dolga, nem a magyarázaté. S egyúttal a világ, a dolgok mélyebb, valódi »értelme« is.”

Saját kutatásairól és említett szintéziskísérletéről ezt vallotta Bertha Bulcsu-nak adott interjújában 1974-ben: „Lényege: az emberi művelődés történetének új koncepciója. Ennek az alapvető mozzanata, képletesen szólva kissé az emberiségnek az a felismerése, hogy kozmikus lény, tehát alkalmazkodnia kell a környezetéhez, beleértve a kozmikus környezetet is. Az emberiség bűnbe esik, s ami utána történik az az elveszett paradicsom visszavárásának története.”

A szülővárosában, 1975. március 11-én elhunyt Várkonyi Nándor műveinek kiadása és teljes szövegű megjelentetése évtizedes munka eredményeként valósult meg, s így tetralógiája (Sziriat oszlopai, Az elveszett paradicsom, Az ötödik ember, Varázstudomány) kötetei ma már kézbe vehetőek. Az irodalomtudományi kutatások (s ennek részeként például Tüskés Tibor irodalomtörténész, szerkesztő és Nagy Imre irodalomtörténész professzor művei) elismeréssel számon tartják és értő módon elemzik munkásságát, leszármazottai pedig (nemrégiben elhunyt fia, Várkonyi Péter haláláig, jelenleg unokája, Kende Katalin) ápolják emlékét, gondozzák hagyatékát és működtetnek róla irodalomtörténeti forrásértékű és komoly tudományos színvonalat képviselő oldalt a világhálón.

Végezetül fölmerülhet a kérdés, hogy mennyire aktuálisak napjainkban Várkonyi Nándor gondolatai. Válaszként álljon itt egy részlet, a főntebb már idézett, Bertha Bulcsu készítette interjúból. „Az eszközök megvannak hozzá, hogy a földgolyóból pusztaságot csináljunk. Egy ládányi magbombában, ebben az új frigylárában elegendő energia van ehhez. Az ember egyelőre berondította a tengert. Az a kérdés, hogy az emberiség el tudja-e szánni magát ekkora ostobaságra. Félek, hogy adott esetben az ember képes lenne rá.”

▶ OTTHONOSSÁG ÉS IDEGENSÉG ▶

Szinte közhelyszámba megy az a kijelentés, amely szerint az 1966. május 26-án elhunyt Tamási Áron a székelység írója. Balladai sűrűségű és lírai tömörségű, szinte szikár elbeszélő prózája kétségtelenül elsődleges szocializációs közege, az erdélyi nép nyelvi világát idézi, miközben annak népi, kulturális, gazdasági, társadalmi sajátosságait és nagy sorskérdéseit is bemutatja. De ennél irodalomtörténetileg jóval jelentősebb, hogy műveiben, prózai szövegeiben, színpadi munkáiban és esszéiben egyaránt az emberi élet – eszmetörténeti értelemben vett – „nagy kérdéseire” keresi a választ.

S meg is adja, az Ábel Amerikában (1934) című regényében a következő szakkkal. „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne – ismétellem el magamnak. És éreztem, hogy a szívem megtelik nagy és általános meleggel, a lelkem megtelik a derűs idő nyugalmaival és a szemem megtelik a hajnal harmatával. Lassan felálltam, és azt mondtam. – Igaza van: késedelem nélkül haza fogok menni, hogy otthon lehessen valahol ezen a világon! Igaza van: nem is lehetünk más célra ebben az életben, mint hogy megismerjünk mindent, amennyire lehetséges: a tarka és zezzugos világot, a megbocsátandó embereket, az egymásra morgó népeket; s amikor mindent megismertünk, amennyire lehetséges, akkor visszamenjünk oda, ahol otthon lehetünk.”

Az otthonosság és az idegenség, a kisebbségi lét kihívása és a többségi nemzet ereje, a természet közelében, azzal – s önmagával – harmóniában élő lény és a világljáró, otthonát – s önmagát – kereső ember kettőssége és ellentétpárja hatja át Tamási Áron alkotói világát. Olyan témákat dolgozva föl, hol direkt módon, hol pedig burkoltan, mint például az elidegenedés: mind gazdasági, mind társadalmi, mind érzelmi értelemben. Ezzel a problémafelvetéssel pedig a világirodalom színterének nagy egzisztencialista (így Albert Camus, vagy Jean-Paul Sartre) alkotóinak adja a sajátosan magyar – sőt, tágabban értelmezve: közép-európai – párhuzamát.

A sokgyermekes székely családban felnőtt Tamási Áron 1897 szeptemberében született Farkaslakán (eredeti keresztnéve a János volt, amit csak felnőtt fejjel változtatott meg). Egy gyermekkori baleset következtében súlyos kéz sérülést szenvedett, s mivel a kétkezi munkára kevésbé volt alkalmas, tanult. Székelyudvarhelyen érettségizett, majd harcolt az első világháborúban, később a kolozsvári egyetem jogi karára járt, aztán pedig több helyen dolgozott, többféle munkakörben, s az 1920-as évek közepén az Amerikai Egyesült Államokban élt.

Hazatérve, irodalmi műveinek sikere – amelynek alapja azok egyedi nyelvezete, ugyanakkor egyetemes mondanivalója volt – után mind az erdélyi, mint a trianoni Magyarország kulturális életének megbecsült alakja lett. Tagja volt a Kemény János szervezte erdélyi Helikoni Körnek. Munkásságát a két világháború közötti politikai kurzus éppúgy elismerte, mint az 1945 utáni. 1940-ben Corvin-koszorúval tüntették ki, 1943-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett (ahonnan 1949-ben politikai okokból zárták ki), 1954-ben – Nagy Imre első kormánya idején – megkapta a Kossuth-díjat.

A magyar törvényhozásnak 1945 és 1947 között lehetősége volt tíz (majd tizenkét) tagot választani soraiba az ország szellemi elitjéből. Így akkor – többek között a tudós Szent-Györgyi Albert, a szobrászművész Pátzay Pál és a festőművész Szőnyi István mellett – Tamási Áron is nemzetgyűlési képviselő volt. A szegényparaszti és mezőgazdasági cselédséget, valamint a vidéki értelmiségi réteget a politikai színtéren megjelenítő Nemzeti Parasztpárt tagjaként fővárosi képviselőként (törvényhatósági bizottsági tagként) tevékenykedett, a mozgalom 1956-ban, Petőfi Párt néven való újjászervezése idején pedig annak egyik vezetője volt.

1956 ősze és 1957 tavasza között az írószövetség társelnöke, amelynek 1956. decemberi Gond és hitvallás című nyilatkozatában a magyar írók hitet tettek a nemzeti függetlenség ügye és az elbukott ötvenhatos forradalom értékei mellett. „A nemzeti függetlenség és a társadalmi rend demokratikus felépítése: ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk. S miközben szívünket és írói életünk jövőjének napjait betölti ez a szándék, a nemzeti egység bölcsője mellől tolmácsoljuk is mindenkinek. A közös cél gondjában kezünket nyújtjuk a munkásoknak, köszöntésünket lélekből küldjük a parasztságnak és szívből az ifjúságnak. [...] Hűséget fogadunk a zászló előtt, mely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzet újjászületett. Ebben a hűségben hitvallásunk alapján gondozni és védeni fogjuk a magyarság szellemét. Erkölc legyen munkánk talpköve, műveinkben találjon értelmet és formát a nép alkotóereje, az emberség és eszméivel a kor” – olvasható a dokumentumban.

Tamási Áron örökérvényű prózai munkáinak – amelyek közül kiemelkednek az Ábel-trilógia kötetei – költőiségére, ugyanakkor nyelvi eszköztárának mesteri szűkszavúságára már a húszas évek végén fölhívta a figyelmet az író és kritikus Németh László, amikor a következő megállapításokat tette. „A költött mű olyasformán különbözik az írott műtől, mint a tokaji a csigertől. Töményebb. A költőben van valami pazar nagylelkűség: nézd, ebben a percben mindenemet odaadom, az író beoszt és hígítgat s vigyáz, hogy holnapra is maradjon. Tamási Áron novelláinak talán azt lehetne bűnül róni, hogy túlon túl zamatosak. Mint tékozló kamasz, egyszerre veti oda egész, emlékkincsét, az egész székelly világot, melyben felnőtt s a dolgokat nevükön nevezni tanulta.”

► A FELELŐSSÉG KÉNYSZERE ►

Németh László különös és nagyhatású alakja a huszadik századi magyar irodalomnak. Számos műfajban alkotott maradandót, ugyanakkor mind esztétikai, mind politikai alapon bőven érték támadások a Horthy-korban éppúgy, mint az államszocializmus időszakában.

Az 1901. április 18-án Nagybányán megszületett Németh László alkotói világa sajátosan közép-európai szöveguniverzum. Műveiben a birodalmak között vergődő és a nagyhatalmak vonzásában utat kereső Kárpát-medencei magyarság alapvető sorskérdései jelennek meg. Igaz ez történeti és társadalmi drámáira, s regényeire és kisebb prózai munkáira egyaránt. Miközben a líra műnemében is kipróbálta magát és műfordítóként is (többek között Lev Tolsztoj Anna Kareninája magyar nyelvre ültetésével) jelentőset alkotott, magas szintű művelője volt a kritikának. Esszéistaként pedig nemcsak a klasszikus és kortárs irodalom jeleseinről, de történelmi, szociológiai, gazdasági, kulturális és művészeti problémákról is kifejtette a véleményét.

Eleinte a Babits Mihály szerkesztette Nyugat hasábjain jelentek meg írásai, de publikált Móricz Zsigmond Kelet Népe című lapjában is, később a Válasz szerkesztői és alkotói köréhez tartozott. Önálló, „egyszemélyes” kritikai folyóirat-kísérlete, az 1930-as évek közepén megjelent Tanú pedig egyedülállónak tekinthető a magyar kulturális és irodalmi orgánumok történetében. Alkotói tevékenysége mellett – többek között – dolgozott orvosként, igyekezett irodalomtörténész professzori katedrához jutni a debreceni egyetemen, „kísérletezett” pedagógusként Hódmezővásárhelyen.

Az egyéni-személyes és közösségi-társadalmi problémákra érzékenyen reagálva levelezett széleskörben kora alkotó értelmiségi elitjével. Egész életében – érhető tetten irodalmi és közéleti megnyilvánulásaiban – aggódott a magyarság jövőjéért. Fölhívta a figyelmet hazánk (ma már sajnos tudjuk: világpolitikailag és történetileg irreális) „harmadik utas” lehetőségeire a harmincas években, s állt ki a forradalom és szabadságharc jogossága, ugyanakkor a második világháború utáni időszak – elsősorban szociálpolitikai – eredményei mellett 1956-ban.

A korabeli irodalmi szekértáborok között nem mindig mozgott otthonosan, hiszen a népieknek túl intellektuális volt, az urbánusoknak pedig túlságosan is népi. A Horthy-korszakban szocializmussal, a kommunista érában nacionalizmussal

vádolták, s olykor, a két világháború közötti politikai publicisztikájára hivatkozva (tegyük hozzá: nem minden alap nélkül) zsidóellenesnek bélyegezték. A népi írók mozgalma és az annak szellemi hátterén 1939 nyarán, Makón létrejött Nemzeti Parasztpárt ifjú vidéki értelmiségi csoportjai, majd a fiatal paraszti gyökerű, népies alkotók 1950-es–1960-as években jelentkező nemzedékei igazodási pontnak tekintették írásait.

Történelmi és társadalmi drámáiban a közösségi sorskérdések és a személyes tragédiák egyaránt megjelennek. Apáczai Csere János, Bolyai János, Széchenyi István, Petőfi Sándor, vagy Gandhi etikai dilemmái, „sorsválasztási” lehetőségeik szűkössége hitelesen van ábrázolva színműveiben. Regényeiben az életszerepből és a társadalmi helyzetből fakadó determináltság, valamint az egyéni választás és a személyes boldogulás ellentétének ősi kérdéseit járja körül páratlan érzékenységgel. Igazolja ezt az Iszony családi és párkapcsolati viszontagságainak, vagy a Gyász veszteségélménye tragédiájának szenzitív elbeszélése. Fontos egyéni élethelyzetek és megkerülhetetlen társadalmi kérdések kerülnek elő szövegeiben: a nagy történelmi „alakok” és a mindennapi „hősök” bemutatásában egyaránt. Közös pontként vizsgálja a küldetésudat és az önmegvalósítás, a talentummal járó felelősség kényszere és az egyéni boldogulás igényének – vélt, vagy valós – ellentétét.

A magyar irodalom- és művelődéstörténeti kutatás – többek között Vekerdí László, Grezsa Ferenc, Czine Mihály, Olasz Sándor, Sándor Iván, Monostori Imre, Füzi László, Cs. Varga István, Salamon Konrád, újabban Ekler Andrea, vagy Békés Márton kötetei és tanulmányai révén – évtizedek óta újabb és újabb dimenzióból, változatos irodalomtudományi és eszmetörténeti módszerekkel elemzi munkásságát.

Az 1975. március 3-án Budapesten elhunyt író, műfordító, kritikus és esszéista életműve műfaji és tematikai szempontból is széleskörű és szerteágazó, s személyes élményekkel és megfigyelésekkel, valamint irodalmi ismeretekkel és történeti tényekkel meggyőzően alátámasztott. Szövegvilága sokrétegű, mély és a mai közönség számára alighanem kissé nehezen olvasható, s fölgyorsult, információorientált, „sebességcentrikus” világunkban emiatt vélhetően népszerűtlen.

Németh Lászlót a magyarság és a minőség iránti elkötelezettségről tanúskodó, az egyéni és közösségi utak alapvető kérdéseit vizsgáló munkái halhatatlanná teszik, s megadják helyét a magyar irodalomtörténet panteonjában.

► LEGSZEBB HAGYOMÁNY ►

Petőfi Sándor személye és költészetének csúcspontja szinte összeforrott az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharccal, valamint annak emlékezet-politikai momentumaival. Munkássága és életpéldája pedig számos író és költő utódját inspirálta: ebbe a körbe tartozott Németh László is.

A vívódó hősokeket (például VII. Gergely pápát, Husz Jánost vagy Galileit) alkotói világába – esszéi, regényei és drámái lapjaira – és eszmerendszerébe könnyen integráló Németh László számára izgalmas téma volt a politikailag radikális, emberileg vehemens és irodalmilag roppant sikeres Petőfi alakja. Többször is foglalkozott vele. 1934-es Jelszó: Petőfi című írásában a magyar irodalmi hagyományt megtestesítő alkotóként jelölte meg követendő példaként elsősorban az 1920-as–1930-as évek fiatal, népies elköteleződésű írógenerációja számára, mint olyan tizenkilencedik századi alkotót, aki irodalmunk „legszebb hagyományát és legnagyobb igényét” szimbolizálja.

Németh László Petőfi Mezőberényben című drámáját 1954-ben írta. A darab főszereplője természetesen Petőfi Sándor, valamint felesége, Szendrey Júlia, másodunokatestvére, Orlai Petrich Soma festőművész, az ő szülei Orlai Petrich Sámuel és felesége. A színműben felbukkan még Egressy Gábor színész – a szabadságharc idején kormánybiztos – és Kis Sándor ezredes is, akik azért érkeztek Mezőberénybe, hogy Petőfit visszacsalják Bem József tábornok hadseregébe.

A mellékszereplők (Bonyhainé, a dajka, a csizmadialegény, a szolgálólány) inkább a korabeli közvéleményt jelenítik meg, s egyrészt valamennyien csodálattal és tisztelettel tekintenek a népszerű költőre, családjára és vendégeire, másrészt pedig a bujdosás és a menekülés útját hangoztatják a harcban való részvétel helyett (az idősebb Petrich műhelyében dolgozó a csizmadialegény fölajánlja a lápos és mocsaras Sárréten pákászként dolgozó testvérének segítségét is).

A mű elején a szabadságharc viharai – hadi eseményei és a politikai vezetők ellentétei – elől Berénybe menekült Petőfi még enyhe búskomorságban dolgozik egy Antonio Caraffa császári tábornok tizenhetedik század végi eperjesi protestánsellenes mérsárlását tárgyaló „hazafias” színdarabon. Az idősebb Petrich felesége sajnálkozva tekint az alkotó íróra, hiszen – mint fiának megfogalmazza – az írásra már „eleget ráfizetett a boldogtalan”.

Németh László egyfelvonásosa először a Népművelés című lap hasábjain jelent meg 1954 végén, s rögtön heves – elsősorban ideológiai és politikai okokkal magyarázható – támadások keresztüzébe került. Bóka László irodalomtörténész, politikus – később a modern magyar irodalom professzora – és Horváth Márton, a Rákosi-korszak egyik vezető diktatúrapárti publicistája az akkori kommunista állampárthoz kötődő Szabad Népből hevesen támadta a színművet túlságosan „polgári” látásmódja miatt.

Illyés Gyula ezekre reagálva a dráma strukturális egységét, tömörségét, valamint merész témaválasztását üdvözlendőnek és dicséretesnek tartotta. „Petőfiről, a férfiről drámát írni – óriási feladat. A kedvet elvenni ettől épp ezért igen könnyű. Némethé az érdem, hogy annyi giccs és séma után ebbe belevágott.”

► HELYÜNK A VILÁGBAN ►

A kivételes műveltségű, keresztény gyökerű, az európai humánium által vezérelt, a magyar nemzeti sorskérdések mellett elkötelezett, ugyanakkor a szociális igazságtalanságok ellen föllépő Keresztury Dezső tudós alkotó volt: költő, műfordító, irodalomtörténész, esszéista, akadémikus. 1945 után pedig egy rövid ideig – ameddig a kommunisták hagyták – kultuszminiszter.

1996. április 30-án hunyt el Budapesten Keresztury Dezső költő, műfordító, kritikus, esszéista, irodalomtörténész, akadémikus, művelődéspolitikus. 1904. szeptember 6-án Zalaegerszegen született. A budapesti egyetem magyar–német szakát végezte el, egy-egy szemesztert Bécsben és Berlinben eltöltve. Az Eötvös Collegium tagja (később igazgatója is), s Horváth János legendás irodalomtörténész professzor tanítványa és kollégája volt.

Dolgozott a német fővárosban magyar lektorként, majd a budapesti, németül kiadott Pester Lloyd munkatársaként. Miközben mint a Nyugat második nemzedékéhez tartozó költő gyakran publikált szépirodalmi szövegeket, kutatóként magyar irodalomtörténettel foglalkozott. Elsősorban a tizenkilencedik századdal kapcsolatos vizsgálódásai időtállóak. Az Arany Jánosról írott könyvei mind a mai napig megadják szerzőjük helyét az irodalomtudományi kutatástörténetben. Műfordítóként főleg német klasszikusok – mint például Goethe, vagy Schiller – munkáit ültette át magyarra.

Illyés Gyula és Kovács Imre meghívására belépett a Veres Péter vezette Nemzeti Parasztpártba 1945 őszén. Egy későbbi visszaemlékezése szerint azért csatlakozott a baloldali, ugyanakkor erősen magyar nemzeti érzelmű, s szociálisan érzékeny, a leszakadó magyar vidéki cseléd- és törpebirtokos réteg – a „hárommillió koldus” – érdekképviselőjét főlállaló politikai szervezethez, hogy a szovjet megszállás után „gyanús elemként” kezelt írőbarátai (mint Kodolányi János, Szabó Lőrinc vagy Németh László) védelmében el tudjon járni.

Az 1945 novemberében megalakult, Tildy Zoltán vezette koalíciós kabinetváltás- és közoktatásügyi minisztere lett negyvenegy évesen. Mint kormánytagként adott első nyilatkozatában megfogalmazta: azt érezte kötelességének, hogy „a széles néprétegek, a parasztság és a munkásság kulturális egyenjogúsítását minél előbb” megvalósítsa. Parlamenti mandátumot tudatosan nem vállalt, hogy szabadabban, pártkötöttségektől mentesen, szakpolitikusként tevékenykedhessen.

A nyolcosztályos általános iskolai rendszer stabilizálása, a pedagógusok anyagi körülményeinek javítása, a tanyai tanítói szolgálat újjászervezése fontos küldetése volt, de a nemzetközi kulturális kapcsolatok fejlesztése, a külföldi tanulói és kutatói ösztöndíjak szükségessége mellett is kiállt, valamint az irodalmár és a képzőművész alkotók – a független és szabad munkához szükséges – támogatása érdekében szintén komoly lépéseket tett.

Szabó Zoltán író – parasztpárti politikus, diplomata, később a diktatúra elől elmenekült londoni emigráns magyar értelmiségi – így emlékezett vissza Keresztury Dezső 1947 márciusi lemondására (amelyet a kommunista párt komoly sajtótámadása előzött meg): „Eltávolításának valóságos oka az volt, hogy a tárcát a kommunisták ki akarták venni a parasztpárt kezéből, s a kisgazdapártnak adni azzal a feltétellel, hogy a kisgazdapárt Ortutayt jelöli [...] Keresztury, aki a demokratikus Magyarország utolsó e névre érdemes kultuszminisztere volt, zokszó nélkül és némi megkönnyebbüléssel tért vissza a közoktatási ügyek vezetésétől a közoktatáshoz, de mivel a kommunista párt úgy vélte, hogy a leendő tanárok tanítását nem lehet ilyen, csak egyenességével és műveltségével kitűnő férfiú kezében hagyni, Kereszturyt az Eötvös Kollégium éléről elmozdították [...], bár az olyan ember, mint Keresztury, s az olyan embertípusok, amilyenek a sztálinisták, alkatilag összeférhetetlenek.”

Ma már tudjuk: Ortutay Gyula – egyébként tudós néprajzkutató, későbbi akadémikus – kisgazda politikusként a kommunista párt titkos tagja is volt. Első miniszteri lépése a kötelező iskolai hitoktatás eltörlésének javaslata volt, amelyet akkor a széleskörű társadalmi tiltakozás meggátolt, 1948 nyarán azonban levezényelte az egyházi iskolák államosításának dicstelen és erőszakos folyamatát.

A Magyar Tudományos Akadémia tagjává is megválasztott Kereszturyinak, mint alkotónak a versei, műfordításai, irodalomtörténeti munkái és ismeretterjesztő publicisztikai művei élete végéig rendszeresen megjelentek. Az európai műveltségű és katolikus gyökerű, a humánium által vezérelt és a magyar nemzeti sorskérdések iránt elkötelezett, ugyanakkor a szociális igazságtalanságok ellen föllépő irodalmár több kitüntetésben is részesült, mind a hazai, mind a nemzetközi szinten. Egyéb szakmai és állami elismerések mellett megkapta a József Attila-díjat (1968), a Herder-díjat (1976) és a Széchenyi-díjat (1996).

A második világháború idején írt, 1946-ban megjelent Helyünk a világban című esszéjében Európa-értelmezéséről és a magyarság évezredes, sajátos Kelet és Nyugat közötti hídszerepéről írt. Szerinte kontinensünk – s benne hazánk – küldetése „az egység állandó sugárzásában megőrizni a változatosságot, a teremtő kezdeményezést legősibb s legdrágább örökségünket: az egyéniséget s szabadságot, önmagunk megismerésének, kifejtésének s megörökítésének vágyát és képességét.”

► HIPERSZUPER MOZAIK ►

Sajátos és talán legegységesebb alkotója huszadik századi magyar irodalmunknak Szentkuthy Miklós (1908–1988). Életműve (nagy számú és csaknem könyvtárnyi terjedelmű publikált írása, valamint jórészt még kéziratban lévő naplófolyama) nehéz olvasmány, s emiatt talán napjainkban nem tartozhat a nagyközönség által kedvelt szerzők közé, hiszen a fölgyorsult és az állandó online jelenléte szinte követelő világunkban a lassú és – hogy Roland Barthes francia tudós irodalomelméleti fogalmát használjam – „élvező olvasás” sem divatos. Ennek ellenére – vagy éppen pont emiatt – az irodalomtörténetírás és a nemzetközi irodalmi élet a megbecsült alkotók között tartja számon.

Már első, 1934-ben megjelent Prae című regényével szinte megújította – vagy legalábbis korábban talán soha nem látott mértékben gazdagította – a magyar regény-nyelvezetet. Megjelent benne, mint valamennyi későbbi művében, a teljességre való törekvés, az univerzalitás és a totalitás igénye. Szövegvilága, amellet, hogy igencsak szubjektív, az emberi műveltség és tudás számos rétegét villantja föl. Ebben a szel-lemben készült például a Szent Orpheus breviáriuma című sorozata, illetve az akár (persze folyamatosan változó és állandóan formálódó) ars poeticaékként is olvasható művészetrajzai: például a Goethéről írt Arc és álarc, a Mozart életét földolgozó Divertimento, a Dürer világot bemutató Szaturnusz fia, vagy a Doktor Haydn.

A hagyományos regényformákkal, s azok évszázadok alatt kialakult világ-irodalmi és hazai hagyományaival látszólag szakított, ugyanakkor azokat be is integrálta saját szövegvilágába. Már pályakezdésekor szélsőségesen reagált rá az irodalmi közélet, hiszen első regényét értetlenkedve fogadta a kritika, nem is tartalmát, inkább formáját, illetve „túlzottan” intellektuális alapállását fölhány-torgatva. Szerb Antal írta róla: „Soha nem éreztem annyira, mint a Prae olvasása közben, hogy a művészi forma elsősorban nem esztétikai, hanem szociális tényező. A forma társadalmi megegyezés abból a célból, hogy a művész közölhesse magát a közönséggel. Az író, aki a konvencionális formát ilyen mértékben elveti, eo ipso elveti az olvasót is, legalábbis az olvasók akkora többségét, hogy a maradékot aligha lehet már közönségnek nevezni.”

Szerb Antal helyes és pontos megállapítása ellenére Szentkuthy regényei, főleg a hetvenes–nyolcvanas években kultuszművekké váltak értelmiségi körökben, s nemcsak az irodalmi elismerések érkeztek meg (1977-ben József Attila-díjat,

1988-ban Kossuth-díjat kapott), de az irodalomtudomány és a közérdeklődés is a szerző felé fordult. Monumentális életinterjú készült vele, amely a Frivolitások és hitvallások című könyvben került kiadásra, halála után pedig – igaz, keskenyebb kötetben – megjelent Réz Pállal folytatott „videóbeszélgetése” Harmonikus tépett lélek címmel.

Szentkuthy munkáinak talán legjellemzőbb vonása az – olykor szertelennek ható – asszociativitás és a filmszerűség. Hiszen ne felejtsük el: kulturális szocializációjában a könyv, az olvasmányok, s a képzőművészet és színház mellett – saját bevallása szerint – meghatározó volt számára a mozi és a filmélmény. Alkotói módszeréről így vallott: „Például ha egy verset olvasok, akkor minden szót rögtön látok, és amint mondtam, rögtön egy halom asszociációt is fölkelt bennem. Ezt a hiperszuper mozaikot nagyon nehéz mégis egységes szép kompozícióba foglalni.”

Túlzás nélkül állítható: igenis sikerült Szentkuthynak a „szép kompozíció” megteremtése. Világa olyannyira magával ragadó, hogy aki csak beleolvas egy művébe, nem nagyon tud tőle szabadulni, s már néhány oldal elolvasása után az ember könnyen Szentkuthy-rajongóvá válhat. Még akkor is, ha szövegeinek jelentését, üzenetét, végső értelmét rekonstruálni (akár az irodalomtudomány felől, akár „átlagolvasóként” közelítve) talán lehetetlen. Életművének egyik kutatója (akiknek sorába kéziratos szövegeinek sajtó alá rendezője, egykori munkatársa, Tompa Mária, mellett például Hegyi Katalin, Rugási Gyula, Molnár Márton, Bálint Péter tartozik), a vajdasági Fekete J. József fogalmazta meg a következőket róla. „Az univerzalitásra törekvés tölti ki az író ars poeticáját, egy homogén tudást céloz, amelyben az ismeretek nem állnak hierarchikus rendben, de mégis ábrázolni tudják a totalitást, hiszen minden dolog jelen van, és egyik dolog elvezet a másikhoz. A mű formája a legtöbb esetben »naplóanarchia«, a módszere pedig »irracionalista asszociáció-tenyészet«.”

► PRÓZA ►

A huszadik századi közép-európai történelmi és társadalmi folyamatok, sorsok, élethelyzetek, mindennapok megértéséhez az egyik kulcsregény a magyar irodalomból Ottlik Géza *Iskola a határon* című munkája. A regényből élénk tárul a kényszerűségből a szigorúan hierarchizált közösségben élő, ugyanakkor saját útját és belső személyes szabadságát kereső, az egyéniségét tudatosan megélni akaró ember.

A régi magyar nemesi családból származó Ottlik Géza (Budapest, 1912. május 9. – Budapest, 1990. október 9.) nyugatias polgári műveltsége, s az angol és a francia nyelv magabiztos és magas szintű ismerete birtokában lépett az írói pályára. Első művei a *Napkelet* és az *Új nemzedék* hasábjain jelentek meg, később a *Nyugat* harmadik nemzedékének egyik legkiválóbb tagja lett. Bár egész életében napi szinten alkotott, viszonylag kevés írása maradt fenn, hiszen folyamatosan javította csiszolta, tökéletesítette szövegeit.

Két nagyobb volumenű regénye (*Iskola a határon*; *Buda*) mellett elbeszélései, novellái, kisregényei, tárcái kerültek kiadásra. Az államszocializmus éveiben tizenegynéhány kataszteri hold örökölt földje miatt (noha korábban földjei nagyrésztét önként fölajánlotta a termelősövetkezetnek) kuláknak nyilvánították, s a meghurcoltatástól csak az írószövetség akkori vezetésének közbenjárása mentette meg.

Saját művei mellett fordításai is megjelentek (sőt: a Rákosi-korszakban csak azokat publikálhatott): többek között Charles Dickens, George Bernard Shaw, Ernest Hemingway, Eric Knight műveit ültette át magyar nyelvre. Ezek mellett elismert és nemzetközi hírű bridzsszakértő volt, szűkebb irodalmi baráti körét pedig Lengyel Balázs, Mándy Iván, Nemes Nagy Ágnes alkotta.

Úgy vélte, hogy alkotóként – vagy mint ahogy az egyik hivatalos személyi dokumentumában megjelölték: „közíróként” – az a feladata, hogy „íróként” figyelje világot: a körülötte zajló eseményeket, a miliójében fölbukkanó egyéni és közösségi helyzeteket, sorsokat, folyamatokat. Vallotta: az író akkor is ír, hogy ha éppen nem szöveget konstruál, elég a világot „íróként” megélni. A *Próza* című, összegyűjtött tárcáit, kritikáit, töredékeit, egyéb kisprózai írásait tartalmazó kötetében a prózát az alábbiaként határozza meg.

„Próza az, amit kinyomtatnak. Gondoltam akkoriban, elsőéves matematika-fizika szakos egyetemi hallgató koromban, amikor körülbelül eldőlt, hogy mégsem költő leszek, hanem prózaíró. Attól még nem próza valami, hogy se nem vers, se nem színdarab, legfeljebb kézirat a neve. Láttam nyomdát, nyomdászokat dolgozni a házunk alagsorában már nyolcévesen. Most, tíz évvel később, láttam a Pesti Hírlap szedőtermét, rotációs gépeit, forró ólmot, kéziszedőket újra, tördelőket, igazi sajtót. Kefelevonatot még csakugyan kefével ütögetve. Mindig újságíró szerettem volna lenni. Akinek a prózáját naponta kinyomtatják.”

► MESÉBEN VERGŐDVE ►

Az irodalmi Nobel-díjjal (2022) kitüntetett Annie Ernaux francia író nő elismerése kapcsán ismét fölvetődött a kérdés, hogy egyáltalán létezik-e a „női irodalom” műfaji kategóriája. Persze nem a modernitás korai időszakaitól kezdve készült didaktikus „nőnevelő” szándékú munkákra, vagy a lektúr irodalomnak az 1990-es évekből hazánkban is ismertté vált regényújságsorozataira gondolva, amelyek javarészt nem képviselnek szépirodalmi és esztétikai értéket.

Annál is inkább aktuális ez a problémakör, mert a svéd királyi akadémia indoklása szerint Ernaux a bátorságáért és azért az éleslátásáért nyerte el a díjat, amellyel föltárja a személyes emlékezet gyökereit, elidegenedését és határait. Magyarul is megjelent Évek című regényében a huszadik századi Franciaország történelmi és társadalmi tendenciáit tárgyalja saját és családja élet- és sorstörténetén keresztül. Az 1950-es évek végén játszódó Lánytörténet pedig beavatástörténetként is olvasható: a szexualitás területére, valamint az egyéni és a közösségi (társadalmi rétegek, politikai csoportok és ideológiai alapállások) konfliktusoktól terhelte „felnőtt világába” való kényszerű behelyezkedés traumájáról szól.

A női nem életszerepbéli és társadalmi problémáinak komoly irodalmi igényű ábrázolásának elismerése mellett hangsúlyoznunk kell, hogy a szerzőnek „politikai missziója” is van: baloldali elkötelezettségű, s a francia elnökválasztási folyamatokban többször nyíltan támogatott kommunista jelöltet. Nem csoda, hiszen 1968 párizsi baloldali diákmozgalmainak a nemzedékéhez tartozik, amelynek a tagjai a politikai és művészeti „progresszió” útját a (szélső)baloldali ideológiákkal alátámasztva vélték hitelesnek.

A szépirodalmi hagyományban egyébként a női alkotóknak nagy szerepük van, s már az ókorban is jelen voltak. Elég talán csak arra utalni, hogy a Biblia egyik legrégebbi, a Krisztus előtti tizedik századból való poétikus szövegemlékének a szerzője a hagyomány szerint Debóra prófétanő. Ugyan nem túl nőies témát énekelt meg: a héberek egyik nagy hadi győzelmét írta le és adott érte hálát Istennek. A tizenhatodik századi magyarság művelt és a latin irodalomban jártas kódexmásolói között is vannak asszonyok: Ráskai Lea, a Nyulak szigetén lévő domonkos rendház lakója volt, míg a szegedi premontrei kolostorban élt a pozsonyi kódexet jegyző Márta nővér. Klasszikus női írók – s a „nőiséget”,

mint történetsszervező erőt alkalmazó alkotók – például Jane Austen, vagy a Brontë nővérek, illetve a modern magyar irodalomban talán elsőként Kaffka Margit.

Szabó Magda (Debrecen, 1917. október 5. – Kerepes, 2007. november 19.), abból a megközelítésből, hogy a „női irodalomban” a „nőiség problémái” kerülnek kifejezésre, nem tipikusan „női író”. Szövegei jóval szélesebb tematikából merítenek, hiszen műveiben az emberi kapcsolatoknak és viselkedésmintázatoknak szövevényes szándékai és szálai mesterien és nem „csupán” női optikával vannak megörökítve.

A szülő–gyermek és a nő–férfi közötti kapcsolatok hálózatai, valamint a barátságok, a szerelmek, az érdek- és értékazonosságokon alapuló szociálpszichológiai viszonyok át- és átszövik például a család- és sorsregényként olvasható, önéletrajzi elemeket bőven tartalmazó Régimódi történetet. Az anya–lány nexus rejtett rétegeit boncolgatja a Pilátus című regény. Két, gyökeresen eltérő társadalmi rétegből való és markánsan különböző műveltségi szinttel rendelkező asszony életútjának sajátos kapcsolódását és összefonódását mutatja be Az ajtó, amelyből az Oscar-díjas Szabó István rendezésében, a szintén Oscar-díjjal kitüntetett Helen Mirren főszereplésével készült remek film.

Szabó Magda alkotói világában vállaltan az antikvitásban gyökerező európai irodalmi tradícióra és a keresztyén eszmerendszer értékeire alapozott. Magyar–latin szakos tanárként ókori művelődéstörténeti témából szerzett doktori címet. A római szépségápolásról írta értekezését, elsődleges forrásai pedig latin irodalmi és történetírói munkák voltak. A keresztyénséget mintegy családi örökségként kapta. Nagyapja, Szabó János ugyanis nagytekintélyű református lelkész volt, aki Hódmezővásárhelyen is szolgált, s Szabó Magda az 1940-es évek közepén – éppen a náci német megszállás és a zsidóüldözés idején – a dél-alföldi város Bethlen Gábor Gimnáziumának pedagógusaként dolgozott. Később minisztériumi tisztviselőként, majd általános iskolai tanárként, végül szabadfoglalkozású íróként és műfordítóként élt. Munkásságát József Attila-díjjal és Kossuth-díjjal ismerték el (az előbbi kétszer is elnyerte), s egy ideig a magyarországi református egyház egyik világi vezetője volt.

Alapvetően a humánus és az örök emberi értékek iránti elkötelezettség az, ami Szabó Magda prózáját leginkább jellemzi. Köztük gyermekirodalmi munkáit is: Bárány Boldizsár iskolakerülésének történeteit éppúgy, mint Tündér Lala kalandozásait. Ezen művei az egymásra figyelés, a szeretetteljes együttműködés fontosságának hangsúlyozása mellett az olykor bonyolult, nemzedékek közötti és családi kapcsolatok játékos és könnyed leírását adják. Sajátos női életélményéről és szerepéről árulkodik a férje, Szobotka Tibor író, irodalomtörténész, műfordító – és persze a maga – számára írott, nemrég publikált naplója az ötvenes évekből

(Nyusziék), vagy éppen a házastársa halála után annak az önéletrajzát sajtó alá rendező és kommentáló alkotótárs műve (Megmaradt Szobotkának) és megrendítő búcsúja (Liber mortis).

Kabdebó Lóránt irodalomtörténész professzor írta róla: „Szabó Magda költőnek készült, és regényíró lett. Csakis az lehetett. Őt éppen az a két dolog érdekli, ami a huszadik századi regény mindegyik ma maradandónak bizonyuló változatát életben tartja: a mese és a mesében vergődő, a vergődésből a létezésig magát felküzdő ember.”

► FÉNYLŐ VALÓSÁG ►

„Költő vagyok és katolikus” – vallotta saját magáról Pilinszky János, akinek még a verses meséi is a keresztény hagyományt idézik, s amelyeknek egyes alakjai Jézus-alteregókként értelmezhetőek. Érett hitvallás – a mesék nyelvén.

Pilinszky a huszadik századi magyar költészet egyik legjelentősebb alakja, akinek a katolicizmus melletti elkötelezettsége és a nagy emberi sorskérdések iránti érzékenysége, s mint örökké kereső és gondolkodó értelmiséginek a filozófiai és lélektani fölkészültsége, valamint irodalmi és nyelvi műveltsége – életműve ismeretében – nem szorul bizonyításra. Az 1921. november 27-én Budapesten született alkotó szűkszavú, keveset publikáló költő volt, ugyanakkor fegyelmezetten író és a világot értő módon megélő, megörökítő publicista, a katolikus hetilap, az Új Ember munkatársa. Műveinek összegyűjtése és publikálása, továbbá levelezésének és önéletrajzi töredékeinek kiadása már megtörtént az 1981. május 27-i halála óta eltelt időszakban.

Életműve egyik kevésbé ismert, de annál figyelemre méltóbb szeletének tekinthető a gyermekeknek szánt írásainak a köre. A nap születése címmel, Bálint Endre csodálatos illusztrációival 1974-ben kiadott gyermekkötetete formailag verses mesék hat darabból álló gyűjteménye, de természetesen jóval több annál. Nem pusztán egységes és koherens univerzumot – mint minden igényes irodalmi mű – adnak ezek a mesés költemények, de olvashatóak világmagyarázatként és beavatási történetként is.

A mitológiai, népmesei, vallási és irodalmi előzmények, előképek és párhuzamok egész hálózatát adó szövegek egyike, A naphajú királyleány című szöveg. Ez a költemény az elrabolt és az „örjás” (ahogy Pilinszky nevezi az óriást) által fogvatartott hosszú hajjú királyleány és szabadítója: a bátor, erős, okos, ravasz és tisztaszívű Áron története. Évezredes orfeuszi szűzsé ez, amelynek a végén a gonosz és a sötét erőkkal, valamint a bánattal és a szomorúsággal szemben győzedelmeskedik a jó és a világos, illetve a derű és a boldogság. S vélhetően – mivel Pilinszky vállaltan katolikus alkotó – a megszabadítás és a megváltás ezen motívuma a keresztény tanítás Jézushoz kapcsolódó rétegeinek a megjelenítéseként is olvasható.

A nap születése című meseköltemény szintén a sötétség és a világosság ősi szimbólumainak az ellentétpárjára épül. Mivel a sötétben semmi sem látható, a kisleány csillagok közül sokan – ezren – összeállnak a nappá, s az új fényes

égitest ünnepi asztalánál ott vannak a természeti erők, a növények, az állatok, s – mintegy királyként és királynőként – az emberpár. Hamarosan azonban előbb egy kis árnyék, majd lassan a teljes sötétség veszi át a terepet, a vendégsereg szétszéled és csak az ember marad.

Mint írja a költő: „Az ifjú emberpár maga maradt / az egyre hatalmasabb éjszakában. // De a fiú nem rettent meg szívében. / Szelíden átölelve kedvesét, / ily szavakat intézett a világhoz: / »Ne féljeteK, tengerek és virágok, / ne féljeteK állatok és füvek, / az újszülött nap nem hallott, / csak megpihen, hogy holnap újra keljen, / új erővel, megújult ragyogással.«” Senki nem mer azonban elaludni, viszont, amikor mindenki megtapasztalja, hogy ismét följön a nap, megnyugszanak és nagyobb ujjongással fogadják a második napot, mint az elsőt.

„Mert akkor már tudhatták mindenek, / hogy azután az éjszaka csak álom, / amit a fénylő valóság követ” – zárja költeményét Pilinszky János, akinek ebben a szövegében is a keresztény tanítás fedezhető föl. Nemcsak a bibliai hatnapos teremtéstörténettel való párhuzama miatt, hanem a Jézus Krisztus első, történeti, már megvalósult (a nap születése) és második, teológiai, a keresztény hívők által remélt (az újabb, örömtelibb nap) eljövetele egyértelmű fölismerhetősége okán is.

► KÖLTÉSZET ÉS KATOLICIZMUS ►

Pilinszky János lírai világának középpontjában az európai keresztény tradíció, s annak a mindennapok színterén való megjelenítése és állandó újraértelmezése áll. Szövegei szikárok, akár a víz által évszázadok alatt kavicsná koptatott kövek, ugyanakkor olyan mesterművek, amelyek egyedi és felejtethetetlen univerzumává szerveződtek a magyar irodalomnak.

A Budapesten született költő a fővárosi piarista gimnáziumban érettségizett, ami után jogtudományi, később magyar, olasz és művészettörténet szakos tanulmányokat folytatott, de diplomát nem szerzett. A második világháború – akárcsak egész nemzedékének – traumatizáló élménye volt, s a koncentrációs táborok és hadifogoly lágerek visszatérő motívumai költészetének. Első, *Trapéz és korlát* (1946) című, mindössze tizenkilenc lírai alkotást tartalmazó és csupán negyvenoldalas verseskötetének elismeréseként elnyerte a Baumgarten-jutalmat 1947-ben.

Irodalmi tevékenységét azonban – bár bizonyos művészkörökben igen csak megbecsült alkotó volt – nem nagyon jutalmazta a mindenkori hatalom. Az 1950-es években nem is publikálhatott. A József Attila-díjat viszonylag későn, ötvenéves korában, a Kossuth-díjat pedig nem sokkal halála előtt kapta meg. Az *Életünk*, a *Válasz*, az *Újhold*, az *Ezüstkor* és a *Vigilia* folyóiratokban jelentek meg kisebb-nagyobb rendszerességgel versei. 1957-től haláláig az *Új Ember* című katolikus hetilap első munkatársa volt, amelynek hasábjain a költeményei mellett irodalmi, filozófiai, vallásbölcseleti témájú esszéi, kritikái, tárcái, s egyéb rövidebb szépprózai munkái kerültek kiadásra. Egész életében Budapesten élt, bár utolsó éveiben sokat időzött Töröcsik Mari és Maár Gyula filmrendező társaságában Velemben is.

Lírai eszköztára kopárnak ható szűkszavúságára és mímelt egyszerűségére mind metapoétikai, mind érzelmi szempontból elgondolkodtató és megkapó magyarázatot adott egy alkalommal, amikor részletezte, hogy ennek oka: édesanyja – egy gyermekkori baleset miatt sérült és egész életében felügyeletre, gondozásra szoruló – testvérétől, „Bébitől” tanult meg beszélni. Mint fogalmazott: „Az anyanyelvet édesanyám szerencsétlenül járt beteg nővérétől tanultam, aki alig jutott túl a gyermeki dadogáson. Ez nem sok. Persze a világ ehhez hozzátett ezt-azt, teljesen találomra, véletlenül, nagyon különböző műhelyekből. Ezt kaptam. S mivel

az anyanyelvben épp az a szép, hogy kapjuk, nem is akarunk hozzátenni semmit... Viszont a művészetben az ilyen szegény nyelv is – ezt a szegények büszkeségével kell, hogy mondjam – megváltódhat. A művészetben a süketek hallanak, a vakok látnak, a bénák járnak, minden fogyatékoság teremtő és magasrendű erővé válhat.”

„Költő vagyok és katolikus” – idézik gyakran Pilinszkyt, aki arra a kérdésre válaszolta ezt a frappáns – s naivnak ható, de kétségtelenül filozofikusan egzisztencialista – ars poeticát, amelyben azt firtatták, hogy katolikus költőnek tartja-e magát. A katolicizmus nemcsak alkotói, de emberi magatartásának is az alapját adta, sőt etikai, művészetelméleti, esztétikai háttérrel és fundamentumot biztosított számára. Karcsú, viszont mind tematikájukat, mind szövegminőségüket, mind gondolati mélységüket tekintve „sűrű” kötetekben fontos filozófiai és metafizikai tartalmak jelennek meg, hiszen azokban az ember és az Isten, az anyagba zárt valóság és a szellemi tartalmak végtelensége, a bűnre való megátalkodott hajlam és az erény felé irányuló állandó törekvés összeegyeztethetetlennek tűnő ellentétei egyaránt jelen vannak.

Érett, csiszolt, szinte mérnöki pontossággal megkonstruált szövegei minden kor emberéhez szólnak, hiszen örökérvényű értékeket hordoznak. A fegyenc alakja, aki régi világába visszatérve csak ül és hallgat, az egymásnak felelő fehér és fekete pápa karaktere, vagy éppen a plakátmagányban ázó éjjelek elesettsége mindannyiunk számára ismerős. S ezek Pilinszky János lírai világának alappillérei, aki az emberi kultúrában és az emberi magatartásformákban – derül ki szövegeiből – az istenit, az „emberen túlit”, az örökkévaló tartalmakat kereste. Úgy, hogy közben megőrizte, megörökítette és tisztelte az „örök emberi” tulajdonságokat és sorsokat is. Ahogy írta, Amiként kezdtem című versében: „Amiként kezdtem, végig az maradtam. / Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom. / Mint a fegyenc, ki visszatérve / falujába, továbbra is csak hallgat, / szótlanul ül pohár bora előtt”.

► VILLÁMSZELÍDSÉG ►

„A keresztény húsvét a mindenség legcsendesebb s leghatalmasabb detonációja, a feltámadt Krisztus s vele az egész teremtett világ dicsősége és megújulása. Jézus tanait, az Evangéliumot különben is – csodálatos, rendkívüli, istenien vakmerő összetettség jellemzi. Milyen nehezen lehet megérteni ennek fényében a keresztény gyakorlatot oly sokszor jellemző egyoldalúságokat. Szegényesség, gyanakvás, tétova óvatosság bizalmatlanság szülöttei ezek, s világok választják el őket Jézusnak mindent zseniálisan lerövidítő, egybemarkoló, villámszelíd természetétől” – írta Pilinszky János az Új Ember című katolikus hetilapban megjelent egyik publicisztikájában az 1960-as évek elején.

A húsvét a kereszténység legnagyobb ünnepe. Ezen a napon ugyanis a keresztény közösségek Jézus Krisztus, a megtestesült és emberré lett Isten kinszenvedésére, halálára és – mint az ünnep fő tartalmára – feltámadására emlékeznek. A húsvét a Krisztusban hívők számára az örök élet hitének, reményének és bizonyosságának emléknapja. Az ünnep az ókortól kezdve számos alkotót megihletett, s nagyban hatott a magát katolikus költőnek valló Pilinszky Jánosra is: személyisége spirituális alakulására éppúgy, mint szövegeire.

Pilinszkynek a húsvétot, illetve Jézus szenvedéstörténetét – passióját – felidéző versei között (amelyekből munkássága egyik jeles kutatója, Hafner Zoltán önálló kötetet állított össze) van legismertebb költeményei közül kettő is: a Ravensbrücki passió és a Harmadnapon. Előbbi a második világháború – a költő lelkében, lírai élményanyagában és egész világlátásában örök nyomot hagyó – traumatizáló és sokkoló tapasztalatait tárja elénk. A Berlinton északra, mintegy száz kilométerre fekvő Ravensbrückben óriási koncentrációs tábor működött a németországi náci diktatúra idején. Pilinszky János versében egy félelmetesen magányos, rabruhába öltöztetett ember (akinek neve sincs, hiszen teljességgel dehumanizálták fogvatartói) – Jézuséval is párhuzamba állítható – szenvedését és halálát írta meg a maga menthetetlen és megmagyarázhatatlan tragikumában. „És nincs tovább. A többi már, / a többi annyi volt csak, / elfelejtett kiáltani / mielőtt földre roskadt.”

A Harmadnapon című költeményében Pilinszky – részben az imént említett ravensbrücki élményeket szövegszerűen továbbgondolva – az egyén (jelen esetben erőszakos) halálát egyetemes emberi sorsként jelenítette meg, a feltámadás

krisztusi élményét pedig mint az egész teremtett világ szerkezetét megváltoztató jelenséget foglalta össze. „És megérik a fényt a gyökerek. / És szél támad. És föl-zeng a világ. // Mert megölhették hitvány zsoldosok, / és megszűnhetett dobogni szíve – / Harmadnapra legyőzte a halált. / Et resurrexit tertia die” – olvashatjuk a versben.

A keresztről levett halott Jézus Krisztust az ölében tartó, s egyetlen gyermeket sirató Mária alakja is jelen van Pilinszky világában. A Fehér piéta című verse forgatókönyvszerűen részletes, ugyanakkor tömör és fájdalmas helyzetkép. „A fényérzékeny levegőben / csukott szemhéjak. Anya és fia. / Fehér kezek és még fehérebb ráncok. / Piéta és laterna mágika.”

Hafner Zoltán irodalomtörténész szerint „Pilinszky számára a történelem botránya egyben a hit katasztrófája, az Isten és ember közötti párbeszéd megszakadásának következménye – számára azonban (mint arra többen is rámutattak már) nem Isten léte vagy nem léte, hanem Isten jelenléte a kérdéses. Ennek a jelenlétnek a legfőbb megtapasztalható bizonyossága a szent-ostya képében mutatkozik meg, ami a jelen és a múlt, az Isten és ember közötti távolságot is kiiktatja, és ezáltal biztosít lehetőséget az élők és holtak közötti kapcsolat felvételére is. A művészetnek ebből a szempontból tulajdonít természetfeletti rendeltetést, és Jézus példáját követve, a művész feladatát is abban látja, hogy megkeresse azt, ami elveszett.”

► SZABÓ MAGDÁTÓL A GYŰRŰK URÁIG ►

Szobotka Tibor elsősorban mint Szabó Magda férje van jelen irodalmi emlékeztünkben, pedig prózaíróként, műfordítóként és irodalomtörténészként egyaránt fontos műveket alkotott, s Tolkien ikonikus regényfolyamának, A Gyűrűk Urának egyik első magyar fordítója is ő volt.

A Budapesten született, s az élete végéig a fővárosban élt Szobotka Tibor (1913. március 19. – 1982. február 26.) az 1930-as évek elején a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett angol–német–művészettörténet szakos diplomát, s doktori fokozatot, majd rövid időt Angliában töltött. A második világháború végén, Budapest ostroma idején elveszítette első feleségét és csecsemő gyermeküket. 1945 után a Magyar Rádió és a Magyar Nemzet vezető munkatársa volt. 1947 nyarán házasodott össze Szabó Magda íróval.

Az államszocialista korszakban az „elmaradott polgári irodalom” képviselőjének tartották, s emiatt gyakran gyanakodva tekintettek rá és végül hallgatásra ítélték. A Rákosi-diktatúra éveiben dolgozott nyomdai korrektorként és általános iskolai tanárként is. Végül 1957-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója volt – előbb adjunktusként, majd docensként – 1973-as nyugdíjba vonulásáig. Irodalomtörténészént az angol irodalom klasszikusai – Shakespeare, Shelley, Keats, James Joyce – mellett Thomas Mann és Franz Kafka világával foglalkozott. Irodalmi tanulmányai Valóság és látomás (1967) címmel jelentek meg önálló kötetben.

Pályakezdekként főleg kisprózákat és kritikákat publikált, a szocialista korszakban azonban – elsősorban politikai okokból – „csupán” tudományos munkái és műfordításai jelenhettek meg. Olyan jelentős műveket ültetett át magyarra akkoriban, mint például James Joyce Ifjúkori önarckép című regénye, vagy Agatha Christie Nyaraló gyilkosok című klasszikus krimije, de a nevéhez fűződik J. R. R. Tolkien A Gyűrűk Ura című monumentális munkájának A hobbit (az ő címadásában: A babó) című részének fordítása is.

Az 1970-es években ismét publikálhatott szépirodalmat, s sorra jelentek meg regényei és prózakötetei. (A megbízható úriember című művéből Málnay Levente rendezésében és Lukács Sándor főszerpelésével nagysikerű tévéfilm is készült 1984-ben.) Munkássága elismeréseként 1974-ben József Attila-díjat kapott, halála után pedig a Magvető Kiadónál megindult életműsorozatának kiadása. Memoártörödékeit Szabó Magda egészítette ki és rendezte sajtó alá, amelyek Megmaradt

Szobotkának címmel kerültek publikálásra. Az alkotó házaspár 1950-es évekbeli párhuzamos naplója néhány éve jelent meg. Szabó Magda (Nyusziék. Naplók, 1950–1958) és Szobotka Tibor (Bánom is én. Naplók, 1953–1961) följegyzései nemcsak személyes kapcsolatuk jellegébe és minőségébe engednek bepillantást, de értékes irodalom- és társadalomtörténeti források is.

Képes Géza költő, műfordító nekrológiájában a következőképpen jellemezte Szobotkát. „Művelt, kiegyensúlyozott férfinak ismerték, aki beszéd közben kerekded mondatait mindig befejezte. Persze, nem tudták, hogy szenvedélyét, indulatait elbeszélései, regényei alakjaiba öntötte. Szelídnek, szerénynek ismerték – ki sejtette, hogy ítéleteiben könyörtelen volt?”

► FOGADALMAS ÉLETSZENTSÉG ►

Határ Győző a Békés megyei Gyomán született 1914. november 13-án Hack Viktor néven. Építészként diplomázott a Műegyetemen, több évig Hajós Alfréd mellett dolgozott, de zeneileg is képezte magát és Kodály Zoltán óráit látogatta. Műveltségének és világnézetének folyamatos fejlesztése érdekében fontosnak tartotta a nyelvtanulást, s ennek jegyében megtanult németül, olaszul, spanyolul, franciául, angolul, szerbül, oroszul.

Irodalmi pályája – amelynek során versei, novellái, regényei, esszéi, tanulmányai, kritikái, színművei egyaránt jelentek meg – kezdetétől fogva aktív közéleti szereplő volt. 1943-ban államellenes szervezkedés miatt ítélték el, de a náci német megszállás után megszökött, Budapesten bujkált a nyilas uralom idején. 1950-ben disszidálni próbált, ám az osztrák határ közelében elfogták és egy kihallgatás során olyan brutálisan bántalmazták, hogy egyik fülére elveszítette a hallását. Éveket töltött börtönben és kényszermunkatáborokban. Szabadulása után mű- és szakfordítóként dolgozott. 1956 után külföldre menekült feleségével és szellemi társával, Prágai Piroskával együtt.

A magyar emigráció irodalmi életének egyik motorja volt, s Londonban élve előbb a BBC, majd a Szabad Európa Rádió munkatársaként dolgozott és a brit külügyminisztérium fölkérésére részt vett a közép-európai szintre kerülő diplomaták képzésében. A rendszerváltozás után megkapta a Kossuth-díjat, a Magyar Írószövetség pedig örökös elnökségi tagjává választotta. 2006. november 27-én hunyt el az angol fővárosban. Budapesten, a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

A magyar irodalmi életben olyan barátokat tudhatott magáénak, mint Hamvas Béla, Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor, Szabó Lőrinc, Füst Milán. Regényeinek és drámáinak különös és groteszk, valamint komoly filozófiai összetettségről és történeti-társadalmi éleslátásról tanúbizonyságot tevő, egyedi hangulatú és bonyolult rétegzettségű a világa. Nyelvi leleményeivel, fiktív nevek és szavak alkalmazásával minden olvasóját magával ragadó sajátos univerzumot teremtett. Az Őrző Könyve (1974) című műve mind témaválasztását, mind regénypoétikai alapvonásait tekintve méltó módon rokonítható George Orwell 1984-ével.

Gömöri György irodalomtörténnel beszélgetve, 1971 novemberében munkásságáról szólva alkotói hitvallását a következőképpen fogalmazta meg. „Megtartani régről hozott fogadalmas életszentségemet, amely megőrzi írásaim

tisztaságát – hogy még a trágárság is a szerelem szakrális nyelve maradjon és a szerelem édeni tisztaságát ragyogtassa. A gyarló testben megtartani erősnek a szellemet, hogy utolsó percig kész legyek tönkremenni meggyőződéseimen. Azon lenni, hogy ne essek a szeretetlenség bűnébe, némelyekkel szemben, kiknek a lábát tovább facsarja az, aminek a sebe az enyémen már begyógyult. Továbbá – hogy úgy, mint eddig, olyan »felháborító nyíltsággal« mondjam-írjam magyarul azt, amit mindenki gondol, de mondani nem mer – oly közvetlenséggel, mintha franciául, angolul írnám-mondanám. Ügyelni arra, hogy eszméim, felismeréseim megváltozása még véletlenül se legyen »szinkronban« az uralkodó eszmerendszer – rendszerváltozásával [...] Naponta újramezdeni a türelem erényének gyakorlását; végül: kitartani a rám szabott jelszó mellett – úgy, amint Epikurosz meghagyta volt »élj ismeretlenül«.

► FORRADALMAKBAN ►

Fekete Sándor íróként és irodalomtörténeti kutatóként az 1848/49-es forradalom ikonikus alakjaival foglalkozott, publicistaként pedig 1956 előzményeit, eseményeit és következményeit értékelte, s ezért aztán évekig kellett szenvednie a kommunista diktatúra börtönében.

Gyermek- és kamaszkorom kedvenc olvasmányai közé tartoztak az Így élt sorozat darabjai, amelyekből a magyar história és a világtörténelem jelentős szereplői mellett a hazai és a nemzetközi irodalom jeleseinek életrajzával is megismerkedhettem. Emiatt mind a mai napig jó érzéssel veszem kézbe ennek a tudományos ismeretterjesztő szériának a jellegzetesen fehér-fekete-piros színű borítójú kiadványait. A sorozat köteteinek egységes arculatából – címét tekintve – kilóg a Petőfi Sándorról szóló életrajz, hiszen nem a könyvben bemutatott személy neve szerepel benne, hanem az Így élt a szabadságharc költője címet viseli. Szerzője Fekete Sándor, aki irodalomtörténészként Petőfi életútját és korát kutatta, publicistaként és újságíróként pedig fontos közéleti kérdésekről fejtette ki nézeteit.

Az 1927. február 11-én, Miskolcon született Fekete Sándor költőként indult, aztán az 1950-es évek elején a kommunista állampárti lap, a Szabad Nép munkatársa volt, majd a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett diktatúrával szemben kritikus Nagy Imre-csoporthoz csatlakozott és Gimes Miklós – a forradalom miniszterelnökével együtt 1958. június 16-án kivégzett újságíró – közvetlen munkatársa és barátja lett. Az ötvenhatos forradalom bukása után annak okairól, lefolyásáról és következményeiről Hungaricus név alatt – több értelmiségi társával együtt – fogalmazott röpiratot, amelyet hazánkban stencilezett másolatokban, míg a nyugati emigrációban kinyomtatva terjesztettek, itthon „legálisan” csak a rendszerváltozás idején jelenhetett meg.

Ezért a munkájáért 1958-ban letartóztatták, majd a Mérei Ferenc pszichológus és társai elleni perben kilenc évnyi börtönre ítélték. 1963-ban szabadult az általános amnesztia keretében, majd folytatta irodalmi pályáját, s szerkesztőként, íróként, irodalomtörténészként tevékenykedett, többek között Széchenyi Istvánról, Kossuth Lajosról és Deák Ferencről írt regényes életrajzokat. Munkásságát 1973-ban József Attila-díjjal ismerték el. 1986 és 1990 között az Új Tükör című irodalmi hetilap főszerkesztője volt. A rendszerváltozást követően is – noha keményen

bírálta a diktatórikus államszocialista berendezkedést – baloldali embernek vallotta magát. A kilencvenes években – többek között – önéletrajzi kötetei jelentek meg: Gyermekkorom csendőrországból (1992), Vácott voltam Afrikában. Emlékeim az 1956 utáni terrorszorból (1996). Ezekben gyermekéveit és 1956 utáni meghurcoltatását írta meg a történelmi szemtanú hitelességével, ugyanakkor szépirodalmi igénnyel.

Petőfi Sándorról írott egyik munkájában fogalmazta meg, hogy legnagyobb nemzeti költőnk „élete nem pusztán az irodalomtörténetre tartozik, nem csupán műveltség dolga, mennyire ismerjük üstököse pályáját. Ez az élet nemzeti történelmünk része, annak egyik legnagyobb emberi teljesítménye: a forradalmár küzdelmeinek örök mintája. Tanulni belőle – minden új nemzedék kötelessége”.

A 2001. június 11-én, Budapesten elhunyt Fekete Sándor íróként és kutatóként az 1848/49-es forradalommal és annak ikonikus alakjaival foglalkozott, újságíróként és publicistaként pedig az 1956-os nemzeti forradalmunk és szabadságharcunk egyik megörökítője volt.

► MENTŐÖV ►

A huszadik század második fele romániai magyar irodalmi életének ikonikus alakja volt Sütő András, akinek regényei, drámái, esszéi a közép-európai kis népek sorsközösségére éppúgy föl hívták a figyelmet, mint az egyedi, eltérő, különböző nemzeti és etnikai, valamint vallási és kulturális tradíciók megőrzésének és továbbadásának a fontosságára.

Az erdélyi mezőségi szegényparaszti családból való Sütő András (Pusztakamarás, 1927. június 17. – Budapest, 2006. szeptember 30.) előbb Nagyenyeden, majd Kolozsvárott tanult a református kollégiumban, aztán egy ideig színházművészeti tanulmányokat folytatott rendező szakon. Végül azonban az újságírás, illetve a szépirodalom mellett kötelezte el magát. Írói pályája az 1940-es–1950-es évek fordulóján kezdődött. Előbb a Falvak Dolgozó Népe, majd az Igaz Szó szerkesztője, később évtizedekig az Új Élet főszerkesztője.

Az államszocialista Romániában egy ideig parlamenti képviselő és a romániai írószövetség alelnöke volt, a Ceaușescu-rendszerrel azonban többször meggyűlt a baja, s a rezsim végére már a hírhedt román titkosszolgálat, a Securitate egyik „célszemélye” lett: megfigyelt művész. 1990 márciusában, a marosvásárhelyi magyarellenes pogrom idején fölheccelt román nacionalisták súlyosan bántalmazták, sérülései következtében elveszítette bal szeme világát.

Anyám könnyű álmodást ígér (1970) című naplóregénye az erdélyi magyar paraszti közösségi élet hagyományos színtereit és tematikáit örökíti meg, de emellett a (kisebbségi) sors általi kényszerű determináció és a falusi életet meghatározó ősi szokások, rítusok, regulák közötti ellentétekre is rámutat. Színműveiben (Egy lócsiszár virágvasárnapja, Csillag a máglyán, Káin és Ábel, A szuzai menyegző) az egyéni választások és a közösségi kötelezettségek társadalmi és etikai problémái éppúgy megjelennek, mint a nemzeti és kulturális identitás (őrzésének vagy feladásának) kérdései.

Önéletrajz helyett (1963) című írásában a hagyományos faluközösség világát, mint az emberi lét teljes átélésének keretét határozta meg. Mint fogalmazott: „A teljes emberi lét átélésére az egyén képtelen; a teljes lét csak a közösség számára adatott meg, amiként a zenekari muzsika is több hangszeren s több művészkező révén szólal meg.” A kortárs magyarországi recepciója – főleg az 1980-as évektől –

szövegeinek archaizáló és folklorizáló, biblikus és mitikus jellegét alkotói nyelve erényeként jelölte meg, s a Sütő András-i beszédmodot szinte az ősi – és „romlatlan” – magyar irodalmi nyelvvel azonosította.

A Hittel című folyóirat 1997. júniusi számában, hetvenedik születésnapja kapcsán készített vele beszélgetést Vigh Árpád irodalomtörténész, a frankofón kultúrák kutatója (eredetileg egy kanadai lap számára). Ebben Sütő András kifejtette, hogy szerinte a nemzeti nyelv az etnikai közösség megtartó ereje, s már csak emiatt is szükség van a nemzeti nyelvű és szemléletű szépirodalomra. „Történelmi példák mutatják, hogy valamely nemzeti nyelv a legrosszabb körülmények között is, a legsúlyosabb etnikai üldöztetés idején is megtartó erőnek bizonyul, de nem a végtelenségig. Metaforák születtek nemzeti jogaiktól megfosztott közösségek költőinek ajkán: nyelvédessanyánk, erős várunk a nyelv, hazánk a nyelv. A nemzeti nyelv valóban mentőövként tartja felszínen a vészes hullámok közé lökött embert, de – ismétlem – csak időlegesen. Keserves évtizedek után a jogtalanságban egyén is, közösség is kimerül, fokozatosan megtörik, aláveti magát az asszimiláció erőinek, vagy pedig örökre elhagyja a szülőföldjét.”

► TARTÓS ÉS MULANDÓ ►

Sütő András Kossuth- és Herder-díjas író erdélyi magyar család gyermekeként látta meg a napvilágot a mezőségi Pusztakamaráson, s lett a nagyenyedi, majd a kolozsvári református kollégium diákja. Egy ideig a kolozsvári színművészeti főiskolán tanult rendezőnek, végül aztán a mindennapi megélhetést jelentő újságírás és a mesterségévé vált szépirodalom mellett tette le a voksát. Az 1950-es–1960-as években a magyarság problémáit igyekezett összeegyeztetni a románság problémáival: a köztes-európai sorsközösség jegyében. Amikor azonban megtapasztalta és világosan látta a Nicolae Ceaușescu nevével fémjelzett romániai diktatúra magyarellenességét, sovinizmusát és idegengyűlöletét, műveiben következetesen és határozottan kiállt a magyar nemzetiségi érdekek mellett.

Gyermekkönyveiből, regényeiből, színműveiből, esszéiből egyaránt az európai humánus világlik át, s szerveződik mindenki számára elfogadható és követendő példává. Önéletrajzi jellegű Anyám könnyű álmodt ígér című – szociográfiaként, kisprózaüzérként, történeti dokumentumszövegként és önreflektív naplóként egyaránt olvasható – műve a két világháború között felnőtt, majd a kommunista kényuralom idején a világban helyét kereső romániai magyar nemzedékek életérzése megértésének kulcsregénye.

A Ceaușescu-diktatúra bukását követően a romániai magyarság önszerveződésének, s társadalmi, gazdasági és politikai útkeresésének emblematikus alakja. Az 1990. márciusi marosvásárhelyi magyarellenos pogromok – a „fekete március” – egyik áldozata, aki az öt halálos áldozatot és közel háromszáz sebesültet követelő etnikai alapú összetűzések során olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy az egyik szeme világát is elveszítette.

Erre a szörnyű eseményre később, Visszapillantás című írásában így emlékezett: „Valaki, mintegy jelt adván a gyilkosoknak, azt kiáltotta: – Batrînul! Az öreg! – A jeladásra következő szavakat már nem hallottam, de szem- és fültanúi vallják, hogy a kapu sarkában álló, korábbi sovén uszításairól a közismert katonatiszt ezt mondja pribékjeinek: – Itt vannak! Vegyétek őket kezelésbe! Valaki jobbról husággal vagy fémtárggyal sújtott le rám. Iszonyatos tarkóütés volt. A járdára zuhantam. Talán fél percig tartó tudatvesztés után kezdtem újból érzékelni, hogy mi történik velem. A tehergépkocsi mögött térdre esetten, annak túl magasan fekvő

platójába kapaszkodva próbáltam fölemelkedni. Aztán újabb semmi és sötétség, majd annak zavaros emléke, hogy vadul tülekedő emberi tömeg szorításában azt kiáltozom románul: »Miért gyilkoltok meg, jóemberek?«

Sütő András életére és munkásságára igaz mindaz, amit Illyés Gyula egyik évfordulója kapcsán fogalmazott meg Sorsunk és a költő című esszéjében. „Az irodalomnak valamilyen formában mindig ott kellett lennie, ahol egy nemzet sorsa forgott kockán. Mert bizonyos értelemben ugyancsak az egzisztenciákat [követelményeket] szolgálja, amit persze csak abban az esetben indokolhat, ha látásmódja távlati, ha nem szorul a politika hóna alá. Ha tartós és mulandó jelenségek között különbségtételre képes.”

Sütő András képes volt a tartós és a mulandó közötti különbségtételre, s a romániai sovinizmus fizikai áldozataként is a közép európai népek közös múltjából fakadó közös jövőjének szükségességét és közös felelősségvállalásának kötelességét vallotta. Művei pedig – az örök emberi értékek hordozóiként – soha nem veszítenek aktualitásokból.

► VESZÉLYÉRZET ►

Csoóri Sándor egyszerre volt költő, író, szerkesztő, dramaturg, rendszerváltó politikus, a Magyarok Világszövetségének nagyhatású vezetője, aki esszéivel a magyarság helyes és hiteles nemzeti önismeretének kialakításán fáradozott.

Csoóri Sándor költő, esszéista, szerkesztő Zámolyon született 1930. február 3-án földműves családban. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, majd 1942-ben a népi írók által támogatott falusi tehetséggondozó program keretében Pápara került középiskolába, ahol 1950-ben érettségizett. Ezután előbb a Pápai Néplapnak, majd a Veszprém Megyei Népújságnak volt munkatársa, s ekkoriban egy ideig budapesti egyetemi hallgató is volt, de tanulmányait tüdőbetegsége miatt abba kellett hagynia. Az 1950-es évek elejétől sorra jelentek meg versei, s előbb az Irodalmi Újság, majd a Szabad Ifjúság munkatársa, végül az Új Hang versrovatának szerkesztője lett. 1958-tól tíz évig csak az irodalomnak élt, ezt követően pedig két évtizedig volt a Magyar Filmgyártó Vállalat dramaturgia.

Az államszocialista diktatúra utolsó periódusában, az 1980-as évektől a szellemi és politikai ellenzék egyik vezetője, a monori (1985) és a lakiteleki tanácskozás (1987) egyik előkészítője. 1987-ben a legjelentősebb rendszerváltó politikai erő, a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója, 1988 és 1993 között pedig elnökségi tagja. Ezzel párhuzamosan a Hítel folyóiratnak előbb szerkesztőbizottsági elnöke, majd főszerkesztője. 1990-ben megkapta a Kossuth-díjat. 1991-től 2000-ig a Magyarok Világszövetségének elnöke volt. Hosszú betegeskedés után halt meg 2016. szeptember 12-én.

Költészetében és prózai munkáiban ugyan inkább a népi hang dominált, a népi-urbánus ellentét kapcsán megfogalmazta: az alkotó embereknek a szellemet és a művészet őszinteségét, hitelességét és megtisztító erejét kell képviselnie, s azon belül lehetnek változatok. „Ha elfogadjuk az őstörténet állítását, mely szerint a művészet az ember színrelépésével együtt jelenik meg, akkor a következtetéseket is el kell fogadnunk: a művészet az ember természete. Hozzá tartozik, mint a kéz, a láb, a fül, a síkoltás. És ha kézfejlődés helyett csak kézügyességről beszélhetünk, a művészetben is csupán változatokról lehet szó” – állapította meg Tenger és diólevél című esszéjében.

A rendszerváltást közvetlenül megelőző időkben értelmiségi körökben leendőasszá vált Nomád napló címmel kiadott esszépróza-kötetében is megjelent Születésnapj feljegyzések című írásában – amely jól jellemzi esszéinek nemzetben

gondolkodó, ugyanakkor a szocialista pártállami rendszert bíráló alapállását – a „békés Közép-Európa” kapcsán írta le a kádári konszolidáció anomáliáit, valamint a rendszer rémálmaként utalt finoman az 1956-os forradalomra és főleg az azt követő megtorlásokra.

Mint írta: „Magyarországon most csönd van, béke van. Azt mondják, a legkisebb zűrzavar is árulás. Közép-Európa legnyugalmasabb szigete vagyunk. Azt mondják, ez a szerencsénk. Az építés zajtalanabb, de értékesebb évei következnek. Minden bizannyal. Az érem egyik fele tehát kezd megfényszeredni. Félek, hogy a gyakorlat emberei és a politikusok ettől máris világosnak látják a másik oldalt is: a szellemi. Csakhogy a szellem mindig másként építkezik, fejlődik, mint az ipar. Gyakran akkor képes a legnagyobb előfeszítése, amikor a bizonytalanság vagy a megrázó üresség szakadékperemére érkezik. Azért van szüksége a veszélyre, hogy ne vessék el tőle a felelősséget. Mindig összerándulok, ha azt hallom, hogy az elmúlt évtizedekben a szocializmus a közismert törvénysértések ellenére is fejlődött. Önmagával ezt a valóságos tényt se lehet ilyen egyszerűen igazolni. Önmagával egyetlen tettet se lehet igazolni. Ismerjük a fölépült ház példázatát, melyben a tulajdonos éjszakáról éjszakára rosszat álmodik. Talán a múltja miatt? Talán a jövője miatt?”

Ötvenedik születésnapján az irodalmi élet ünnepelte Csoóri Sándort, s a kecskeméti Forrás folyóirat esszéművészetéről szóló irodalomtudományi tanulmányt is közölte Görömbei András tollából. Emiatt aztán – derül ki egy 1980. március 4-i állambiztonsági dokumentumból – a „kulturális felsővezetés elmarasztalta, mert az 50. születésnapjával kapcsolatos nagyarányú ünneplést nem utasította vissza, hagyta magát »vezérnek kikiáltani«. Szemrehányást kapott a Forrás című folyóiratnak leadott írása miatt. Próbálták meggyőzni arról, hogy a szlovákiai magyar kisebbség helyzetével való foglalkozása politikai károkat okoz. A beszélgetésből Cs[óóri]. S[ándor]. azt a következtetést vont le, hogy a párt- és állami vezetés nem mer nyíltan harcot indítani a baloldal ellen, hanem őket akarja leszerelni, és közben nem veszi észre, hogy a baloldalt erősíti.”

A Kossuth-díjas irodalomtörténész professzor, Görömbei András akadémikus Csoóri Sándorról írott monográfiájában a következő szavakkal értékelte az alkotó rendszerváltás környékén publikált esszéinek jelentőségét. „A nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján keletkezett esszéi azonban a magyar történelem apokaliptiszisének folytatását is kénytelenek számba venni. Ennek abszurditását és okait próbálják megmutatni. Az a meggyőződése, hogy a magyarságnak a rendszerváltásban mindenekelőtt vissza kell szereznie önmagát. Egyaránt tudatosítania kell szellemi, lelki és anyagi állapotát, s meg kell teremtenie lelki függetlenségét és belső összhangját.”

► ROZSDÁS TORKOK ►

Bertha Bulcsu könyveiben a Balaton-környéki települések és helyi társadalmak világa szocializmuskori átalakulásának megörökítése mellett a huszadik századik második fele jeles magyar íróinak alkotói műhelyeit is bemutatta.

Nagykanizsán látta meg a napvilágot 1935-ben, édesapja tanító volt. Érettségi után – politikai okokból – nem tanulhatott tovább, ezért aztán hol munkásként, hol képesítés nélküli könyvtársként dolgozott. Pécsi éveiben a helyi napilap kulturális rovata mellett a Jelenkor című folyóirat munkatársa volt, majd az Új Írás szerkesztőjeként, illetve az Élet és Irodalom főmunkatársaként tevékenykedett.

Prózaí alkotásai különlegesen egyedi látásmódról, társadalmi érzékenységről, valamint az átalakuló világ változásai iránti figyelemről árulkodnak, ugyanakkor az egyéni-személyes és a társadalmi-közösségi problémákat, válságokat, élethelyzeteket is földolgozzák a szépirodalom eszköztárával. Novellái, regényei nem pusztán az irodalmi életben voltak megbecsült alkotások, de jelentős közönségérdeklődésre is számot tarthattak. Több munkájából készült tévé- és rádiójáték, színházi földolgozás, vagy éppen nagyjátékfilm. Ezek közé tartozik például a Harlekin és szerelmese (1967), Tűzgömbök (1975), A kenguru (1975) című film.

Kortársairól, a hatvanas–hetvenes évek jelentős magyar íróiról készített szubjektív portréi, irodalmi igénnyel megírt interjúi három kötetben jelentek meg: Meztelen a király (1972), Írók műhelyében (1973), Délutáni beszélgetések (1978). Ezek a könyvei a későbbi korok irodalom- és művelődéstörténetének is fontos forrásul szolgálnak majd. Akárcsak a Magyarország felfedezése című legendás sorozatban megjelent Balatoni évtizedek (1973) című, szintén szubjektív hangvételű lírai szociográfiája, amelyben a Balaton vidékének államszocializmus kori átalakulását örökítette meg, külön érzékenységgel a tradicionális paraszti életforma és az ipari munkáslét ellentéteire, illetve az egyikből a másikba való átmenet nehézségeire.

Ez utóbbi téma kapcsán írta a következőket az 1970-es évek elején. „A gyárkapuk rozsdás torkába pillantva, sok ember megborzong, visszahúzódik. Nem az ipari tevékenység riasztja őket, hanem a gyárszerűség, az árutermelés részekre bontott, áttekinthetetlen folyamata. A kovácsot és az asztalost minden faluban tisztelték, egy-egy laposvasra várva, szívesen elnézelődtek a műhelyben. A kovácsnál, asztalosnál jól érezték magukat... Értették a folyamatot, a szemük

láltára formálódtak ki a hasznos eszközök, tárgyak. A falusi emberek többsége ügyesen bánt a szerszámokkal. Az egyszerűbb asztalos- és bognármunkát mindenki maga végezte. A Balaton-parti falvakban minden télen elkészült néhány csónak, ladik vagy bárka. A falusi horgászok, halászok közül nagyon sokan ma is saját kezűleg építik meg a ladikjukat. A kis falusi műhelyeket azonban egész történelmi korszakok választják el a modern gyáriptól, árutermeléstől. A megszokott környezetükből csak akkor szakadtak ki az emberek, amikor az élet új ritmusa, a gazdasági élet átalakult struktúrája és a megélhetés erre rákényszerítette őket. Sajgó szívvel, rossz lelkiismerettel indultak el a gyárak felé. Úgy érezték, hogy elárultak valamit, s örökre elvesztették az üdvösségüket. Aki csak tehetett, nem szakadt el teljesen a földtől. Biztos, ami biztos, évtizedeken át ingázott, bizonytalankodott a falu és a gyár között. Agyondolgozta magát. Hétköznapokon a gyári normát teljesítette, vasárnap pedig kukoricát kapált a faluja határában.”

► DON-KANYAR APA ►

Bella István verseiben a népköltészeti szöveghagyomány, az archaikus ritmusok és a huszadik századi modernitás nyelvi formái egyaránt jelen vannak. A kétszeres József Attila-díjas és Kossuth-díjas alkotó történelmi és társadalmi kérdéseket feszegető költeményein kívül írt gyermekverseket, szöveggönyveket, fordított lengyel nyelvből, sőt a könnyűzenei kultúrájának is része lett.

A 2006. április 20-án, Budapesten elhunyt Bella István Székesfehérvárott született 1940. augusztus 7-én. Sárkeresztúron nőtt föl, s afféle „csodakamaszként” tizennégy évesen jelent meg első verse a Fejér Megyei Hírlapban. 1956 októberében a székesfehérvári József Attila Gimnázium diákjaként forradalmi verset is írt. Ezt a zsenyéjét azonban – későbbi szerencséjére, hiszen így elkerülhette a megtorlást – nem nyomtatták ki. Ennek ellenére lelkesen gyűjtött élelmiszert a budapesti forradalmárok megsegítésére, s egy nyilvános eseményen elszavalta a Nemzeti dalt.

A hatvanas években a budapesti bölcsészkar magyar–könyvtár szakán szerzett diplomát, s folyamatosan publikált. Tevékeny szervezője volt a Tiszta szívvel című 1964-es antológiának és tagja – Ágh István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József, Serfőző Simon mellett – a Hetek költőcsoportjának. Közben Lengyelországban volt ösztöndíjas, ahol elsajátította a nyelvet, s később újrafordította a tizenkilencedik századi lengyel romantikus költő, Adam Mickiewicz Ősök című művét, amelyet aztán Vidnyánszky Attila rendezésében az ezredfordulón be is mutattak. Első kötete huszonhat éves korában jelent meg Szaggatott világ címmel. Négy évvel később József Attila-díjjal tüntették ki, amelyet másodszor 1986-ban nyert el, 2001-ben pedig megkapta a Kossuth-díjat.

A rendszerváltozás politikai folyamatai megérintették. Arccal a földnek című 1991-es kötete címadó versében az általa átélt ötvenhatos forradalmi eseményekre reagált, s arra is, hogy a szélesebb közvélemény csak 1989-ben tudhatta meg: 1956 mártírjait dróttal hátul összekötött kézzel, testtel, arccal a földnek fordítva temették el. Bella István ebben a szövegben nemzedékének történelmi élményeit (a második világháborút, s ötvenhatot és az azt követő megtorlást) szinte kozmikus tágitó perspektívában vetette papírra. „Arccal a földnek, ahogy éltem, / élek, élő, a föld alatt, / fekete kátránypapír-ében, / hol nem megy le, s nem kel fel a nap” – írta.

Verseiben név szerint és szövegszerűen is megidézte a magyar költészeti hagyomány klasszikus és modern alakjait: Petőfi Sándortól József Attiláig, Juhász Ferencről Weöres Sándorig. Nyelvi világában csodálatosan megfér egymás mellett gyermekverseinek játékos könnyedsége, valamint a történelmi-társadalmi és az egyéni-személyes traumák zord költői eszközökkel való kifejezése. Ilyen „versbeöntött” személyes élménye volt édesapja világháború alatti halálának és kisgyermek testvére elvesztésének a traumája.

„Gyere, fiam, menjünk el apánkhoz! / Te, a hadiárvagyp, én, a hadiárva föld. / Menjünk – füvekként araszolva, / vakondként a földet púpolva, / menjünk – sírokként hullámolva, / sárbarázdálként ringva, ringlódva, / új temetőként kiáradva, / ó-temetőként kiszáradva, / süppedt sírokként apályolva – // menjünk Donkanyar-apánkhoz, / Voronyezs-Donkanyar-apánkhoz, / Isonzó-Galícia-apánkhoz, / Világos-Temesvár-nagyapánkhoz / Ob-Jenyiszej-öregapánkhoz, / Volga-Kámaszüleapánkhoz, / vén-sír-Atlanti Óceán-apánkhoz” – olvashatjuk a Halotti beszéd című versében.

Szövegíróként Rossa Lászlóval és Tolcsvay Lászlóval is dolgozott. Előbbi zenéjével került bemutatásra A csodaszarvas című „szertartásjátéka” Novák Ferenc koreográfiájával és rendezésében, Varga Mátyás tervezte díszletek között a Szegedi Szabadtéri Játékok színpadán 1996-ban. Verseit szintetizátor alapú, elektronikus pop stílusban zenésítette meg a Bonanza Banzai egykori alapító tagjából, Hauber Zsoltból és a Kortársak volt frontemberéből, Kormos Zsoltból álló Le Prelude nevű formáció egyetlen, 1995-ben megjelent albumán. A róla elnevezett költői díjat a Magyar Írószövetség és Érd város önkormányzata alapította, s olyan – azóta már József Attila-díjjal is kitüntetett – alkotók kapták meg, mint például Falusi Márton, Iancu Laura vagy Zsille Gábor.

Mint monográfusa, Bakonyi István irodalomtörténész, a Kodolányi János Egyetem nyugalmazott főiskolai tanára írta róla: szövegeiben „megörökíti szűkebb hazája kisembereit, a szülőföld egyszerű embereit. Ezzel is ki tudja fejezni, hogy nagyon fontos számára, honnan jött, kitől kapott szellemi örökséget.” Ugyanő állapította meg Bella István történelmi és közéleti érzékenységéről, hogy „néhol romantikus, másutt hetykén huszadik századi vagy éppen bölcselkedő, bölcsen szemlélődő. Nem tartja távol magát a dolgoktól, de nem is hagyja magát sodródni általuk.”

► FELGYÚJTOTT VILÁG ►

Gion Nándor (1941. február 1. – 2002. augusztus 27.) a huszadik századi délvidéki magyar irodalom ikonikus alakja, aki alkotói pályája során neoavantgárd szellemiségű elbeszéléseket éppúgy írt, mint népszerű – sőt, a jugoszláviai magyar nyelvű iskolákban egy ideig kötelező irodalomként a tantervbe illesztett – ifjúsági regényeket, vagy éppen történelmi és társadalmi jelenségeket körbejáró, tűpon-tosságú éleslátással megkonstruált prózát.

A vajdasági Szenttamáson született. A szerbek, magyarok és (jóval kisebb arányban) németek lakta, multikulturális és soknemzetiségű település az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején a szerbek és a magyarok közötti össze-csapások egyik fontos és tragikus helyszíne volt. Az újvidéki egyetem magyar szakjának elvégzése után – ahol csoporttársa volt többek között Tolnai Ottó költő és Gerold László irodalomtörténész is – a helyi rádió munkatársa, majd szerkesztője, később a magyar adás főszerkesztője lett, s az 1980-as években egy ideig Vajdasági Íróegyesület elnökeként, illetve az újvidéki színház igazgatójaként tevékenykedett.

Az Új Symposion című folyóiratban prózái mellett esszéi és kritikái jelen-tek meg, az 1960-as évek végétől pedig sorra kiadásra kerültek kötetei. Írásaiból – magyar és szerb nyelven egyaránt – hangjátékok sora készült, több művét meg-filmesítették. A nyolcvanas évekre szellemileg autonóm, s saját alkotói világát, jellegzetes nyelvi- és motívumkészletét (amely erős biblikus alapokon és zenei élményanyagon nyugszik) megteremtett, ugyanakkor mind az irodalmi közvéle-mény, mind a művelődéspolitikai által számontartott szerzővé vált. Ezt bizonyítják elismerései: 1987-ben Déry Tibor-díjat, egy évvel később József Attila-díjat kapott. 1993-ban családjával együtt Budapestre költözött. 2000-ben a Magyar Köztársaság Babérkoszorújával tüntették ki. Két évvel később halt meg Szegeden.

Gion Nándort a kisebbségi lét momentumait megörökítő íróként szokás em-líteni, miközben az irodalomtörténetírás – a vele foglalkozó kutatók köre Gerold Lászlótól Árpás Károlyon keresztül Kurcz Ádám Istvánig terjed – kiemeli egyedi, neoavantgárd alapokon nyugvó realizmusát. Szövegeiben a történelmi, valamint az egyéni és közösségi sorsok központi helyet foglalnak el. Olyan kérdéseket vet föl ugyanis szövegeiben, mint hogy mennyire befolyásolja az etnikai, vallási, kulturális, nyelvi hovatartozás az ember mindennapjait, kapcsolatait, pályáját;

hogy mennyire meghatározott a külső tényezők által az életünk, s alakíthatjuk-e azt saját magunk a szabad akaratunkból; hogy a történeti és a társadalmi folyamatok miként determinálják – akár nemzedékeken át – egy-egy család életét.

Ezek a problémák állnak a középpontjában a később Latroknak is játszott címmel összeállított regénytetralógiája darabjainak – Virágos katona (1973), Rózsa-méz (1976), Ez a nap a miénk (1997), Aranyat talált (2002) – is. Gion elbeszéléseiben és regényeiben nagy szerepe van a perifériának. A társadalom, a történelem, a nemzet és az állam elhagyott területein, senkiföldjein kallódó szereplők azonban csak látszólag csellenegenek esetlenül ezekben a művekben. Gion Nándor ugyanis szigorúan szerkesztett szövegeket írt, amelyeket realista éleslátással és egyszerűnek tűnő ábrázolástechnikával, ugyanakkor hihetetlenül mély mitikus és metaforikus tartalommal formált meg és konstruált koherens egészzé.

Műveiben – amelyek olykor nyelvi és stiláris könnyedségükkel akár el is vonhatnák az olvasó figyelmét a bennük föltárulkozó mélységekről és magasságokról – minden szó és mondat szinte mérnöki pontossággal van elhelyezve, s valamennyi szövegbéli mozzanat egy végső tartalom felé mutat. Ez pedig nem más, mint az igazság. Így aztán írásai őszinte (s ilyen értelemben is realista) művek, amelyekben – minden bennük föllelhető tragikum, irónia és cinizmus ellenére – az erkölcsi értékek dominálnak: elsősorban a tisztaság (vagyis a gonosztságtól, a romlottságtól, a gyűlölettől, az önzéstől való mentesség) erénye.

Egyéni és közösségi sorsok kerülnek elbeszélésre Gion írói világában: barátságokkal, szerelmekkel, titkokkal és bűnökkel (legyenek azok kollektív és állami szinten elkövetettek, vagy kicsiny, gyermekes csínyek a szigorúan vett magánélet rejtett területéről). A kisebbségi lét okozta frusztráció, a kitaszítottság és a szükségtelenség érzése, valamint a közösség, a befogadás és az otthonosság iránti vágy ellentétei járják át műveit. A rendszerváltozás után, a magyarországi otthon- és útkeresés idején született szövegei pedig kifejezetten szociografikus értékűek és kordokumentumként is olvashatóak.

Gion Nándor egyszerre volt népi és urbánus alkotó (föltéve, hogy ez a magyar irodalmi élet hagyományos és évszázados töredezettségét kifejező fogalompár alkalmazható egyáltalán egy olyan szuverén író életműve értékelésekor, mint Gion, aki messze fölötté állt ezeknek a kategóriáknak). Tetralógiája témaválasztását tekintve – egy kisváros – szülővárosa (amelyet műveiben következetesen faluként emleget) – történeti, s egy családi, baráti és szociális kapcsolati hálójának narratív mintázatai – „népi”, avantgárd alapokon nyugvó, tömör, szaggatott és nyelvi egyszerűségében is kissé „homályos” elbeszélésmódját nézve viszont „urbánus”.

A kilencvenes évek közepén jelent meg Domokos Mátyás irodalomtörténeész válogatásában Gion Nándor Mint a felszabadítók című elbeszéléskötete. Ez volt az első könyv, amit – akkori fiatal bölcsészjelöltként – tőle olvastam. A címadó írásban, annak a végén a Hugyik Mihály asztalos és „vasárnapi költő” által nagy

pontossággal és igényességgel elkészített diófa bútorzatot a megrendelői pár perc alatt baltákkal szétszabdalják. Mégpedig úgy, hogy az az 1944-es „felszabadító hadseregnek is becsületére válna”.

Az irodalmi hagyomány szétzúzásaként és újraalkotásaként is értelmezhető ez a jelenet (hiszen később kiderül: a darabokból egy télen át fűtöttek a műhelyben, mert a diófa sokáig parázslik és hosszú időre ad meleget), miközben az asztalos panaszkodik, hogy semmit sem teremtett: a házát a nagyapjától, a műhelyét az apjától örökölte, a verseit pedig nem olvassa senki. Az – irodalmi tradícióba ágyazott – alkotó művész nagy kérdése: mit tesz hozzá a hagyományhoz? Szétzúzza, fölégeti, a tüzésénél melegedve „újat” ír? Gion kisprózája utolsó szavai szerint „a művészeknek egyébként is az a dolguk, hogy felgyújtsák a világot”.

Gion Nándor alkotói módszeréről Füzi László irodalomtörténésznek, a kecskeméti Forrás folyóirat főszerkesztőjének így vallott – mintegy ars poeticaként – egy interjúban: „Az íróasztalomon a sok teleírt papír tetején mindig van egy tiszta lap, erre néha jegyzeteket firkálok. Egészen rövid jegyzeteket szoktam készíteni, ezeket is áthúzom, miután a fontosnak tartott mondanót hosszabban megírtam az életrevaló emberekről. Aztán újabb tiszta lapot veszek elő.”

► SZEMBESZÁLLÁS ►

A beatmozgalom, s a hozzá kapcsolódó irodalmi, zenei, film- és képzőművészeti törekvéssorozat az Amerikai Egyesült Államokban jelentkezett a második világháborút követő évtizedben. Ikonikus képviselői – többek között Jack Kerouac, Allen Ginsberg, Gregory Corso – a kispolgári képmutatással és a hamis nyárspolgári magatartással szemben határozták meg saját elképzeléseiket, amelyekbe rendszer- és kapitalizmuskritika éppúgy vegyült, mint szinkretista vallási miszticizmus, vagy éppen kommunisztikus és anarchisztikus tartalmak. A tekintélyek, a kötöttségek és az államhatalom elvetése, s az ezeken való kívülhelyezkedés igénye jellemezte őket. Részben ezekre az alapokra épülve bontakozott ki a hippy- és a punkmozgalom is Amerikában és Nyugat-Európában.

A társadalmon kívüli lázadó fiatalok azokban nemcsak a „hanyagló Nyugaton” jelentek meg, de a szocialista blokk államaiban – így Magyarországon – is. A hazánkban a szocializmus idején bekövetkezett gazdasági és társadalmi változások következtében egyrészt a hagyományos társadalmi kohéziós erők (mint a például a paraszti közösségek, foglalkozási alapon szerveződő öntevékeny csoportok, vallási egyesületek stb.) fölbomlottak, másrészt megindult a vidéki kisebb településekről a nagyvárosok – főleg Budapest – felé való áramlás (elsősorban a foglalkoztatáspolitikai adottságok miatt). Ebben a „változó világban” jelentek meg azok az útkereső és kallódó fiatalok, akiknek a miliójét leghitelesebb Csörsz István műveiből ismerhetjük meg.

A Baján született Csörsz István (1942. május 21. – 2018. február 15.) fiatalkorában sok helyen szerzett munkatapasztalatot, s hosszú és kacifántos út vezetett odáig, hogy 1971-től szabadfoglalkozású íróként alkothasson. Abban az évben jelent meg ugyanis – meghozva számára a szakmai elismerést és a közönségsikert – a Síríg tartsd a pofád! című dokumentarista regénye, amely a Nagyfa galeri néven ismert – s mind a korabeli állambiztonság, mind az alternatív kikapcsolódásra vágyó fiatalok számára „figyelemfelkeltő” – csoport és annak tagjai történetét örökítette meg, s amely tizenkét évvel később bővített kiadásban is megjelent. A galeri onnan kapta a nevét, hogy mivel a budai Ifjúsági Parkba (hosszú hajuk és sajátos öltözködésük miatt) nem engedték be őket, egy park mögötti hatalmas fa alatt gyülekeztek.

Csörsz Istvánnak regényei és kisprózai alkotásai rendszeresen jelentek meg haláláig. Az imént említett könyve mellett külön említést érdemel a szocialista korszakbéli „ifjúsági problémával” foglalkozó másik kötete. Az 1986-ban kiadott *Elhagyott a közérzetem* című riportgyűjtemény szintén az ifjúsági szubkultúrák világát tárta az olvasók elé: külön bemutatva annak töredezettségét és rétegzettségét (rockerek, punkok, csövesek, popperek stb.). Ez a két könyv nem csupán irodalmi értékű szöveg, de – szubjektív forrásként – a Kádár-korszakkal foglalkozó társadalom-, mindennap- és művelődéstörténet számára is fontos forrás.

Csörsz István egy 1984-ben készült beszélgetésben így vallott a Nagyfa galéri tagjairól. „Ők azt látták, hogy a hatvanas években valami új születik, ami számukra szimpatikus és nekik maga a barátság, a megtalált közösség volt a program. Amiben különböztek a hasonló, hátrányos helyzetű fiataloktól, ők jobban érdeklődtek a társadalom, a világ dolgai iránt. Akkor az egész világon egy nemzedék sajátja volt ez a gondolkodásforma, a nyitottság, a közvetlenség, a kíváncsiság, a mást akarás, a kitörni vágyás. Ez a nemzedék nem elégedett meg azzal, amit örökségül kapott, nem elégedett meg a rá kiosztott vagy neki szánt szereppel, hanem szembeállt egy általa elavultnak, rossznak, hazugnak tartott életelvel, a beidegződöttségekkel, tabukkal, normákkal, tekintélyekkel, és újra akarta értelmezni a világot. S mindezt együtt, közösségben akarták megvalósítani.”

► DRÁGA JÚDÁSFA ►

Nagy Gáspár (1949–2007) költő, esszéista, szerkesztő nemcsak a népi irodalom egyik kései lírikus képviselője, de a nemzeti sorkérdésekben és társadalmi problémákban gondolkozó irodalmár is, akinek néhány verse közvetlenül hozzájárult a rendszerváltozás folyamatainak szellemi előkészítéséhez.

Nagy Gáspár gyermekkorának – költészetét is nagymértékben meghatározó – alapélményei a paraszti élet mindennapjai és a katolicizmus voltak. A pannonhalmi bencés gimnáziumban érettségizett. 1968-ban jelentek meg először versei. 1971-ben a szombathelyi főiskolán szerzett népművelő-könyvtáros diplomát. A hetvenes években több helyen is könyvtárosként dolgozott. Később esztétikai tanulmányokat folytatott, majd 1976 és 1980 között a Móra Kiadó lektora volt. Nagy Gáspár 1981-től 1985-ig a Magyar Írók Szövetségének, 1985-től pedig a Bethlen Alapítványnak volt a titkára. 1988-tól a – Püski Sándor könyvkiadó támogatásával megjelent elsőként engedélyezett ellenzéki lapnak tekinthető – Hitel című folyóirat szerkesztőjeként munkálkodott, így fontos szerepe volt a rendszerváltás szellemi folyamataiban.

A költő a hetvenes években meghatározó személyisége volt a Fiatal Írók József Attila Körének. Kezdetől munkatársa volt az 1975-ben indult Mozgó Világnak, melynek szerkesztőit a politikai hatalom 1983-ban leváltotta. 1981-től választmányi tagként, 1989-től elnökségi tagként tevékenykedett az írószövetségben. 1989-90-ben a Magyar Demokrata Fórum országos választmányának volt a tagja. 2004 óta a Magyar Katolikus Rádióknak volt egyik főmunkatársa, a kulturális műsorokat szerkesztette. 1990-ben József Attila-díjjal, 2000-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.

A tatabányai Új Forrás című folyóiratban 1984-ben jelent meg az Öröknyár: elmúltam kilenc éves című „rendszerváltó verse”, amely – leegyszerűsített költői eszközökkel, a fölsorolás jelleg és az ismétlés okozta lüktetéssel – nyíltan követeli az 1956-os forradalom és szabadságharc 1958 júniusában kivégzett kormányfőjének, Nagy Imrének az eltemetését és gyilkosainak megnevezését. A vers miatt a költő 1985 márciusában kényszerült távozni írószövetségi állásából. 1986-ban a Tiszatájban megjelent A fiú naplójából című verse megjelenése okán pedig a szegedi folyóirat szerkesztőit váltották le, s a lap 1986 második felében meg sem jelenhetett.

...és a csillagos estben ott susog immár harminc
égyűrűjével a drága júdásfa: ezüstnyár rezeg
susog a homály követeinek útján s kitünteti őket
lehulló ezüst-tallérokkal érdemeik szerint illőn...
...és ha jön a nyüszítve támadó gyávaság
a rémület hókuszpókusza? – akkor eljönnek ablakod
alá a szegényes alkuvások vénei-ifjai mint mindenre
elszánt hittérítők s beárad a dögszag: a teletömött
gyomor békessége meg az ígéretekkel megtelt szemek
tócsafénye és fénytelen homálya...
...csupán el kéne hinned... de nem hiszed hogy éppen
ők jöttek-szöktek el a maszkabálból hogy éppen ők
azok a független kutyák kik ideológiamentes csontokon
tökéletesítik a fölösleges morgást-harapást...
...nem tudom még hogyan viselem tartósan a szegényt
hogy együtt néztük ugyanazt az eget folyót hangyafészket
és másképp vert a szívem másért pirultam el
másért szorult ökölbe a kezem és másképp láttam
ugyanazt a fát ezüstlő éveinkkel sújtva súlyos emlékek
alatt recsegni-ropogni-hajladozni büszkén –
de ha több szegényen is társul velem akkor is csak így
mondhatom: míg a szem él látni kell fele-Barátaim!...

A szerkesztők eltávolítását és a lap betiltását – amelynek körülményeit Gyuris György *A Tiszatáj fél évszázada* (1997) című könyvében széleskörűen bemutatja – a kor kultúrpolitikai elitje könnyen megtehetette, hiszen a személyi kultusz éveinek és 1956-nak a megítélése kardinális kérdés volt a Kádár-éra művelődéspolitikájában. Nem véletlenül. Az egész rendszer legitimitása ugyanis kizárólag 1956 értékelésétől függött. Ha ugyanis Nagy Imre forradalmár és áldozat, akkor ellenforradalmár és áruló csak az őt posztján követő, és a megszálló szovjet csapatokkal a „munkás-paraszt hatalomért” kollaboráló Kádár lehet.

Az államszocializmus korában pedig éppen az ellenkezőjét igyekeztek bizonyítani – propagandával, történeti munkákkal, irodalmi művekkel. Így aztán Nagy Gáspár – a rendszer bizony ingoványos talajon álló morális alapjait megkérdőjelező – említett versei nem illettek bele sem a korszak művelődéspolitikájába, sem a „támogatott” írók ideológiai és poétikai nyelvezetébe. Nagy Gáspár főntebb közölt sorait a hatalom megértette...

Legalábbis érteni vélte. Utóbb ugyanis több irodalomtörténész – így Grezsa Ferenc és Görömbei András – is kimutatta, hogy a szöveg nem politikai portré, hanem a 1956-os forradalom elárulásának, a konszolidációnak nevezett kádári korszak erkölcsi romlottságának és a „teletömött gyomrú” gulyáskommunizmusnak a szatirikus, ugyanakkor tragikus megfogalmazása.

Nem tett jót a szövegek hivatalos megítélésének a publikálásuk időpontja sem. Az Új Forrás – lévén akkoriban kéthavonta megjelenő lap – 1984. évi 5. száma októberben jelent meg, vagyis a forradalom hónapjában. A Tiszatáj 1986. évi 6. száma pedig a forradalom harmincadik évfordulójának évében – júniusban (ez azért tartható szimbolikusnak, mert Nagy Imrét és mártírtársait 1958. június 16-án végezték ki).

Kádár János az MSZMP Politikai Bizottságának 1986. szeptember 9-i ülésén személye elleni támadásként értékelte a verset. A benne szereplő Júdást, az áru-
lót ugyanis vele azonosították, s úgy látszik, a főtítkárnak is önmagára ismert a lírai hősből. Kádár hozzászólásában – amelybe öregségét, betegségét és a súlyosbodó gazdasági problémákat is beleszórt – így fogalmazott: „Hogy az én cégtáblám mögött mindenki csinálja a maga buliját, meg az elképzelését, meg a saját népszerűségét keresi, ahhoz nem adom a nevemet! Én nem adom! Nem személyi presztízsből, hanem az nem egészséges és nem normális! Akkor vitatkozzon a PB, döntsék el és intézzék az ügyeket! Hát ennyit ér az én szavam, amit egy rendkívül fontos kérdésben azért kértem, mérlegeljünk és döntsünk!”

Az ügy végkimenetele az lett, hogy a folyóirat szerkesztőségéből távoznia kellett Vörös Lászlónak, Annus Józsefnek és Olasz Sándornak. Leváltásukat a média 1986. november 22-én adta közre, egy héttel az írószövetségi közgyűlés előtt. November 30-án a Magyar Írók Szövetségének közgyűlésén Berecz János is fölshó-
lalt. Mint Vállalom (2003) című emlékirataiban megírta – Kádár arra kérte, akadályozza meg, hogy az írószövetség legális ellenzéki központtá legyen.

Ennek Berecz eleget is tett és hozzászólásában kifejtette, hogy szerinte „az 1956-os nemzeti tragédia óta eltelt harminc év fejlődésének kiindulópontja és maga a fejlődés folyamata szilárd és egységes belső logikára épül”, amelynek alapja pedig az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának főntebb idézett határozata. Amit bizonyosan jól ismert, hiszen nagy példányszámban kiadott könyvet írt Ellenforradalom tollal és fegyverrel, 1956 címmel Lezárásként pedig – mint az állampárt Agitációs és Propaganda Bizottságának elnöke – iránymutatást adott a vezetőséget választó tisztújító közgyűlésnek: „Választani önök fognak, nem szólunk bele. A választások után nekünk, a párt és állami vezetésnek viszont dönteniünk kell a gyakorlati tapasztalatok alapján, hogy mit csinálunk, hogyan cselekszünk, mit folytatunk. Még egyszer olyan öt éves kínlódat, mint ami mögöttünk van, nem érdemes vállalni.”

Nagy Gáspár politikai gondolkodásmódjának kialakulásában – oly sok nemzedéktársához hasonlóan – fontos szerep jutott a 1956-os örökségnek, valamint a fiatalként megélt 1968-as „prágai tavasznak” és az azt követő szovjet intervenciónak. Bátran vállalta a magyar forradalom hagyományait és értékeit, olyan korban is, amikor a pártállami hatalom ezt nem nézte jó szemmel. Költészetében kulcsfogalom lett az „ötvenhat”, a „hatvannyolc” és az „október”.

Nagy Gáspár értékrendjében elengedhetetlen elem volt az erkölcsi szilárdság és a nemzetért, a társadalomért érzett felelősség vállalása. Átjárta írásait a hamisság és az őszinteség, a pusztulás és az épülés, a csonka és az egész dichotómiája. Az emlékezés joga (1988) című esszéjében így írt hivatásáról: „A költészetet végül is egy mély emberi találkozásnak, heves párbeszédnek gondolom. Találkozunk önmagunkkal, hogy ítélkezzünk önmagunk felett, s ez belső párbeszéddé fajulhat az igazság és hazugság dolgában. Személyen belüli vihar, mély hullámokat kavará. Lehet győzni és lehet veszíteni. Lehet hamisan tovább beszélni és lehet hangtalanul is élni a költészetet a Pokol és Isten közelében.”

► SZÉLMALOMVÁR ►

Az irodalomtudomány régi nagy kérdésére a kanonizáció problémája, vagyis az, hogy mely szerzők és mely irodalmi művek azok, amelyeknek helyük van az irodalmi emlékezetben (így például az iskolai tankönyvekben, vagy az egyetemi tananyagban). A kiváló szegedi irodalomtörténész, Lengyel András kedvelt kutatási témája a kánon „peremén” és az irodalmi elit „másodvonalába” tartozó szerzők kutatása. Úgy véli ugyanis, hogy sokkal izgalmasabb az a téma, hogy ki van az irodalmi élet perifériáján mint az, hogy mely szerző áll a centrumában. A „perifériálétnek” irodalomtörténeti tekintetben lehet oka a megfelelő irodalomszociológiai kapcsolatrendszer hiánya (amely a publikálás lehetőségét nehezíti meg, illetve lehetetleníti el), vagy pusztán az az egyszerű térbeli adottság, miszerint az alkotó „vidéki”.

Az államszocializmus korának egyik fontos „vidéki szerzője” a szegedi Petri Csathó Ferenc (Szeged, 1945. október 23. – Deszk, 1997. május 29.), akiről már életében legendák születtek, s bámulatos fejszámoló képességére, valamint nyelvi, nyelvtani, filozófiai és természettudományos ismereteire emlékeznek még napjainkban is. Újságírói napi rutinja mellett – amelynek elsődleges felülete a Csongrád Megyei Hírlap és a Délmagyarország, feladata pedig főleg mezőgazdasági és „termelési” riportok készítése volt – költőként is tevékenykedett. Bár elvértve és ritkán jelentek meg versei, azok publikálása eseményszámba ment, s a dél-alföldi város írástudói mindig elismeréssel fogadták. Írásai megjelentetésében nagy szerepe volt a Tiszatáj című szegedi irodalmi folyóirat egykori legendás szerkesztőjének, Ilia Mihálynak. Petri Csathó ötvenéves volt, amikor első verseskötete – zsurnaliszta társai és barátai finanszírozásában – megjelent. A III vers (1995) című könyv fogadtatása pozitív volt, mégis az újabb kötetekre éveket kellett várni: olyan sok esztendő, hogy azt a szerző már meg sem érte.

Egy vidéki város, a szocializmus kori Szeged – Temesi Ferenc Por című regényének kifejezésével: Porlód – értelmiségi világának és kortárs irodalmi mindennapjainak, valamint éttermeinek, talponállóinak, kocsmáinak – és törzsvendéginek – volt Petri Csathó Ferenc a krónikása: akárcsak akkoriban a már említett prózaíró Temesi, vagy a költő Baka István. Petri Csathó verseiben a „létező szocializmus” realitása és az irodalmi szövegek világának menedékjellege

és szürrealitása az a dichotómia, amely versei dinamikáját adja. A gyermekkorában Ebesre internált szerző szövegeiben az ötvenes évek nyomasztó légköre éppúgy ott van, mint a nyolcvanas évek kádári gulyáskommunizmusának lagymatag hétköznapjai.

Petri Csathó Ferenc költői világában nagy a szerepe az újraértelmezésnek és az átértelmezésnek. Történelmi események, történeti folyamatok, művészeti irányzatok és alkotások re-interpretációját figyelhetjük meg, s irodalmi szövegek és szereplők kelnek verseiben új és más életre. Jelképértékű a háborútól megnyomorított Cervantes és az ideáktól tébolyult Don Quijote megidézése. A szélmalomharcos és megkésett lovagregényhős önvallomása: „Csatában csurom vérben / Lovag a szélmalomvárban // Szívemet sose rejtem / Tudom, röhögnek rajtam” (Don Quijote lovag). A malom-motívum – talán a csupán képzelt óriáslét fölismeréseként – másutt is előkerül: „kezeid szélmalomlapátok / fölöslegesek mint a sebesült katonák / pólyában vannak mint az újszülöttek” (Keserves). A konklúzió Cervantes szájába adva: „amikor megírtam a lovag történetét / Lepantónál elvesztett fél karomra mondom / nem gondoltam hogy díszelnökké tesznek / a szélmolnárok szakszervezetében” (Cervantes).

A Petri Csathó-költeményekben többször megidézett Villon a vízmosta, szélhordta, eltűnt utak nyomán járva bízik a gyors halálban: „a földhözragadt jegenyék / folsorakoztak körülötted / selyemfiú Párizs vagánya / bízzál a gyors agóniában” (Villon). S bár a későközépkori balladaköltő bőkezűen végrendelkezett, Petri Csathó utolsó akarata radikálisan más: „feladom egyszer én is / nincs számotokra testamentumom / megtörténik majd minden nélkül / megtörténik mi meghatározott / se jót se rosszat nem jövendölök” (Én, Petri Ferenc).

Verseinek szcénája és témája a huszadik századi nagyváros: a szűk társbérletek, a textilkombináti klubestek és az ott föltűnő névtelen nők, a külvárosi olcsó krimók, a kiégett villanyú lépcsőházak. És mindezek között rója a szegedi utcákat és tereket a lírai én: „Itt maradni. / Leülni Juhász Gyula asztalához. / Sójajók hídjá alatt / ugyanabban a harangszóban; / levelet írni Nakonxipánba / ugyanazon a kórházi ágyon; / itt maradni; / őrizni Dózsa fejét; Annával, / aki nincsen többé.” (Itt maradni)

Költészetében a rezignált egyhangúság és a forradalmi pátosz mellett alapvetően az emberi természet változatlanságának kissé pesszimista látletele jelenik meg. Erre jó példa a Mesterségek dicsérete című verse, amely – társadalomkritikai élével, gunyoros történelemszemléletével és hajszálpontos emberismeretével – programversként is olvasható. „Bikfic kutyánkat / (nem kötöttük lánkra) / hithű gyepmesterként vitette el // A Mülleréket / (nem varrták föl a sárga csillagot) / hithű házmesterként vitette el // A Mülleréket / (hazajöttek a halálgyárból, / szatócsok voltak, kereskedtek) / hithű őrmesterként vitette el / ugyanaz a személy // Kis országban a hithűség erény / Kis országban kevés / A jó szakember”

Petri Csathó Ferenc világa zárt, különösen jellegzetes alkotói univerzum, amelynek szavai és motívumai (a sárga sáltól a napszemüvegig, a címertől a szélmalomig, a borospohártól „ama János” látomásaiig) koherens egészet alkotnak. Verseinek válogatása és összegyűjtése eredményeként ma már szinte a teljes költői életműve kézbevehető, hiszen posztumusz megjelent a Szepesi Attila szerkesztette Kődoboz (2003) és a Veszélka Attila összeállította Rács és aranyfüst (2008). A szocializmus mindennapjai, s az akkori vidéki értelmiségi-alkotói légkör megismerésére egyaránt alkalmasak Petri Csathó szövegei. Versei ma is aktuálisak, könyvei pedig várnak az olvasókra – és az újrafelfedezésre.

► ÚJ FORRÁSVIDÉK ►

Kétezerhuszonegy október 6-án elhunyt Monostori Imre, József Attila-díjas irodalomtörténész, Németh László és Szekfű Gyula életművének tudós kutatója, az Új Forrás egykori főszerkesztője. Utolsó könyve egy évvel korábban jelent meg.

Monostori Imre 1945. június 1-jén született Tamásiban. A szekszárdi Garay János Gimnázium után a szegedi József Attila Tudományegyetemen végzett magyar és történelem szakos tanárként. Később irodalomtudományból szerzett doktori címet és kandidátusi tudományos fokozatot. A tatabányai Új Forrás című folyóirat szerkesztője, majd főszerkesztője volt, emellett a József Attila Megyei Könyvtár igazgatója.

Kritikusi és irodalomtörténeti tudományos tevékenységét az 1970-es években kezdte, s az elmúlt csaknem ötven évben mintegy háromszáz szakcikke (tanulmányok, esszék, kritikák) mellett másfél tucat könyve jelent meg, az utolsó – Németh László munkásságának fogadtatástörténetéről – 2020 nyarán. Németh László életműve mellett a népi mozgalom irodalma és Szekfű Gyula történész világának eszme- és szellemtörténeti elemzése volt a fő kutatási területe. Tudósi, szerkesztői, tudományos szervezői és irodalmi értékőrző (hiszen évekig a Németh László Társaság elnöke volt) törekvéseit több díjjal is elismerték, s többek között megkapta a Komárom-Esztergom Megyéért életműdíjat (1996), a József Attila-díjat (2001), a Szinnyei József-díjat (2009) és a Komárom-Esztergom Megyei Prima-díjat (2019).

Monostori Imre szerkesztőként és Németh László-kutatóként megbecsült és megkerülhetetlen alakja a modern magyar irodalom kutatástörténetének. Számos általam szervezett konferencián tartott előadást, több kötetben dolgozhattunk együtt. Egyéni, s könnyed, közérthető és humoros, ugyanakkor szakmailag rendkívül pontos és megalapozott előadásmódja, markáns egyénisége hiányozni fog – sok más hely mellett – a Németh László életművét vizsgáló tudományos tanácskozásokról. Legutóbbi levélváltásunkkor egy, a szerkesztésben készülő, a százhusz éve született Németh Lászlóról szóló kötet számára kértem tőle tanulmányt. Határidős munkáira hivatkozva utasította vissza a fölkérést. Válaszomban írtam, hogy „megértem és remélem, lesz még alkalmunk együtt dolgozni”. Erre immár csak műveinek olvasásával és idézésével lesz lehetőség. Távozása nemcsak a Németh László-kutatásnak, de egész kortárs irodalmi közéletünknek nagy veszteség.

► HIBÁZNI NEM LEHET ►

Lezsák Sándor a rendszerváltozást megelőző politikai folyamatok egyik fontos alakítója, a lakiteleki ellenzéki találkozóok szervezője, az elmúlt három évtized közéletének tevékeny szereplője, jó ideje a magyar törvényhozás egyik alelnöke. Mindenekelőtt azonban alkotó értelmiségi: tanító, költő, író, közösségszervező. Társadalmi drámáiban a magyarság történelmi traumái és közösségi problémái jelennek meg – legtöbbször groteszk és ironikus eszközökkel, mégis hitelesen és értékörző szemléletmóddal.

A József Attila-díjas Lezsák Sándor elsősorban költői munkásságával van jelen – immár közel fél évszázada – a magyar irodalmi közéletben. A hetvenes–nyolcvanas években az akkori írószövetség „ifjúsági tagozatának” számító Fiala Írók József Attila Köre egyik szervezőjeként és vezetőjeként, valamint nemzedéke elismert lírikusaként foglalta el helyét kulturális életünkben, még jóval a szó szoros értelmében vett „politikusi pályája” megindulása előtt. Bár hozzá kell tenni: a rendszerváltozás előtt képesítés nélküli tanyai tanítóként, a szegedi tanárképző főiskola levelező tagozatos hallgatójaként, falusi színjatszókör szervezőjeként egyaránt „politizált”, hiszen közösségi kérdésekkel foglalkozva hívta föl a figyelmét a rábízott fiataloknak éppúgy, mint a vele együtt munkálkodóknak a magyar sorskérdéseket szem előtt tartó szellemi alapállás igényére és a kötelességére.

Verseskötetei mellett azonban a színpadon is jelen van munkáival. Történelmi színműve, az Atilla fia, Csaba királyfi, valamint Szörényi Levente rockoperája, az Atilla, Isten kardja szövegkönyve mellett társadalmi drámákat is írt. Ezek egyike, a Nyolcvan vödör levegő nemrégiben jelent meg harmadik kiadásban. Az 1980-as évek második felében írt művet egyébként a színpadon is láthatta a közönség. A zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház pódiumán volt az ősbemutatója, Csák Zsuzsa és Borhy Gergely főszereplésével, Merő Béla rendezésében 1989 novemberében.

Másik színműve, a Nagypapa a bőröndben 2019-ben került kiadásra. Egy Kárpát-medencei – az európai civilizációtól eltávolodott, a köztes-európai régióknak csaknem évszázados elmaradottságát realitásként megélő – zsákfalu magyar identitását veszítő közösségének a fölbomlását mutatja be, szociografikus pontosságú képet adva a huszadik századi történelmi folyamatok és a nagypolitikai érdekek által megnyomorított lakóinak világáról. A drámát olvasva egy Kárpát-medencei

tébolyda kavalkádjába kerülünk, elmerülve a valóság és a képzelet, a tervezhetőség kiszámíthatósága és az irracionalitás örülete ellentétpárjában. A darab végén olvasható – a „rögeszmés” Palika (aki időközben magára veszi a fehér orvosi köpenyt) monológjában – a következő gondolatsor. „Ha valaki téveszt, akkor este mindenki büntiben lesz. Bün-te-tés-ben. Este nem kapnak nyugtatót! Katalin főnővér, szóljon Anzselika nővérnek, hogy várjon a gyógyszerekkel, Béla pedig szellőztesse ki a ketreces kórtermet. A kényszerzubbonyra remélem nem lesz szükség. A szöveget meg kell tanulni. Hibázni nem lehet. Több élet kell, több élet!”

A realitás és az illúzió, a helyes önismeret és a neurotikus pszichózis hátramezsgyéje tragikomikus lezsáki érzékeltetése komoly modern világirodalmi párhuzamokkal rendelkezik. Elég csak olyan, az elmúlt évtizedekben a magyarországi színpadokon számos alkalommal előadott népszerű és kultikus darabokra gondolni, mint Luigi Pirandello IV. Henrik, vagy Peter Weiss Jean-Paul Marat üldöztetése és meggyilkolása, a charentoni elmegyógyintézet színjátszó csoportjának előadásában, de Sade úr irányítása alatt című műve.

A Nyolcvan vödör levegő című kétszereplős dráma nyomasztó légkörében a kádári államszocializmus idején egy alföldi tanyán egy öregasszony és egy öregember (átélve a szovjet megszállást, a kényszermunkatábor, a kollektivizálást, az ötvenhatos pesti forradalmárok segítségére szervezett kenyérgyűjtést és a megtorlás idején az azért elszenvedett hároméves börtönt) a föld alá akar menekülni, s egy kút falában kialakított bunkerben készülnek az atomháborúra, a túlélésre, a hatalom elől való elrejtőzésre.

A túlélést biztosító elbújás gyakorlása közben (véletlenül?) a titkos földalatti bunkerbe szorult két idős ember – akik házaspár voltak ellenére, mint az évszázadokon át a paraszti társadalmakban szokás volt, magázódnak – állapota az öregember szavai szerint nem más, mint a patthelyzet. „Két király maradt a táblán. Nem tudják egymást bántani. Nem fog leszúrni, én sem fogom megfojtani. Öngyilkosok sem leszünk, pedig azzal egymást bosszantanánk. Hatalmunk mindössze az, hogy reszket tőlünk a másik.”

A drámában a szűk színpadi tér alkotta nyomasztó hangulat és a mindössze két szereplő lélektani rezdülésének tűélességű bemutatása révén merülnek föl aktuális társadalmi és örök emberi kérdések. Mit ér az élet, ha egy bunkerben kell leélni? Mit ér a szabadság, ha a körülöttünk lévő világ lényegében börtön? S ezek nemcsak az államszocializmus korának, de napjaink globális kapitalizmusának is érvényes kérdései. Erre a megállapításra pedig éppen a mostani járványhelyzet kapcsán kialakult új társadalmi jelenségek, köztük az elszigeteltség személyes megtapasztalása, szolgálja a jó bizonyágot.

Az apokaliptikus katasztrófa és a túlélés a kortárs filmművészetnek/filmiparnak is kedvelt témája. Emir Kusturica balkáni klasszikusa, az Underground (1995) mellett gondolhatunk a Richard Matheson tudományos fantasztikus regényéből

írt és Francis Lawrence által, Will Smith főszereplésével rendezett *Legenda vagyok* (2007) című horrorra, amelyben az utolsó ember (ráadásul egy virológus orvos) küzd a világjárvány miatt dehumanizált és pusztító ösztönlénné vált egyedekkel, vagy a négyszeres Oscar-díjas mexikói Alfonso Cuarón rendezte, Sandra Bullock és George Clooney főszereplésével forgatott *Gravtáció* (2013) című filmdrámára, amelyben két űrhajós bezártsága, egymásrautaltsága és tragédiája teremt fullasztó légkört.

Lezsák Sándor társadalmi színműveiben – játszódnak határon túli magyar faluközösségben, vagy egy alföldi tanya földalatti rejtékhelyén – mégiscsak a remény győzedelmeskedik, s az emberbe, mint értékbe és megismételhetetlen csodába vetett hit mutatkozik meg. Ezek a drámák igazolják Szophoklész kétezeröttszáz éve írt *Antigoné* című tragédiájának örökérvényű gondolatait: „Sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”.

ELLENTÉTES PÓLUSOK

▶ HŐS VAGY LÁZADÓ? ▶

A honfoglaló Árpád nagyfejedelem leszármazottjaként számontartott Koppány vezér sokat emlegetett, ugyanakkor rejtélyes alakja a magyar államalapítás történetének. Személye a történetírás mellett a néphagyományba és a populáris kultúrába is bevonult. Szörényi Levente és Bródy János István, a király című rockoperája nyomán a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján népszerű fiúkeresztnévnek számított a neve.

Magyar Zoltán néprajzkutató már számos könyvet írt jeles magyar történelmi személyiségek – így például Szent István király, Szent Imre herceg, Szent László király, II. Rákóczi Ferenc, vagy éppen a Habsburg-dinasztia tagjai – néphagyományban betöltött szerepéről. Köteteiben a korábban publikált szöveghagyomány (néprajzi adattárak, illetve gyűjtések) forrásként való fölhasználása mellett a nyolcvanas évektől kezdődően a Kárpát-medence számos tájegységén végzett maga is adatgyűjtést, s az adatközlői által elmondottakat beillesztette műveibe. Hasonlóképpen járt el Hős vagy lázadó? Koppány alakja a folklórban és a kultúrtörténetben című, a Magyarságkutató Intézet gondozásában megjelent kötete megírásakor is.

A magyar államalapítás korának historiájával kapcsolatban szinte közhelyszerű megállapítás, hogy az európai keresztény állam mellett a voksát letevő Szent István „kihívója” volt a hagyományos steppei életmódot és a törzsi-nemzetségi állam- és társadalomszervezetet preferáló Koppány vezér, Somogyvárnak és környékének a birtokosa. A középkori magyar krónikahagyomány által sugallt, s a szépirodalomba is bekerült képet azonban érdemes lehet árnyalni, illetve részben újragondolni, hiszen kevés objektív forrás áll rendelkezésünkre Koppány személyéről (és egyáltalán: az államalapítás korából). Vélhetően nem volt „pogány” (vagyis a magyar ősvallás követője), valószínűleg ugyanis, legalább színleg, mint Géza fejedelem, vagy Szent István másik nagy ellenfele, Ajtony vezér, a Tisza–Marosvidék ura, keresztény hitre tért.

Az bizonyos, hogy felkelésének leverése közvetlenül hozzájárult a keresztény magyar királyság létrejötté folyamatának kezdetéhez, s az európai magyar állam megszilárdulásához és végsősoron Szent István hatalmának a Kárpát-medence nagy részére való kiterjesztéséhez. Somogy, illetve Veszprém megyében egészen a huszadik század végéig föllelhetőek voltak Koppánnyal – vagy ahogy a helyiek nevezték: „Kupa herceggel” – kapcsolatos hagyományok.

„Hát kérem szépen, ez a hely kezdetben a Kupa vezér szálláshelye vót. Pogány ember hírében állt az ebadta, de azután meg is büntette a Szent István király” – fogalmazott az egyik helyi adatközlő, hiszen a somogyvári középkori erődítménynek, illetve maradványainak a népi neve: Kupavár, amely az Árpádok korától fogva folyamatos elnevezés lehet. Az egyik somogyvári idős asszony szerint „Taksonynak itt volt a földvára. Géza fejedelemnek ez birtoka volt. Azért adta Géza fejedelem a Koppánynak a Somogyot, amikor már gyöngült, érezte azt, hogy elmúlik, hogy a fiának hagyjon békét. És mégse: nemhogy békét hagyott volna, inkább kívánta azt, hogy hát a királyné is házasságra lépjen vele, hogy ő legyen a király. Az özvegy királyné kellett volna neki, azt kényszerítette.”

Koppány alakja történelmi, néprajzi és szépirodalmi megörökítésének számbevételével nemcsak a magyar középkor- és művelődéstörténetnek, illetve a néprajztudománynak, de egész emlékezetkultúránknak nagy szolgálatot tesz Magyar Zoltán könyve.

(Magyar Zoltán: Hős vagy lázadó? Koppány alakja a folklórban és a kultúrtörténetben. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2020. /A Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 15. köt./ 167 old.)

► NÉVTELENSÉG ►

Történelmünk egyik legnagyobb rejtélyére, a titokzatos középkori szerző, a magyar nép történetének egyik első összefoglalója, Anonymus kilétére derülhet fény Horváth Gábor történész könyvéből.

A nagyhírű római Pápai Gergely Egyetemen, a Gregorianán doktori fokozatot szerzett Horváth Gábor, a szeged-csanádi egyházmegye fönntartásában működő Gál Ferenc Egyetem tanszékvezető főiskolai tanára a magyar történelem egyik legnagyobb rejtélyének fölfedésére vállalkozott könyvében. Az Anonymus feledésbe merül? P-nek mondott mester Gestája, kora és Pusztaszer című munkájában nem kisebb feladatra vállalkozott, mint arra, hogy azonosítsa a legendás és titokzatos, a tizenkettedik–tizenharmadik század fordulóján élt középkori szerzőt, a magyar középkortörténet egyik legfontosabb forrásának alkotóját „P. dictus magistrum”, azaz az Anonymusként emlegetett „P-nek mondott mestert”, vagy helyesebben: „mesternek mondott P-t”.

A történelmi szakkönyv fejezetein keresztül a korabeli franciaországi katolikus teológiai irányzatokkal, a római világ- és egyházpolitikai törekvésekkel, a magyar belpolitikai viszonyokkal, oklevélszerkesztési és kancelláriai gyakorlattal egyaránt megismerkedhetünk. Ezek mellett bemutatásra kerül a kötet lapjain a Gesta Hungarorum szerzőjének kapcsolata a korabeli Péccsel, Pozsegával vagy éppen Szerrel (a mai Ópusztaszerrel). A nagyívű történelmi dolgozat megállapításai nemcsak a vonatkozó szakirodalom eredményeire és napjaink tudományos vitáira vannak alapozva, de nagyon komoly a középkori forrásszövegekből, oklevelekből, teológiai és (üdv)történeti munkákból álló háttéranyaga, amelynek jelentős része a kiadvány függelékében latin és magyar nyelven is közlésre került.

A kötet nagy szakmai erénye és szinte szenzációszámba menő újdonsága, hogy – nagyszámú és eltérő típusú eredeti forrásszöveg alapul vételével – a titokzatos „P-nek mondott mester” művének és műveltségének keresztény eszmetörténeti, teológiai és üdvtörténeti kontextusát is megadja. Így aztán a Gesta Hungarorum szerkezetét a jeles francia skolasztikus hittudós, Szentviktori Hugó (†1141) és követői – Theodoricus monachus és Petrus Comestor – teológiai és világtörténeti (történetteológiai) nézetrendszerében helyezi el. Végsősoron pedig eszme- és egyháztörténeti, életrajzi, valamint filológiai és okleveles adatokkal támasztja alá Horváth Gábor azon megállapítását, hogy „P-nek mondott mester” nem más, mint Kalán

pécsi püspök (†1218), aki III. Béla magyar király kancelláriáját vezette, komoly nemzetközi (francia és itáliai) tudományos és diplomáciai kapcsolatokkal rendelkezett, jól ismerte III. Ince pápa törekvéseit – elsősorban a kereszties eszme ébrentartására és a Szentföld meghódítására tett kísérleteit –, aki fontos kormányzati tisztséget töltött be (mint Dalmácia kormányzója), s egy rövid ideig megválasztott esztergomi érsek is volt.

Horváth Gábor könyvéből kiderül: a Kalán által kiadott oklevelek nyelvi formulái közül több is megegyezik, illetve jelentős egyezőséget mutat a *Gesta Hungarorum* fordulataival; a benne gyakran előforduló, ezáltal alapos helyismeretről árulkodó településnevek, illetve nemzetségnevek megfeleltethetők a püspök családja, a Bár-Kalán nemzetség birtokainak, illetve szűkebb-tágabb rokonságának.

Horváth történészi értelmezésében a „P. dictus magister” legnagyobb valószínűséggel azt jelenti, hogy „Pater dictus magister”, vagyis „mesternek mondott Atya”. Az „Atya” elnevezés a középkorban a tisztelet jele volt, hiszen Kalán (latin formában: Calanus) püspököt a pécsi kanonoki testület, a káptalan – mint az egy 1217-ben kelt dokumentum igazolja – „urának és atyjának” (*domino ac patre nostro*) nevezte. Indirekt – ikonográfiai és művészettörténeti – adatokkal is alátámasztja nézetét a szerző, hiszen a középkori szeri bencés monostor, amelynek a Bár-Kalán nemzetség volt a kegyura, és az akkoriban átépített pécsi székesegyház nagyon hasonló (és egyazon teológiai programra utaló) díszítő motívumokkal rendelkezik.

Horváth Gábor az „Anonymus-kérdést” eszmetörténeti és keresztény üdv-történeti értelmezési keretben vizsgálva, európai művelődés- és művészettörténeti kitekintésben gondolkodva, a rendelkezésre álló hazai és külföldi okleveles adatokkal, valamint történeti tényekkel és filológiai érvekkel dolgozva arra jutott, hogy a titokzatos középkori mester, a *Gesta Hungarorum* szerzője: Kalán pécsi püspök.

(Horváth Gábor: *Anonymus feledésbe merül? P-nek mondott mester Gestája, kora és Pusztaszer*. Gerhardus Kiadó, Szeged, 2020. 231 old.)

► FORRADALOMTÓL MEGTORLÁSIG ►

Zakar Péter hosszú évek hazai és külföldi, állami és egyházi levéltárakban folytatott kutatásainak eredményeit tette közzé, amikor megjelentette a csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéről szóló, hiánypótló földolgozásnak és immár alapvető monográfiának számítónak munkáját.

Zakar Péter, a Szegedi Tudományegyetem bölcsészkarának professzora és a Tisza-parti város egyetemének rektorhelyettese évtizedek óta foglalkozik a magyar katolicizmus tizenhét–tizenkilencedik századi történetével, azon belül is elsősorban az 1848/49-es eseményekkel. Az elmúlt időszakban önálló monográfiája jelent meg a tábori püspökség történetéről, a forradalom és szabadságharc haderejében szolgáló tábori lelkészekről, valamint az esztergomi érsekség 1848/49-es történetéről.

A csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában című könyve többéves kutatómunka eredményeként került összeállításra, s a komoly, kritikai történettudományi módszertannal készült és kéziratos levéltári forrásokon alapuló munka egyben a szerző akadémiai doktori értekezésének könyv alakban való megjelenése. A kötet foglalkozik az akkor Temesvár székhelyű és óriási kiterjedésű csanádi egyházmegye kormányzatával, a tábori lelkészként szolgáló egyházmegyés papokkal, Lonovics József (aki 1848 nyaráig, egri érseki kinevezéséig állt a püspökség élén) és Horváth Mihály (akinek püspökségét az Apostoli Szentszék soha nem erősítette meg) főpásztori tevékenységével, a csanádi püspökség korabeli gazdasági adottságaival, valamint az egyházmegye papjait is érintő megtorlásokkal.

A könyv forrásanyaga rendkívül széles, s nemcsak a vonatkozó magyar és külföldi (elsősorban romániai, illetve német nyelvű) szakirodalmat ismeri jól Zakar, de számos hazai levéltárban és határon túli archívumban kutatott munkája forrásbázisának megalapozásaként. Így például Budapest, Szeged és Makó mellett Aradon, Temesvárott, Kassán és Bécsben is. Kijelenthetjük, hogy noha a történészek közül sokan foglalkoztak az elmúlt másfél évszázadban a csanádi egyházmegye forradalom és szabadságharc alatti történetével, a témakört legjobban jelenleg Zakar Péter ismeri.

A monográfiájából nemcsak azt tudjuk meg, hogy a temesvári szeminárium kispapjainak nagy része honvédnek állt, sőt tiszti rangot is nyert a forradalmi magyar hadseregben, s hogy a püspökség négy lelkipásztorát is börtönbüntetésre

ítélte a Temesvárott működő császári királyi haditörvényszék a szabadságharc leverését követően, de az is kiderül belőle, hogy a csanádi egyházmegye kötelékében szolgáló papok közül jónéhányan a Habsburgok pártján álltak 1848/49-ben.

Könyve és kutatásai célkitűzéseit a szerző így foglalta össze: „Az eddig megjelent szakirodalom eredményeinek továbbgondolására több területen is lehetőséget láttam. Egyszerre mutatom be az egyházi hierarchia különböző szintjein tevékenykedő papok élettörténeteit, tevékenységük hatásait, az egyéni sorsokban lecsapódó jellemzőket. Az állam és az egyház viszonyát érintő kérdések vizsgálatával próbálok hozzájárulni a térség forradalom és szabadságharcra való kapcsolatban kialakított képének pontosításához. Az állam ebben az esetben nemcsak a forradalmi Magyarországot, hanem az Osztrák Császárságot is jelenti, amelynek nézőpontja csak töredékesen jelent meg eddig a magyar történetírásban. Emellett a csanádi egyházmegye eseményeit igyekszem összehasonlítani más egyházmegyék azonos időszakban lezajlott történéseivel is.”

A képmelléklettel, angol nyelvű összefoglalóval és névmutatóval ellátott kötet elolvasása meggyőzhet minket arról, hogy a fent említett célkitűzéseket Zakar Péter maradéktalanul teljesítette, s hogy mind a magyarországi, mind a romániai (hiszen a történelmi csanádi egyházmegye jelentős része napjainkban Románia területén fekszik, így akkori központja, Temesvár is) történettudomány számára alapvető munkát tett le az asztalra.

(Zakar Péter: A csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021. 321 old.)

► VENGERKA ►

A dualizmus korában, magyar történelmünk 1867 és 1918 közötti időszakában a földnélküli, vagy minimális tulajdonnal rendelkező parasztság és a mezőgazdasági cselédség, valamint a képzetlen (de az ipari munkásságban, elsősorban segédmunkásként dolgozó, vagy éppen a vasúti és árvízvédelmi építkezéseken földet talicskázó kubikusként szolgáló) réteg egy része távozott a történelmi Magyar Királyság területéről. Sokan közülük az akkori, a mainál jóval kisebb méretű román állam területére. Bukaresttől Jászvásáron keresztül Konstancáig számos helyen léteztek magyar közösségek, amelyek – a magyar állam anyagi támogatásával és szervezésében – oktatási intézményeket, egyházközségeket, egyesületeket szerveztek és sajtótermékeket adtak ki. Ó-Romániában a tizenkilencedik–huszadik század fordulóján a magyar munkások olcsó és meg nem becsült munkaerőnek számítottak. A magyar lányok és asszonyok a legtöbb esetben háztartási cselédként, de nagyon gyakran prostituáltként voltak kénytelenek dolgozni. Innen ered a környező népek nyelveiben a „hungara”, „vengerka”, vagy „mađarica”, azaz „magyar nő” jelentésű szavak pejoratív értelme.

A korabeli magyar kormány – elsősorban a miniszterelnökség – sokat tett azért, szó szerint megküzdve értük, hogy a Romániába, a jobb élet reményében kivándorolt és a magyarországi kilátástalan anyagi helyzetük elől elmenekült magyarok megőrizték identitásukat, s ne olvadjanak be a román környezetbe. Mégpedig – Reményik Sándor szavaival – a „templom s iskola” által. Azért, hogy az 1918 előtti ó-romániai magyar közösségek megőrizték magyarságukat, a római katolikus egyház és a református felekezet nagyon komoly állami támogatásban részesült. Cserében a romániai magyar diaszpóra körében a lelkipásztori szolgálat mellett kiadványokkal, hitbuzgalmi és karitatív tevékenységgel, valamint egyesületek szervezésével kellett (volna) a magyar identitást erősíteni, vagy legalább életben tartani.

Ezeknek, a magyar állam által támogatott romániai egyházi, oktatási, kulturális és gazdasági törekvéseknek a háttérét tárta föl könyvében Makkai Béla történész, a Károli Gáspár Református Egyetem docense, aki a magyar nemzetpolitika tizenkilencedik–huszadik századi múltjának ismert kutatója, több monográfia és tanulmánykötet szerzője, valamint közéleti kérdésekben is megnyilvánuló, polgári értékrendet valló publicista. A Magyarok temetője, Ó-Románia.

A regáti magyarság a dualizmus kori nemzetpolitikában címmel, a Magyarságkutató Intézet Kiadványai sorozat huszonharmadik darabjaként megjelent, több mint négyszázötven oldalas könyvében a korabeli levéltári dokumentumokból és sajtóanyagból vett idézetek száma ezres nagyságrendű.

A könyvnek két nagyon fontos tanulsága van. Az egyik, hogy a társadalmi kiszolgáltatottság és a szociális nyomor elől sokezres számban távoztak magyarok Romániába, akik egy része ott is maradt, s – elsősorban gazdasági érdekből – beolvadt a románságba. A másik: a dualizmus kora végének magyar kormányzata a sajtót, az oktatási és szociális intézményrendszert, valamint az egyházakat is „bevetve” küzdött meg minden egyes ó-romániai magyarért, akik borzasztó körülmények között éltek, s végsősoron két választásuk maradt: vagy visszatérni Magyarországra, vagy beolvadni a románságba. A magyar állam érdeke természetesen az előbbi volt.

Makkai Béla könyve tudományos és nemzetpolitikailag is hasznosítható eredményeit a következő szavakkal foglalta össze. „A regáti magyarok megtartásáért zajló titkos kormányzati segélyprogramot tekinthetjük úgy is, mint a darwinista létharc egyik kelet-európai epizódját, s ebben az összefüggésben érvényes a neves demográfus megállapítása, miszerint a két dunai fejedelemség, s az 1859-es egyesülésükkel megszülető Románia »a magyarság évszázados nagy temetője« volt. Ez esetben a magyar történettudomány nem térhet ki az elől, hogy összehasonlító vizsgálatok egész sorát végezze el annak megállapítására, hogy regionális viszonylatban milyen hatékonysággal működött a dualizmus kori magyarság önvédelmi mechanizmusa. [...] S mennyivel célravezetőbb lenne, ha egy ilyen széles körű kutatást a szomszéd népek tudományosságával karöltve végeznénk el, s jutnánk szélesebb összefüggésekben olyan dialektikus felismerésekre, hogy saját kulturális örökségét ápolva melyik náció milyen sikerrel szerzett érvényt saját politikai érdekeinek; s ugyanakkor mennyire volt megengedő, elfogadó más népek hasonló törekvéseivel szemben.”

(Makkai Béla: Magyarok temetője, Ó-Románia. A regáti magyarság a dualizmus kori nemzetpolitikában. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021. /A Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 23. köt./ 456 old.)

► ERDÉLY SZERETETE ►

A kolozsvárott tevékenykedő piarista szerzetes és akadémikus történész Biró Vencel (1885–1962) Erdéllyel kapcsolatos, valamint gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti munkái jelentek meg egy kötetbe gyűjtve a Magyarságkutató Intézet gondozásában. Biró 1940-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen Erdély és Kelet-Európa történetének professzora volt, majd a Magyar Tudományos Akadémia tagja, s elnyerte az akkori legmagasabb állami kitüntetést is, amikor Corvin-koszorúval ismerték el történelmi munkásságát.

Az „Erdélyt jobban megszeretjük, ha azt múltjával együtt ismerjük” című könyvet Sas Péter irodalom- és művelődéstörténész, Erdély tizenkilencedik-huszedik századi múltjának, illetve tudomány- és kutatástörténetének jeles ismerője rendezte sajtó alá és írt hozzá remekbeszabott és lényegretörő bevezető tanulmányt. A kötet a Biró Vencel összegyűjtött tanulmányai elnevezésű sorozat második darabja. Kilenc esztendeje jelent meg ezen széria első kötete, szintén Sas Péter szerkesztésében, Katolikus kincsek címmel.

Biró Vencel életművének kutatója és munkáinak ismételt kiadója, s azok összegyűjtője a következőképpen értékelte az egykori szerzetespap történész-professzor életművét. „Biró Vencel becses életműve miatt csak dicsérendő lehet egykori rendfőnöke, Magyar Gábor döntése, amikor a szerzetesi életút elején álló ifjú piaristát Kolozsvárra irányította. Kiteljesedett és immár gyűjteményes kötetekben olvasható, hozzáférhető írásbeli munkássága ismeretében kijelenthető, hogy Biró Vencel kolozsvári pappá, tanárrá, történésszé és erdélyi személyiséggé válva kiérdemelte a házsongárdi temető nyújtotta földi halhatatlanságát.”

A csaknem félezer oldalas kötetben olvasható mintegy ötven írás öt ciklusra osztva került kiadásra. Az első egység az erdélyi fejedelemségről szóló tanulmányokat, a második a magyarság múltjához kapcsolódó dolgozatokat, a harmadik, illetve a negyedik gazdaság- és művelődéstörténeti munkákat tartalmaz, míg az utolsó ciklusban szereplő cikkek megemlékezések, méltatások, nekrológok. Ezek következtében a kötetben olvasható írásoknak mind a fölépítése, mind a terjedelme eltérő. A cikkek azonban nagyon jól reprezentálják Biró Vencel széleskörű tudományos érdeklődését, a történelmi forrásokat tiszteletben tartó és rendkívül alapos módszertanát, szellemi és szakmai kapcsolatrendszerét, értekező prózájának kifinomult nyelvét, valamint életművének sokszínűségét.

A főntebb megfogalmazottak jegyében olvashatunk a kötetben – amelyet ötvenöt kép illusztrál, a benne való keresést és pontos eligazodást pedig névmutatató segíti – többek között a keresztény országépítő Szent István királyról, a solymászat, illetve a posta erdélyi múltjáról, az udvarház (mint gazdasági egység) vagy a kereskedelem kora újkori világáról, valamint az erdélyi fejedelmek temetkezési szokásairól. A megemlékezések olyan jeles alakokat idéznek meg, mint például a tudományos gyűjteményt létrehozó Batthyány Ignác püspök, Karácsonyi János, Márki Sándor és Szádeczky-Kardoss Lajos történészprofesszorok, vagy éppen a romániai kommunista diktatúra által meghurcolt Márton Áron erdélyi püspök.

Hogy csak egy fontos történeti kérdést emeljek ki a kötet széleskörű tematikájából: Szent István életének és a keresztény magyar államot megteremtő munkásságának egyetemes európai történelmi jelentőségéről Biró a következőket írta. „A szent királytól megerősített keresztény lelkiület adott a magyarságnak erőt arra, hogy a pogányság felújítását meggátolta, hogy kisebb pogány, vándorló nemzeteket letelepített és a kereszténységnek megnyert. A kereszténység biztosította az ellenállást, amellyel a nemzet más világfelfogásban élő nagy népekkel szemben megállhatott. Így a tatárok, utóbb a törökök ellen mutatott erőfeszítései a kereszténység erejéből is táplálkoztak. A magyar keresztény állam és Szent István neve elválaszthatatlanul egybeforrtak. S e kapcsolat méltó helyet biztosít neki az egyetemes történelemben.”

Biró Vencel Erdély múltjával foglalkozó, valamint gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti írásainak közzétételével a magyar történetírásnak – ma már biztosan állíthatjuk – egyik jeles képviselőjének életműve vált hozzáférhetővé, s mind a történészszakma, mind az erdélyi magyar múlt iránt érdeklődő közvélemény számára elérhetővé.

(Biró Vencel: „Erdélyt jobban megszeretjük, ha azt múltjával együtt ismerjük” Történeti tanulmányok. Összeállította, szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta Sas Péter. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021. /Biró Vencel összegyűjtött tanulmányai, 2. köt./ 511 old.)

▶ TRIANON-TÉRKÉPEK ▶

A 2020. év mindannyiunk számára a koronavírus jegyében telt, s a szigorú óvintézkedések betartása és az egymásra – elsősorban idősebb rokonaink és honfitársaink védelmében – való fokozott vigyázás mellett kissé háttérbe szorultak a történelmi megemlékezések. Így volt ez a trianoni békediktátum századik évfordulójával is. A magyar állam, számos települési önkormányzat és nagyszámú civilszervezet, baráti és szakmai közösség azonban igyekezett méltó módon életben tartani a magyar történelem egyik legnagyobb tragédiájának emlékezetét.

Ezen kisebb közösségek közé tartozik a Gulyás László szegedi történészprofesszor vezette Egyesület Közép-Európa Kutatására nevű szervezet is, amely a 2019 és 2022 közötti időszakra grandiózus vállalkozásba kezdett. Egy több mint harminc szakemberből álló történészcsapat együttműködésével készülő kiadványsorozatot jelentet meg A trianoni békediktátum története hét kötetben címmel. A magas szakmai színvonalú, keménytáblás, igényes nyomdai kivitelű sorozat kiadásának együttműködő partnere a Magyarságkutató Intézet.

A békediktátum históriáját bemutató széria negyedik kötete egy térkép-gyűjtemény. Hogy a térképeknek mekkora szerepe van a történettudományban, az nem szorul különösebben bizonyításra. A trianoni béke kapcsán pedig különösen fontosak a térképek, hiszen a Teleki Pál vezette tudóscsoport által összeállított, a Kárpát-medencei etnikai arányokat ábrázoló úgynevezett „vörös térkép” (hivatalos nevén: Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján, 1919) igazolta a magyarság állam-, gazdaság- és kultúraszervező jelentőségét térségünkben. Persze a Párizs környéki békék döntéshozói ezzel nem törődtek, s a gazdasági erőforrásokat, közlekedési infrastruktúrát, geopolitikai és természeti adottságokat stb. bemutató térképek segítségével, valamint az utódállamok – éppen az előbbiekre alapozott – követeléseinek szem előtt tartásával ítélték hazánk sorsáról 1919–1920-ban.

A térképeken bemutatott történeti folyamatoknak komoly műhelye van a szegedi egyetemen, hiszen egy történészekből és történeti földrajzosokból álló csoport állította össze Pándi Lajos szerkesztésében a legendás Köztes-Európa. 1763–1993 (Budapest, 1997) című, mintegy nyolcszáz oldalas térkép-kollekciót.

A Csüllög Gábor, Gulyás László és Suba János összeállításában megjelent Térképek a trianoni békediktátum történetéhez című kiadvány az Osztrák–Magyar Monarchia etnikai viszonyaitól a magyar vasúthálózaton keresztül az utódállamok

nemzetiségi és gazdasági adottságai áttekintéséig számos fontos történeti kérdést mutat be igényesen megszerkesztett és jól áttekinthető térképek – amelyekhez egyoldanyi elemző szöveg is tartozik – segítségével. A térképek tervezését és műszaki szerkesztését Csüllög Gábor geográfus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem nyugalmazott oktatója végezte.

A száz térképet közlő, forrásértékű gyűjtemény nemcsak a köznevelésben és a felsőoktatásban hasznosítható jól, de az érdeklődő nagyközönség számára is tanulságos adatokat tartalmaz. Olyan vitathatatlan tények találhatóak a kötet lapjain, amelyeket jó egy évszázaddal ezelőtt az első világháborúban győztes antant hatalmak vezetői, a versailles-i békerendszer kialakítói végül – ma már sajnos tudjuk – nem vettek figyelembe.

(Csüllög Gábor – Gulyás László – Suba János: Térképek a trianoni békediktátum történetéhez. /A trianoni békediktátum története hét kötetben, IV. köt./ Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2020. 318 old.)

► IDEGEN SZEMMEL ►

A koronavírus-járvány miatt a trianoni békediktátum megkötésének századik évfordulójáról való nyilvános, hivatalos és tudományos megemlékezések kissé felemásra sikeredtek, hiszen egy részük nem, vagy online módon, illetve szűk körben valósulhatott meg. Voltak viszont olyan intézmények, civilszervezetek és egyéb csoportok, amelyek igyekeztek megemlékezni a történelmi magyar államot megszüntető, immár százegy évvel ezelőtti békeszerződésről. Ezek közé tartozik a Magyarságkutató Intézet, amely több konferenciát is szentelt a békediktátum témakörének, s amely most kötetet jelentetett meg a trianoni béke külföldi ratifikációjáról.

Az Illik Péter, a Magyarságkutató Intézet tudományos munkatársa és Vizi László Tamás, az intézmény tudományos főigazgató-helyettese, a Kodolányi János Egyetem főiskolai tanára által szerkesztett kötetben hét tanulmány, valamint egy, a szerkesztők által jegyzett bevezető esszé kapott helyet. A dolgozatok a trianoni béke londoni, párizsi, római, prágai, belgrádi becikkelyezéséről, valamint az elmaradt varsói ratifikációról és az Amerikai Egyesült Államokkal 1921-ben kötött béke aláírásáról és a budapesti törvényhozás általi elfogadásáról szólnak.

Mint a könyv bevezető egységében írják a szerkesztők: „kötetünk egyetlen témakört jár körül, térben és időben, hasonló módszertannal, recepciótörténeti megközelítéssel, s így egymással (is) összevethető eredményeket hoz. Nemcsak azt mutatja be, hogy miként vélekedtek más államok politikusai, parlamenti képviselői a trianoni békediktátumról, hanem arról is sokat árul el, hogy mennyire ismerték a magyar helyzetet.”

Különösen érdekes Telkesi Tamara nemzetközi kapcsolatok szakértő dolgozata, amely a trianoni béke angol ratifikációjáról és Majoros István professor írása, amely a diktátum francia törvénybe foglalásáról szól. Ezekből kitűnik, hogy mind a brit, mind a francia politikai elit tisztában volt a korabeli magyar közéleti, gazdasági és társadalmi viszonyokkal. Erre példa, hogy a brit munkáspártiak például a mecseki szénbányászok szörnyű szociális helyzetét is szóvá tették a ratifikációs vitában, vagy hogy a párizsi törvényhozás lotharingiai képviselői a végül a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia között fölosztott Bánság német-ajkú kisebbségéért aggódtak.

Mint Vizi László Tamás dolgozatából kiderül: az, hogy az Amerikai Egyesült Államok kormánya és kongresszusa végül nem fogadta el a trianoni békeszerződést nem azt jelentette, hogy nem értett egyet annak tartalmával, hanem azt, hogy a – Woodrow Wilson amerikai elnök által olyannyira szorgalmazott – Népszövetség alapokmányának bizonyos passzusait ellenezte, hiszen az Egyesült Államok más országok függetlensége és integritása érdekében – izolációs politikája jegyében – nem akart kötelezettségeket vállalni.

A tanulmánykötetben szereplő írások hazai levéltári források, valamint angol, francia, cseh és lengyel parlamenti naplók és háttéranyagok alapján mutatják be, hogy a kortárs – vagyis az egy évszázaddal ezelőtti – nemzetközi politikai élet és közvélemény hogyan értékelte a trianoni békediktátumot. A forrásértékű kiadvány nemcsak a szűkebb történészszakmának, de a szélesebb érdeklődő közönségnek is számos érdekességet tartalmaz.

(A trianoni békediktátum ratifikációja külföldön. Szerkesztette Illik Péter és Vizi László Tamás. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021. /A Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 24. köt./ 223 old.)

► HŰSÉG AZ ÁLLAMHOZ ►

A Magyar Nemzeti Levéltár és a Magyar Köztisztviselői Kar 2019 novemberében kétnapos közigazgatástörténeti konferenciát rendezett Budapesten, amelynek témája a trianoni békediktátum magyar államigazgatásra gyakorolt hatásainak a föltárása és bemutatása volt. A tudományos ülés írott anyaga a Trianon és a magyar közigazgatás című kötetben jelent meg L. Balogh Béni szerkesztésében.

A könyv bevezető tanulmánya Romsics Ignác, az egri Eszterházy Károly Egyetem professzora, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja írása, amely mintegy keretet ad a kötetben részletesen is tárgyalt a folyamatoknak, s részletesen és összegző ígérennyel ismerteti az Osztrák–Magyar Monarchia megszüntetésének egyes fázisait. A kötetben szereplő további hét tanulmány négy fejezetre osztva került elrendezésére.

A dolgozatok egy része az első világháborút követő impériumváltásokat ismereti. Nagy Szabolcs az erdélyi háromszéki, Sárándi Tamás a partiumi szatmárnémeti, míg Göncz László a szlovéniai muravidéki eseményeit mutatja be a magyar államtól való kényszerű elszakadásnak. Az utódállamok és a közigazgatás című egységben az újonnan létrejött Csehszlovákia, illetve az 1918 után kialakult Nagy-Románia közigazgatástörténetéhez kapcsolódó adatokat ismertetnek a tanulmányok. Gulyás László a csehszlovákiai, míg Egry Gábor a romániai – magyar eredetű – vármegyerendszer átalakításának két világháború közötti folyamatait mutatja be.

A trianoni menekültek, illetve a Trianon emlékezete című fejezetekben pedig Bojtos Gábor a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében új életet kezdő, a trianoni határokon kívül rekedt magyar államigazgatási szakemberek és tisztviselők pályafutásáról közöl adalékot, Beregszászi Balázs pedig a két világháború között felállított magyaróvári trianoni emlékeket veszi számba.

A kötet valamennyi szerzője kiváló szakember, akik a legtöbb esetben eredeti hazai, illetve külföldi levéltári források alapján készítették el dolgozataikat. Ez a kiadvány is újabb bizonyíték arra, hogy Trianon kutatásának a békediktátum létrejötte után több mint egy évszázaddal is van létjogosultsága. Ezt Szabó Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója az olvasókat köszöntő írásában az alábbi szavakkal fogalmazta meg.

„Az írások azt is vizsgálják, hogy a kollektív trauma miként befolyásolta az egyén(ek) és egy társadalmi réteg, a tisztviselői kar 1918 és 1920 utáni sorsát, milyen veszteségeket okozott számukra. Az Osztrák–Magyar Monarchia szét-darabolása nyomán új utódállamok keletkeztek. Az impériumváltások többnyire vállalhatatlan helyzetbe hozták az elcsatolt területek közszolgáit. Az új államok is szolgálatot és hűséget követeltek a tisztviselőktől. De aligha lehet két »gazdát« egyforma odaadással szolgálni. Nem véletlen az utódállamok bizalmatlansága a régi rend híveivel szemben. A korábbi szerkezetet fel kellett számolni és újat kellett létrehozni. Ennek a helyzetnek a kezelése minden érintettől áldozatokat követelt: a helyben, szülőföldjükön maradt tisztviselőktől és családjaiktól éppúgy, mint a menekülőktől és a hónapokig, évekig az anyaország idegen városaiban élőktől. Kötetünkben nekik állítunk emléket: a Trianon utáni ismert és névtelen állami tisztviselőknél.”

(Trianon és a magyar közigazgatás. Szerkesztette L. Balogh Béni. Magyar Kormánytisztviselői Kar – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2020. 195 old.)

► KESERŰ PIRULÁK ►

Vaskos, csaknem félezer oldalas kötet jelent meg az 1920. június 4-i trianoni békediktátum előzményeiről és következményeiről a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Napló Kiadó közös gondozásában, Anka László szerkesztésében. Trianon centenáriumaéhoz kapcsolódóan sorra jelentek meg könyvek a témaköréről, s ennek kapcsán fölmerülhet a kérdés: lehet-e újat mondani, s egyáltalán szükséges-e és indokolt-e „ilyen gyakran” szót ejteni – tudományos, ismeretterjesztő, vagy éppen publicisztikai területen – a történelmi magyar államot megszüntető békediktátumról?

A „Valami fáj, ami nincs”. A trianoni békekötés előzményei és következményei című könyv, s a benne olvasható kéttucatnyi tanulmány arra hívja föl a figyelmünket, hogy Trianon kapcsán mindig van újabb kutatási részterület, vagy megválaszolásra váró (ha nem is történetileg „központi”) kérdés, s hogy időről időre szükséges az újabb kutatási eredményeket a történészszakma és a szélesebb érdeklődő közvélemény számára közzétenni.

Az impozáns, keménytáblás és a világhálón is elérhető könyvben – amely az intézet szervezésében tavaly tartott többnapos konferencia anyagát közli – helyet kapott szaktanulmányok hat fejezetén keresztül tárgyalják a békediktátum körülményeit. Vizsgálják a nemzetközi előzményeket és következményeket, Magyarország 1918–1919-es megszállását, illetve a békekötés és a hazai politika kapcsolatát, de olvashatunk politikusportrékat (mint például Friedrich István és Huszár Károly miniszterelnök, s Habsburg József főherceg tevékenységéről), valamint a menekültek és a nemzetiségek körülményeit elemző írásokat, ugyanakkor a Trianon utáni kultúra és közösségi emlékezet témaköréből is kerültek bele dolgozatok.

A nemzetközi kapcsolatok területéről tehát éppúgy válogatott a szerkesztő a gyűjteménybe érdekes írásokat, mint a helytörténeti folyamatok lokális világáról. Ennek megfelelően természetesen eltérő történeti forrásadottságokkal, de mindig szakmai és tudományos újdonságokat közölve kerültek sajtó alá rendezésre ezek a tanulmányok. Többek között újabb ismereteket szerezhetünk a református egyháznak, vagy éppen a Vatikánnak és az Apostoli Szentszéknek a trianoni békekötéshez való viszonyáról Kovács Kálmán Árpád, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár munkatársa, illetve Bertalan Péter, a Károli Gáspár Református

Egyetem docense tollából. Popély Gyula felvidéki történész Pozsony 1919-es cseh-szlovák „elrablásáról” írt, míg Vajda Tamás, a Szegedi Tudományegyetem Szaklevéltárának vezetője a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem „jogellenes és erőszakos elfoglalásáról”, valamint a (végül Szegedre került) professzorok és a hallgatók elűzéséről közölt forrásértékű cikket.

Vizi László Tamás, a Kodolányi János Egyetem rektorhelyettese, a Magyar-ságkutató Intézet tudományos főigazgató-helyettese a trianoni békediktátum „keserű piruláiról” írt, vagyis arról, hogy a hazai közvélemény hogyan szembesült a vesztes háború okozta békeszerződés területi következményeivel, a békediktátum aláírásának elkerülhetetlenségével és annak a nemzetgyűlés általi kötelező becikkelyezésének megalázó folyamatával. Szakály Sándor professzor a Horthy Miklós vezetésével Szegeden létrejött Nemzeti Hadsereg megalakulásának körülményeit és első éveinek folyamatait tekintette át. A hazai németek Trianon utáni helyzetéről és magatartásáról Baumgartner Bernadette, a Münchener Magyar Intézet a Regensburgi Egyetemen vendégoktatója és Orosz László, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos főmunkatársa közölt érdekes tanulmányokat.

Szakály Sándor akadémiai doktor, történészprofesszor, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár főigazgatója a kötet előszavában a következő megszívlelendő gondolatokat fogalmazta meg. „Természetesen felmerülhet a kérdés – és kell is, hogy felmerüljön valamennyiünkben –, hogy a múlt ilyen formában történő felidézése változtat-e a helyzeten, a történelmi kérdésfeltevések és az arra adott – ugyancsak – történelmi válaszok megváltoztathatják-e a múltat? Nem változtatják meg, de elősegíthetik megőrizni a magyarság történetében meghatározó történetet, amely meghatározta a mi 20. és immáron a 21. századunkat is. Olyan kötetet vehet a kezébe a Tisztelt Olvasó, amely a fentebb felvázoltakra hiteles válaszokat adó tanulmányokat tartalmaz, olyanokat, amelyeket magyarországi és a határainkon kívül élő magyar történészek írtak, a legjobb tudásuk és ismereteik alapján.”

(„Valami fáj, ami nincs”. A trianoni békekötés előzményei és következményei. Szerkesztette Anka László. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló Kiadó, 2020. /VERITAS Könyvek, 18. köt./ 491 old.)

► GYÚJTÓLÖVEDÉK ►

Az 1991 előtt a Szovjetunióhoz tartozó, rézbányászataról ismert kazahsztáni Dzsez-kazgan közelében lévő Kengir kényszermunkatáborában 1954. májusán 16-án, húsvét napján az örök – főként ukrán nemzetiségű – fogoly asszonyok egy csoportját kísérték a téglagyári éjszakai műszakból a kényszerlakhelyükre. Velük szemben haladt a saját munkahelyükre hajtott férfiak menetszlopa, s Jézus feltámadásának ünnepére tekintettel a férfiak – a keleti kereszténység szokása szerint – köszöntötték a velük szembejövő nőket: „Krisztus feltámadt!”. „Valóban feltámadt!” – jött a válasz. Erre, mivel mindkét csoportban ukránok voltak többségben, az „ukrán nemzeti eszme” és a kereszténység kifejezésének láttán, a Kalimulin nevű fegyőr tüzet nyitott rájuk. Tizenhárman azonnal meghaltak és a sortüzet túlélő harminchárom sebesült közül öten a kórházban hunytak el nem sokkal később.

Ennek következtében indult meg a sztrájk a kengiri táborban, amelynek „himnusza” is született. Az idős ukrán fogoly, Mihajlo Szoroka – aki a róla szóló jelentés szerint „az ukrán függetlenség elkötelezett híve” volt – írta Kazahsztán forró sztyeppéin megmozdultak a lágerek címmel. A sortűz halálos áldozatait megmosdatták és ukrán népi motívumokkal kihímzett ingekben temették el a láger lakói, s megtagadták a munkát.

A lágerlázadást letörendő, harckocsikat, repülőgépeket, közel tizenhatezer embert és mintegy száz kiképzett harci kutyát vetettek be a szovjetek. 1954. június 26-án hajnali négy órakor a mesterlövészek megölték a lázadók barikádjain szolgálatot teljesítő öröket, majd gyújtólövedékekkel támadták a barakkokat, amelyek lángra kaptak. A katonák pedig a bennrekedt sebesülteket, vagy a menekülni próbálókat meggyilkolták.

Az egyik szemtanú szerint „a katonák a zónába terelték az életben maradtakat. Teherkocsik érkeztek, amelyekre feldobálták a halottakat, a még élőket szuronnal agyonszúrták és elszállították a közelben kiásott mély gödrökhöz.” A felkelés leverése során közel ezer foglyot (akik közül nagyjából minden második nő volt) öltek meg és további kétezer volt a sebesült áldozatok száma.

Jelenlegi ismereteink szerint a gulágon 1923 és 1956 között tizennyolc tömeges munkamegtagadás, éhségstrájk, illetve fegyveres lázadás zajlott le. Ezekről a mozgalmakról szól Domonkos László újságíró Szovjet Spartacusok. Rezisztencia a szögesdrót mögött című, történelmi hitelességgel megírt publicisztikai kötete.

A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az Alekszandr Szolzsenyicin által megrázó módon megörökített kegyetlen és borzalmas gulágvilágnak a Szovjetunió ellen lázadók csoportjai a „nemzeti érzelműek” (baltiak, ukránok, lengyelek stb.) közül éppúgy kikerültek, mint az „ellenzéki” szocialisták és szociáldemokraták rétegéből, vagy éppen az egyházi emberek köréből. A magyarok és ruszinok lakta Kárpátaljáról húsz református, tizennyolc római katolikus és százhuszonkilenc görög katolikus (a könyvben elírásként görögkeleti olvasható, ami az ortodox szinonimája) lelkész került munkatáborokba. Köztük volt a nemrég elhunyt Gulácsy Lajos, aki a Szovjetunió bukását is megélhette, s Kárpátalja református püspökeként szolgálhatott: az ottani magyar protestáns szociális és oktatási intézményrendszer kiépítésében vállalhatott nagy szerepet.

Domonkos László memoárokból, szépirodalmi művekből, történettudományi szakmunkákból vett szemelvényekkel gazdagon alátámasztott kötete arra az ellentétre is rámutat, hogy az ókori római rabszolgalázadást vezető Spartacus nevét a szovjet típusú államszocialista rezsimiek – leggyakrabban sportcsapatok elnevezésében felhasználva – igyekeztek kisajátítani. Úgy, hogy a maguk munkatáborosaival ezek a rendszerek is „rabszogatartó államok” voltak. Az olvasmányos és gondosan megtervezett, Kovács Emőke történész által szerkesztett kiadványt Matl Péter megrázó és szuggesztív illusztrációi teszik felejthetlenné.

(Domonkos László: Szovjet Spartacusok. Rezisztencia a szögesdrót mögött. A Gulagokon Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány, Budapest, 2020. 130 old.)

► KÉNYSZERŰ RABSÁG ►

Nagyon fontos küldetést teljesít a Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány, amely minden évben, a kommunista diktatúrák áldozatainak februári emléknepjéhez kapcsolódóan – immár hagyományosan – konferenciát rendez és a tudományos tanácskozás anyagát kötetben jelenteti meg. Ennek a törekvésnek a jegyében került kiadásra a Szabadság helyett erőszak. Magyar női sorsok 1944/45-ben, valamint a Kényszerű rabság, kettőtört sorsok, jelöletlen sírok. A Gulág-kutatás fehér foltjai című kötet. Mindkét könyvet Kovács Emőke történész szerkesztette.

Mint Nagyné Pintér Jolán, az alapítvány elnöke megfogalmazta a kötet nyitó-cikkében: „A mai kor embere – érthető módon – általában csak szép és békés dolgokról szeret olvasni. Közel nyolcvan esztendeje térségünket elkerülik a háborúk és már csak hírből ismerjük az elhurcolásokat, a szovjet és hazai kényszerszolgálatok történetét. De mégis mindannyiunk családtörténetében fellelhető nyomok ezen nehéz időszakokból. Generációink műtfeldolgozási stratégiáiban, múltunk megértésében, tiszteletében, a tanulságok levonásában, de a jövőbeni tervek és értékek kialakításában segíthet e kötet is. Nem lesz könnyű olvasmány, elég, ha csak részenként olvassák és elgondolkodnak rajta: milyen sors jutott eleinknek a Kárpát-medencében 1945 táján? Milyen sors jutott a szovjet rabságba hurcoltaknak a hazatérést követően? S mi várt rájuk a rendszerváltoztatás után? Milyen tendenciák, történelmi folyamatok húzódtak a háttérben, hogyan viszonyult mindehhez a fejlett nyugati világ?”

Az alapítvány működésének, rendezvényeinek és a világhálón ingyenesen elérhető kiadványainak a célja nem más, mint hogy életben tartsák a gulágon elhunyt, illetve ott szenvedett több százezer magyar emlékét. A tanulmánykötetben forrásértékű és alapos írások kaptak helyet. A tizennégy igényes történelmi dolgozat közül itt csak néhányat van lehetőség megemlíteni.

Bertalan Péter, a VERITAS Történetkutató Intézet tudományos főmunkatársa – mintegy a világtörténelmi és nemzetközi politikai háttér bemutatásaként – a Szovjetunió mint szuperhatalom kialakulásának, meggyengülésének, bukásának, majd széthullásának hét évtizedes folyamatát mutatja be. Hajagos Csaba, a kecskeméti Katona József Múzeum történésze az alföldi városból és környékéről elhurcolt több mint négyszázharminc polgárnak állít emléket forráscentrikus tanulmányában.

Kiss Dávid, a VERITAS Történetkutató Intézet munkatársa a Magyar Kommunista Párt hadifogolypolitikájáról közöl részleteket. Ez azért is fontos téma, mert a kommunista diktatúra kiépítésének befejezése (1948) előtt már több száz-ezer magyar hadifogoly térhetett vissza hazánkba, akik megtapasztalhatták a kommunista erőszak kegyetlenségét, a szovjet kényszermunka- és hadifogolytáborok borzasztó világát és a „létező szocializmust”. 1945-ben kétszáz–kétszázötvenezer, 1946-ban húsz–harmincezer, 1947-ben jó százezer magyar hadifogoly jöhetett haza, akik vélhetően nem voltak túl jó véleménnyel a kommunista rendszerről. Kovács Emőke, a kötet szerkesztője és a kiadó alapítvány munkatársa Rózsás János író, műfordító gulágélményeiről írt fontos tanulmányt, míg Palasik Mária, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának osztályvezetője Karig Sára, a szociáldemokrata költő, szerkesztő, műfordító a szovjet lágervilágban politikai fogolyként eltöltött éveit dolgozta föl.

A kötetben szereplő írások – a kiadó és a szerkesztő szándékainak eleget téve – felhívják a figyelmet arra, hogy a gulág-kutatásoknak még mindig vannak fehér foltjai, s hogy a szovjet munkatáborokat megjárt sok százezer magyar emléke érdemes a tudományos feldolgozásra és a történelmi emlékezetünkben való megőrkítésre.

(Kényszerű rabság, kettétört sorsok, jelöletlen sírok. A Gulág-kutatás fehér foltjai. Szerkesztette Kovács Emőke. Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megőrkítésére Alapítvány, Budapest, 2021. 274 old.)

► NYILVÁNOS BŰNBÁNAT ►

A közelmúltban jelent meg a fiatal történész, Pálinkó Máté Hamvas Endre csanádi püspök életrajza című könyve, amely a magyar katolicizmus egyik jelentős – és méltatlanul elfeledett – alakjának életét és egyházi pályáját dolgozza föl. A főpap 1944-től csanádi püspök, 1964-től kalocsai érsek volt, aki egy ideig a magyar katolikus püspöki kar elnöki posztját is betöltötte és részt vett a második vatikáni zsinaton.

Hamvas Endre (1890–1970) – derül ki a kötetből – kilencgyermekes családból származott. Teológiai tanulmányait többek között a bécsi egyetemen végezte. A második világháború idején budapesti érseki helynök volt. 1944 márciusában foglalta el Szeged városában a csanádi püspöki széket. A kommunista rezsim az 1950-es évek elejére megtört emberré tette. 1951 májusa és augusztusa között azonban a Grósz József kalocsai érsek elleni koncepciók perben őt is gyanúba keverték és házi őrizetbe helyezték. A sztálini mintájú diktatúra terrorgépezete fenyegetésekkel és zsarolással megtörte a csanádi püspököt, akitől „nyilvános bűnbánatot” is kikényszerítettek. 1951 júniusában kelt nyílt levelében a következőket volt kénytelen írni a miniszterelnöknek: „A jövőben békésen és lojálisan igyekszem együttműködni, és a kormánnyal szemben elkövetett hibákat jóvátenni.”

Hamvas 1944-ben határozottan föllépett a zsidók deportálása, majd a második világháború után a németek kitelepítése ellen, de a Felvidékről elűzött és egyházmegyéje területére került magyarok lelkipásztori ellátásáról is gondoskodott. Az egyházat ért kommunista támadások idején kiállt a meghurcolt papok mellett és mindvégig bátran támogatta Mindszenty József törekvéseit. Ezt a hercegprímás azzal ismerte el, hogy 1946 szeptemberében – az egyházmegyéjét megszervező Szent Gellért halálának kilencszázadik évfordulóján – „kora Gellért püspökének” nevezte.

Hamvas az 1956-os forradalom kitörése után, 1956. október 25-én körlevelet fogalmazott. Kérte papjait, hogy „ezekben a mozgalmas napokban szeretettel és nyomatékkal óvják a híveket minden erőszakos lépéstől és rendzavarástól”. A diktatúra által megnyomorított ember eltorzított, gyanakvó és rettegő gondolkodásmódjára jellemző, hogy Hamvas püspök a körlevél utolsó szavainak a következőket szánta: „Őszinte szimpátiával fogadtuk az ifjúság lelkes megmozdulását és bízunk jogos kívánságaik békés megvalósulásában.” Ezzel a mondattal nyilván

a szegedi egyetemisták mozgalmára, s az első autonóm magyar felsőoktatási hallgatói érdekképviseleti szervezet, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) tevékenységére utalt, amelyet a forradalmat kirobbantó első szikrának tarthatunk. Ezt az utolsó mondatot azonban az öncenzúra és a megfélemlítettség egyértelmű megnyilvánulásaként a püspök kihúzta fogalmazványáról.

Pálinkó Máté hiánypótló életrajzi könyvének fókuszában Hamvas Endre csanádi püspöki szolgálata áll, így az azt megelőző időszak és az azt követő (a kalocsai főegyházmegye élén eltöltött) periódus csak érintőlegesen van tárgyalva. A kötet értékét növeli a készítése során fölhasznált nagyszámú eredeti forrásdokumentum (főleg a szeged-csanádi püspökség levéltárából), valamint a szerzőnek a főpap unokaöccsével, Hamvas Ödönnel folytatott beszélgetései tartalmának a közlése.

(Pálinkó Máté: Hamvas Endre csanádi püspök életrajza. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2021. 112 old.)

► SZEGEDI FIATALOK ►

Szinte közhelyszámba megy az a megállapítás, hogy az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc indítószikrája a szegedi egyetem bölcsészkarának Ady téri épülete Auditórium Maximumában robbant ki, amikor is 1956. október 16-án létrejött az első autonóm hallgatói szervezet, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ).

A MEFESZ 1956. október 16-i és október 20-i nagygyűlésén a diákjóléti, hallgatói, tanulmányi és szociális követelések mellett bizonyos politikai kérdések is megfogalmazódtak. Így például a Nagy Imre vezette irányvonal rehabilitálásának és a politikai életbe való visszatérésének igénye, sőt a megszálló szovjet csapatok távozásának követelése is fölmerült. Ezek után a szegedi MEFESZ küldöttségeket menesztett az ország felsőoktatási intézményeibe, így a budapesti műegyetemre is, amelynek október 22-i hallgatói gyűlése közvetlenül hozzájárult forradalom másnapi kitöréséhez.

A Szegedi Tudományegyetem polgárai büszkék erre a hagyományra, s a Tiszaparti város egyeteme pedagógusképző karának tanszékvezető docense, Jancsák Csaba immár évtizedek óta kutatja a MEFESZ történetét, s egyébként tágabb értelemben és kutatási körben, interdiszciplináris szemlélettel (történeti és szociológiai módszerekkel) vizsgálja az elmúlt évszázad szegedi hallgatói mozgalmainak múltját. Részben az ő kutatásainak folytatása jegyében, s azok kiegészítésének és újragondolásának a szellemében jelent meg Haág Zalán István Ifjúsági mozgalmak a szegedi felsőoktatásban az 1956-os forradalom előtt, alatt, után című könyve, a hódmezővásárhelyi Emlékpont gondozásában, az Emlékpont Könyvek sorozat tizenötödik darabjaként.

Az újságíróként is ismert, korábban a Magyar Nemzet szegedi tudósítójaként tevékenykedő történész–politológus szerző, a szegedi egyetem mesteroktatója minden korábbinál szélesebb körű anyaggyűjtésbe kezdett, s elsősorban a forradalom leverését követő egyetemi megtorlások témakörében ért el a korábbi tudásunkat meghaladó új kutatási eredményeket. Korabeli hírlapi tudósítások, valamint egyetemi és állami levéltári dokumentumok mellett kéziratos magánhagyatékokat és személyes visszaemlékezéseket is (már publikált anyagokat és saját maga által készített interjúkat egyaránt) fölhasznált forrásként könyve megírásakor.

Különösen értékes egysége a kötetnek a függeléke, amelyben a megtorlások szegedi egyetemi áldozatainak névsorát kísérelte meg, minden korábbinál részletesebben és alaposabban, a teljesség igényével rekonstruálni. Ennek eredményeként ma már csaknem háromszáz áldozatát ismerjük az ötvenhatot követő kádári megtorlásoknak a szegedi egyetemről. Voltak, akik súlyos börtönbüntetést szenvedtek el, s egész életükre eltávolították őket az értelmiségi pályáról, választott szakmájuk és hivatásuk gyakorlásától, és voltak, akiket „csak” (akár véglegesen, akár néhány évre) kitiltottak a magyar felsőoktatásból. A megtorlások idején a Szegedi Tudományegyetem három karáról tizenhárom, a Szegedi Orvostudományi Egyetemről öt, a Szegedi Pedagógiai Főiskoláról négy főt ítéltek börtönre, vagyis összesen jogerősen börtönbüntetésre ítéltek legalább huszonkét embert a szegedi felsőoktatás világából. Egyéb szankciókkal pedig (például egyetemi jogviszony megszüntetése) legalább kétszázhatvan főt sújtottak.

Haág Zalán István olvasmányos stílusban megírt, biztos történeti ismeretekről, ugyanakkor emberi, s történeti és társadalomkutatói érzékenységről is tanúbizonyságot tevő könyvének a legnagyobb eredménye, hogy elolvasása után az 1956-os forradalmat követő szegedi egyetemi megtorlások érintettjeit is bátran sorolhatjuk a kommunista diktatúrák áldozatai közé.

(Haág Zalán István: Ifjúsági mozgalmak a szegedi felsőoktatásban az 1956-os forradalom előtt, alatt, után. Emlékpont, Hódmezővásárhely, 2020. /Emlékpont Könyvek, 15. köt./ 96 old.)

► FÉNYLŐ ÍVELÉSEK ►

Népmeséink gyakori fordulata, hogy egy kisfaluból elinduló parasztfiú – tehetségének, kitartásának, szellemi adottságainak köszönhetően – elnyeri a királylány kezét. A társadalmi mobilitás lehetőségének leegyszerűsítése és reménye jelenik meg ezekben a naiv történetekben. Ugyanakkor ezekhez hasonló pályát járt be Für Lajos (1930–2013) történészprofesszor, rendszerváltó honvédelmi miniszter, aki a Vas megyei Egyházsrádóc paraszti közösségből indulva a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnáziumon és a debreceni egyetemen keresztül jutott el a történelmi pályára, s lett a magyar agrár-, gazdaság-, társadalom- és demográfia-történet egyik legkiválóbb kutatója.

Az ötvenhatos forradalmi események Debrecenben érték, ahol akkoriban mint tanársegéd oktatott a bölcsészkaron, s a Hajdú-Bihar Megyei Forradalmi Bizottság titkára lett. A szovjet megszállás után letartóztatásba került és néhány hónapra – előbb Ausztriába, majd Franciaországba – volt kénytelen emigrálni. Édesapja halála miatt tért haza és eleinte pedagógusként, később a Magyar Mezőgazdasági Múzeum tudományos munkatársaként, valamint a nyíregyházi, illetve az egri tanárképző főiskola oktatójaként, végül a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem professzoraként dolgozott. A rendszerváltozás folyamataiba hamar bekapcsolódott. 1989-ban a rendszerváltó tömegpárt, a Magyar Demokrata Fórum köztársasági elnök-jelöltje volt, 1990 és 1994 között pedig az Antall József, majd Boross Péter vezette jobbközép koalíciós kormány honvédelmi minisztere.

Szüülőfalujában létrejött a Für Lajos Művelődési Központ, amelyet 2019. szeptember 21-én avattak föl. Az intézményben állandó kiállítás őrzi emlékét, amelynek anyaga születésének kilencvenedik évfordulójára Önarckép. Emlékkönyv Für Lajos tiszteletére címmel jelent meg Biró Friderika és Móricz Péter szerkesztésében. A több száz fényképet tartalmazó kötet magában foglalja a tárlat teljes anyagát, s szemelvényeket Für Lajos történelmi munkásságából, politikai nyilatkozataiból és visszaemlékezéseiből.

A könyvből – amelynek előszavát Németh Szilárd honvédelmi miniszter-helyettes jegyzi, s amelyet Lezsák Sándor író, költő, az Országgyűlés alelnöke 2014-es egyházsrádóci szoboravató beszéde zár – kiderül Für Lajos politikai hitvallása is, amelynek kulcsszava a hűség. „Hűség a magyarsághoz. Hűség a nemzethez. És nemcsak az élőkhez, a halottakhoz is. Az előttünk járt nemzedékekhez is.

Hűség mindazokhoz, akik immáron háromezer éves történelme során Európának ezt a sajátos etnikumok megtartották, átmentették. Hűség a fénylő ívelésekhez, hűség a tragikus bukásokhoz, hűség egy egész nemzet múltjához.”

(Önarckép. Emlékkönyv Für Lajos tiszteletére. Szerkesztette Bíró Friderika és Móricz Péter. Körmendi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár, Körmend, 2020. 127 old.)

▶ LEHALLGATÓKÉSZÜLÉK A HÁLÓSZOBÁBAN ▶

A történettudománynak régi nagy kérdése, hogy a múlt eseményei a maguk teljességében rekonstruálhatóak-e egyáltalán, hiszen ahány ember, annyi egyéni emléktanyag és megéléstörténet. A jogszabályok, a törvény- és rendeletalkotási jegyzőkönyvek és a hivatalos államigazgatási iratok ugyan szárazak és tényszerűek, de arról nem adnak információt, hogy az adott éra embere hogyan élte meg a saját korát, mit értett meg, mit „fogott föl” a – jelenből tekintve már – történelemből. Az egyéniségnek, ráadásul a hétköznapi embereknek (vagyis nem a katonai, politikai, gazdasági vezetőknek, vagy döntéshozóknak) a történelemben, s a személyes és közösségi emlékezetben elfoglalt helyét vizsgálja – mégpedig a trianoni békére, mint tragikus kiindulópontokra fókuszálva – kötetében Tóth Eszter Zsófia történész, társadalomkutató.

A szerző – aki korábban elsősorban az államszocializmus korával foglalkozott – ebben a könyvében három fejezeten keresztül mutatja be a maga trianoni történeteit: elsősorban levéltári és korabeli sajtóforrásokra alapozva. Többek között délvidéki származású szélhámósok, szerencsevadászok, öngyilkos kisasszonyok, valamint értékteremtő pedagógusok és művészek, s közösségszervező öreg katonák sorsai és történetei elevenednek meg a kötet lapjain. Szocializmuskori állambiztonsági jelentésekből kiindulva dolgozza föl például egy jugoszláviai külkereskedő és egy magyarországi irodista hölgy szerelmi kapcsolatát, amely annyira érdekelte a kádári titkosszolgálatot, hogy bepoloskázta a nő lakását, sőt még a hálósobában is lehallgatókészüléket helyezett el.

A kötet utolsó egységében Tóth Eszter Zsófia eddig kevésbé ismert alkotói arcát mutatja meg: személyes hangvétellű, ugyanakkor korjellemző (főleg a kései szocializmus és a rendszerváltozás idejét leíró) novelláit nemcsak fiktiiv irodalmi műként, de életmód- és mentalitástörténeti forrásként is olvashatjuk. Persze alapvetően szórakoztató, értékorientált és szépen megformált kisprózák, amelyek mutatják írójuk szerzői sokoldalúságát.

Tóth Eszter Zsófia trianoni történetei határozottan hívják föl a figyelmet a transzgenerációs traumák kibeszélésének szükségességére. Ezt támasztja alá a kötet utószavában megfogalmazott szerzői szándék. „E sorok írójának történelmszűkítő meggyőződése, hogy a kibeszéletlen huszadik századi történelmi traumák mérgezik több generáción keresztül is az életet. Többek között a Gulag,

a hadifogság, a kitelepítés élményei és azok elhallgatása miatt sokan fojtották alkoholba bánatukat, ami a következő nemzedéknél megjelenhetett úgy, mint egy lehetséges problémamegoldási mód nehéz helyzetben. Ha nem alkohol, akkor drog vagy gyógyszer. Vagy gondoljunk a második világháború poklában eltűntekre, a Don-kanyarból soha haza nem tértekre, akiket évtizedeken át vártak haza, soha nem engedtek el, nem gyászoltak meg a családtagok. Ennek minden terhével együtt. Mert aki »csak« eltűnt, annak sírja nincs, bármikor betoppanhat, megörvendeztetve az anyai, testvéri szívet. Aztán eltelik egy egész élet, és nem jön vissza. Szerencsésebb esetben megtalálható internetes hadifogolyadatbázisban, veszteség-lajstromokban, a levéltárak porában. És akkor meggyászolható és elengedhető.”

(Tóth Eszter Zsófia: Trianoni történetek Szabadkától Budapestig. Vajdasági Magyar Képző-, Kutató- és Kulturális Központ, Szabadka, 2021. 139 old.)

► SORSOK ÉS ADATOK ►

Több mint félezer oldal terjedelmű, ugyanakkor témaválasztását tekintve is impozáns és különleges kötet került kiadásra a budapesti Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség gondozásában: Dudás Róbert Gyula katekéta–lelkipásztori munkatárs, egyháztörténeti kutató Magyar katolikus papok Észak-Amerikában című, Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában szolgálatot ellátott római és görög katolikus magyar, magyar származású, valamint magyarul beszélő lelkipásztorok történeti névtára 1825–2019 között alcímű könyve. Hatalmas mértékű, fáradságos és időigényes adatgyűjtés eredményeként jött létre ez a munka, amely meggyőződésem szerint a modern katolikus egyháztörténet egyik megkerülhetetlen kézikönyvévé és forrásmunkájává válik hamarosan.

Csaknem két évszázad észak-amerikai magyar katolikus lelkipásztori tevékenységét tekinti át a könyv. A papi életutak lexikonszócikk-szerű áttekintésén keresztül megismerhetjük például a missziókat, vagy a gazdasági kivándorlók-nak, illetve a politikai változások elől menekülőknél lelki vigaszt adó, ugyanakkor a nemzeti öntudatot és a magyarsághoz való ragaszkodást, s ezek kereteit megteremtő közösségeket.

Az amerikai magyar kolóniákat kovászként működtető egyházi személyek életútjai kerülnek tehát bemutatásra a könyvben, amely a hagyományos történeti névtárak felépítését követi. A fontosabb életrajzi adatok (születés, papszentelés, szerzetesi fogadalom, halálozás) mellett a szolgálati helyek is felsorolásra kerülnek.

Számos, a történeti emlékezet számára „ismeretlen” lelkipásztor életútja mellett olyan fontos szereplők portréi is helyet kaptak a kötetben, mint Cserhádi Ferencé, aki a külföldi magyarok lelkipásztori ellátásával megbízott esztergom-budapesti segédpüspök. Vagy Dalos Patrik oratoriánus szerzetesé, akinek a neve onnan lehet ismerős, hogy – Békés Gellérttel együtt – modern magyar nyelvre fordította a Biblia második egységét, az Újszövetséget. Anyanyelvén kívül még tizenhat nyelvet ismert, s 1962-ben a tengerentúlon tevékenykedett egyetemi oktatóként.

Különös és tragikus sorsok is élénk tárulnak a könyvből. Körösztos Krizosztom, aki 1938 és 1940 között ferences szerzetesként szolgált Amerikában, 1944. október 28-án a délvidéki magyarellenes vérengzéseknek esett áldozatul: egyszerűen

agyonverték. Az íróként és festőművészként is ismert kalandor, Kubinyi Viktor előbb kalocsai, majd egri főegyházmegyei pap volt, aztán Amerikában idős hölgyeket kisemmiző szélhámosként és ókatolikus püspökként szerzett kétes hírnevet.

Dudás Róbert Gyula kötetének nagy erénye, hogy régi és újabb sajtóforrások, nyomtatott névtárak és internetes adatbázisok alapján ezres nagyságrendben tekinteti át és adja közre az Észak-Amerikában szolgált katolikus egyházi személyek életének és szolgálatának főbb adatait.

(Dudás Róbert Gyula: Magyar katolikus papok Észak-Amerikában. Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában szolgálatot ellátott római és görög katolikus magyar, magyar származású, valamint magyarul beszélő lelkipásztorok történeti névtára 1825–2019 között. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2020. 536 old.)

► LOSONCZI A TILOSBAN ►

A történelemnek és a történetírásnak nem pusztán a dokumentumok – elsősorban levéltári iratok, száraz kormányzati és közigazgatási tartalmakkal – és régi tárgyak, kortársi visszaemlékezések, vagy éppen egykori sajtótermékek hírei képezik a kútfőit, hanem a vizuális tartalmak is, amelyek közé tartoznak a filmfelvételek és a fényképfelvételek is. Ez utóbbiaknak a tudományos földolgozása, valamint a szélesebb közvéleménnyel való megismertetése fontos feladata a történeti kutatásoknak éppúgy, mint az értékőrző látásmód mellett elkötelezett közösségeknek: legyenek azok közgyűjteményi, vagy közművelődési intézmények, illetve civilszervezetek, vagy hagyományőrző csoportok. Ez utóbbiak közé tartozik az a szakképzett helytörténészekből és lelkes lokálpatriótákból álló makói csoport, amely az elmúlt tíz évben immár nyolc, a régi Makót bemutató fényképekből összeállított kötetet adott ki.

A tízéves Makó anno... című sorozat nyolcadik kötete számos fényképet és egyéb dokumentumot (például hajdan a dél-alföldi kisvárosban működött cégek fejléces lapjait, hirdetéseit) tartalmaz Makó elmúlt százötven évének történetéből. Megfelelően van reprezentálva a könyv lapjain a 2020. év „kötelező” tematikája (hiszen a tragikus békediktátum századik évfordulójára emlékezhetünk abban az esztendőben): a két világháború közötti Trianon-, illetve irredenta kultusz helyi vonatkozásai. De vallási és egyházi közösségek mindennapjainak képi emlékei, családi és közösségi fotóalbumok darabjai, vagy éppen a városkép szocializmus kori átalakulását bemutató sajtófotók is helyet kaptak a kiadványban. A kötetben a közgyűjtemények – mint a helyi József Attila Múzeum vagy éppen a makói levéltár – anyaga mellett számos magánarchívumban megőrzött fölvétel is publikálásra került.

A Makó anno... nyolcadik kötetében nemcsak olyan tartalmak szerepelnek, amelyek a „köztörténet” számára értékesek, de az életmód- és a mentalitástörténet iránt érdeklődőknek is vannak benne képi csemegék, illetve azok is találnak a hasábjain rengeteg érdekességet, akik pusztán a „nosztalgiaázás” igényével veszik kézbe. Ha valaki államszocializmus kori helyi vállalati ünnepekről, vagy huszadik század eleji makói ortodox rabbikról keres képet a könyvben, nem csalódik, mint ahogy az sem, aki Losonczi Pál – az kommunizmus kori kollektív államfői testület, az elnöki tanács elnöke – autóját szeretné megnézni, amint egy makói politikai eseményen menetiránnyal szemben, a tilosban várakozik rendőri felügyelet mellett.

Mint minden értékőrző projektnek és olyan közösségnek, amely elkötelezett a múlt örökségének megőrzése mellett kell, hogy legyenek „motorjai”. A Makó anno... „motorja” Halász Tamás, aki nemcsak ötletgazdája és koordinátora a sorozatnak, hanem kiadója is a könyveknek. Az elmúlt tíz évben megjelent nyolc kötet több ezer eladott példánya – s az azokban található több ezer fotó – iránti nagy közönségérdeklődés is mutatja, hogy a szakmailag megalapozott – hiszen a bevezető tanulmányok és a képalírások szerzői történészek, levéltárosok, muzeológusok –, ugyanakkor ismeretterjesztő igénnyel és stílusban összeállított igényes és reprezentatív helytörténeti kiadványokra van igény. Halász Tamás és szerzőtársai Makó múltja vizuális emlékeinek fényképgyűjteményekben való kiadásával mind a történettudománynak, mind a lokális identitás formálásának nagy szolgálatot tesznek.

(Makó anno... Fotók és dokumentumok a régi Makóról. Szerkesztette Halász Tamás. Magánkiadás, Makó, 2020. 178 old.)

▶ GYŐZTESEK ÉS VESZTESEK ▶

A történettudomány megkülönböztet objektív és szubjektív forrásokat: az előbbieket gyakran „kemény”, az utóbbiakat „puha” kútfőnek nevezi a kutatás. Elsősorban azért, mert a „puha” források – mint például az emlékiratok, a naplók, a feljegyzések, vagy az életinterjúk – szükségszerűen és jellegükénél fogva nem tárgyilagosak, hanem vállaltan és megengedetten egyéniek, s emiatt vitathatatlanul „elfogultak”. Persze nem is az elfogultságmentesség a céljuk, így ezek a „könnyedebb”, vagy „pontatlanabb” történeti források nem pótolják a hivatalos közigazgatási és államigazgatási jelentéseket és dokumentumokat, viszont kiegészítik azokat, s a történelemtudomány napjainkban divatos irányzatai (többek között az életmód-, a társadalom-, a mindennap- és a mentalitástörténet) számára elsődleges értékűek.

Az imént említettek szellemében „puha” történeti forrásnak tekintendő Jobbágyi Gábor jogászprofesszor Ők és mi. Győztesek és vesztesek című kötete. A könyvből egy családtörténeten és egy egyéni életpálya bizonyos állomásainak áttekintésén keresztül rajzolódik ki – mint csöppben a tenger – a huszadik századi magyar história: 1945 előtti gyökerekkel, 1956-os tragédiákkal, a puhának nevezett, mégis iszonyatos Kádár-diktatúra „másodrendű állampolgári” létének megtapasztalásával és az olyan sok millió magyar számára sokat ígérő, de keveset adó 1989-es rendszerváltozásban való csalódással együtt.

Jobbágyi professzor szakjogászként, tudományos szakemberként, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatójaként nemcsak a jogtudományt műveli magas szinten, de közéleti szerepvállalásaiban is a polgári értékek és az államszocialista korszak múltjának hiteles föltárása (és az azzal való őszinte szembenézés) mellett áll ki. Elsősorban az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc szovjet csapatokkal való leverését követő megtorlások áldozatainak követel igazságot: például Tóth Ilona, az ötvenhat utáni megtorlások egyik szimbolikus alakja életének, forradalmi tevékenységének és koncepció perének tudományos alaposágú földolgozásával.

Nemrégiben kiadott emlékiratai nemcsak egy korjellemző huszadik századi értelmiségi életutat mutatnak be, de – túlzás nélkül állítható – a jövődő történései számára is forrásértékű dokumentumokat közölnek. Ennek illusztrálására itt, a nem túl elegáns végkifejletű tudománypolitikai csatározások (egy „meghiúsult”

akadémiai doktori fokozatszerzés) korrekt és tárgyilagos leírása mellett talán elég csak a kötet függelékében közölte, a családi archívumból való forrásértékű fotókra utalni.

S hogy kik a címben említett „ők” és „mi”? Erre a kérdésre álljon itt a szerző válasza. „Célom az volt, hogy az elmúlt hetven év mint háttér felvillantásával személyes és családi sorsunkon keresztül érzékeltessem a körülbelül nyolcmillió magyar sorsát; a B-listázottakét, az osztályidegenekét, a kulákokét az »ellenforradalmárokat«, a Gulagról hazatértékét, a földjükről elmenekült tsz-be vert parasztságét – s mindezek családjaiét. Röviden: véleményem szerint az elmúlt hetven év veszteséinek sorsát. Velünk szemben áll a győztesek mintegy kétmillió csapata: a párttagok és funkcionáriusok, az ügynökök, a munkásőrök, ÁVH-sok, vérbírák és vérügyészek és családtagjaik, kiknek leszármazottai, vagy ők személyesen a mai napig jó anyagi körülmények között, nemegyszer pozícióban vannak, s mindent megtesznek, hogy ott is maradjanak.”

(Jobbágyi Gábor: Ők és mi. Győztesek és vesztesek. Kairosz Kiadó, Budapest, 2020. 112 old.)

▶ EGYÜTTHATÁSOK ▶

A történettudománynak viszonylag új, s interdiszciplináris szemléletmódot és kitekintést igénylő ága a környezettörténet, illetve a történeti ökológia. Pedig – ha jobban belegondolunk – az ember és a környezet, a társadalom és a természet együttélésének és kölcsönhatásainak a kutatása, még történeti dimenzióból is, érthető és indokolható. Az időjárás változása, a népesedés alakulása, a járványok fölbukkanása elválaszthatatlan a történetiségtől, s a történelmi jelenségek vizsgálatakor számolnunk kell azzal, hogy az ember elválaszthatatlan az őt körülvevő természeti környezettől. Azt is szükséges világosan látnunk, hogy bizonyos jelentős történelmi eseményeket és folyamatokat (háborúkat, népvándorlásokat, technikai-technológiai átalakulásokat, gazdasági, illetve politikai válságokat) környezeti változások – mint például szárazság, esőzések, árvizek – váltottak ki.

Nagyon fontos történet- és társadalomtudományi feladatot teljesítve, a Kárpát-medence kis jégkorszak alatti (tizenharmadik és tizenkilencedik század közötti) ökológiatörténetének alapvető összefoglalását adja, társadalom-, gazdaság-, életmód- és recepciótörténeti kitekintéssel, Pászka Imre, a Szegedi Tudományegyetem szociológus professzora. Az Együtthatás-reprezentációk című vaskos, összesen mintegy ezer oldalas kiadvány első kötete, a Kárpát-medence a természet és a történelem műhelyében témakörön belül, a kis jégkorszak létfenntartásra vonatkozó társadalmi és gazdasági jelenségeit, míg második darabja a járványok történetét tekinti át.

Hogy mennyire meghatározza az életviszonyainkat például az időjárás szélsőséges alakulása, arra álljon itt néhány adat a tizenhatodik századból. Erdélyben 1537 és 1550 között ismétlődő sáskajárások, valamint hirtelen jövő erős zivatarok és villámcsapások okoztak súlyos károkat. 1537 nyarán Gyulafehérvárott emberéleteket követelő és épületeket leromboló „bámulatos vihar” volt, míg 1539. augusztus 6-án Erdély-szerte sáskák pusztították a kaszálókat, veteményeket, szőlőket Medgyes és Szeben vidékén, s a Barcaságban. A Kárpátokon átkelő sáskák olyan nagy mennyiségben jelentek meg, hogy az élelmesebbek a disznókat hizlalták velük.

Napjainkban – nem kell magyarázni, hogy miért – különösen aktuális a járványok okozta társadalmi jelenségek történeti dimenzióból való vizsgálata. Hiszen – mint Pászka Imre kutatásaiból kiderül – az atomizálódás, az egyének elszigetelődése és a társadalmi együttélési keretek (területi intézmények, egész

települések, helyi jogalkotás stb.) megszűnése járt a pusztító betegséggel például a pestisjárványok idején. Az emberek pedig – tudjuk meg Cserei Mihály (1667–1756) erdélyi emlékiratíró munkájából – „nemhogy megjobbulnának, sőt annál inkább elfajultanak. Beszélik, hogy Segesváratt, akik megmaradnak is, esznek, isznak, házasodnak és ha a templomban harangoznak, azt mondják a papnak: »Miért mennénk mi a templomba, lám eleget könyörge, síra ez a város az Istennek, mégsem könyörüle meg rajtunk, ezen két nap mi is meghalunk, mint a többi, akár csak addig élünk kedvünkre«”.

Pászka Imre könyvének legnagyobb erénye, hogy elsősorban elbeszélt források alapján mutatja be az emberi létfenntartás természeti és gazdasági körülményei, valamint a járványok modernkori jelenségvilágának az eredőit és következményeit: klimatikus, biológiai, antropológiai, epidemiológiai szempontok alapján, nagyszámú történeti forrásszöveg felhasználásával, a történeti szociológia módszertanának alkalmazásával. A szegedi professzor ezzel a monumentális munkájával a társadalom- és az életmódtörténet, illetve szociológiai narratívakutatások számára egyaránt értékes művet állított össze.

(Pászka Imre: Együtthatás-reprezentációk. A Kárpát-medence a természet és a történelem műhelyében. I–II. köt. Belvedere Meridionale, Szeged, 2020. 518 + 463 old.)

► DEMOGRÁFIAI TÉL ►

Tóth I. János filozófus, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának habilitált docense *Demográfiai tél. A modernizáció sötét oldala* című könyvében arra keresi a válaszokat és a lehetséges megoldási modelleket – a tizenkilencedik–huszonegyedik századi tendenciákra fókuszálva –, hogy miként tartható fenn, illetve állítható vissza a 2,1 gyermek/nő demográfiai modell.

Demográfiai tél alatt a szerző azt érti, hogy Európa bizonyos régióinak – köztük Kelet-Európa – népeit szabályosan megsemmisüléssel fenyegeti a folyamatos népességcsökkenés. A könyvben olvasható gondolatsor – filozófiai, eszmetörténeti, ideológiai jelenségek és természetesen társadalomstatisztikai, valamint demográfiai adatsorok figyelembevételével – számos dimenziót vizsgálva mutatja be a kortárs demográfiai tendenciákat. A vizsgált szempontok sorában – többek között – ott találjuk a modernitással párhuzamosan fölbukkanó új társadalmi jelenségeket, az urbanizációt, bizonyos szakmák feminizációját, a női munkavállalás és a szexuális forradalom kérdését, s a fogamzásgátlás, illetve a családtervezés problémáját is. Külön foglalkozik a filozófus a migrációval, mint a népességpótlás egyik atipikus, s „nem természetes” eszközével.

A magyarországi népességfogyás kapcsán könyvében Tóth rámutat arra, hogy a 2010 óta kormányzó Orbán-kabinet jelentős mértékben, mintegy három tizeddel elemelte a hazai termékenységi mutatót, amelynek mostani értéke 1,55 gyermek/nő. Úgy véli: a jelenleg megfigyelhető „demográfiai fordulat mögött a családtámogatások kiterjedt rendszere húzódott meg. Egyrészt a nemzeti kormány újra bevezette az első Orbán-kormány családtámogatási elemeit (pl. családi adókedvezmény), másrészt új intézkedéseket is bevezetett, úgymint családi otthonteremtési kedvezmény (CSOK), amely támogatás a gyerekek számával nő, jelzáloghitel támogatás a gyerekek számával arányosan, négygyerekes anyák SZJA-mentessége, fiatal házások gyermekvállalási támogatása. Nemcsak a családpolitika hanem a kommunikáció és azt mutatja, hogy a termékenységi ráta emelkedése mögött az Orbán-kormányzat tudatos és szándékos erőfeszítései állnak.”

Tóth I. János könyvében határozottan hangsúlyozza, hogy a magyarság folytatkozó népesség és rámutat arra is, hogy a gazdasági és társadalmi modernizáció alapvetően nem ellentétes a pronatalista, azaz születéspárti és családbarát

politikával, s hogy a szélsőséges és növekedéscentrikus modernizációval szemben szükséges a hagyományos (tradicionalista) modernizáció értékrendjének állami és ideológiai háttérének biztosítása, valamint minél szélesebb körben való megismertetése.

(Tóth I. János: Demográfiai tél. A modernizáció sötét oldala. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021. 276 old.)

► EGY HUNGARIKUM ÉVSZÁZADAI ►

Fülöp Zoltán Ottó kulturális antropológus és kulturális örökség szakember A borvítzól a hungarikumig című könyvében a gasztronómiai javak jelentéstartalmának történeti változásait tekinti át – a szikvíz példáján keresztül – a tizenkilencedik század első harmadától a huszonegyedik század elejéig. Kötete hat fejezetből áll, s ezen egységekben a szikvíznek – mint nemzeti, gasztronómiai és a kulturális örökségben is számon tartandó (gazdasági értelemben vett) jószágnak, illetve az arra épülő kulturális antropológiai, történeti muzeológiai és kulturális örökség szempontból fontos tartalmaknak (így például a fröccsnek, vagy a szódavíznek, illetve a szikvízkészítésnek) – a tárgyi emlékei, szellemi emlékezeti mintázatait, s magának a szikvíz fogalmának a kulturális reprezentációját és múzeumi kontextusba való helyezését mutatja be a szerző.

Különösen érdekes a második egység, amely a szikvíznek, mint kulturális jelenségnek a történeti alakváltozásait ismerteti: tehát a szikvíz és a szódavíz kialakulásának, termékké válásának, modern gazdasági értelemben vett jószággá válásának a folyamatát mutatja be. Elsősorban ennek a kialakulásától a tizenkilencedik századi tömegtermékké válásának a folyamatára fókuszálva, de az államszocializmus kori rögzített árú termékről, vagy éppen a rendszerváltozás utáni tartalmáról, az ipar-területek újjászervezésének korszakából is kapunk információkat.

A kötet egyik szakmailag is jelentős eredményeket közlő fejezete az, amely egyrészt az egységes élelmiszeripari szabályozást vizsgálja, másrészt a táplálkozástudományok a kulturális örökség tartalmi alakulásában elfoglalt helyét – a kortárs fogalomalkotási és szemantikai diskurzusban is elhelyezve – mutatja be.

Így aztán a gasztronómiai javakat, mint az örökségkonstruálásnak és az „örökségiesítésnek” a tárgyát elemzi. Egyrészt annak a szakmai modelljeit, másrészt pedig az európai jogalkotásbeli szempontjait és dimenzióit elemzi ezeken az oldalakon a szerző. Itt két jó gyakorlatot mutat be. Az egyik a HÍR, tehát a Hagyományok, ízek, régiók védjegynek a tartalma. A másik, pedig – ami nagyon fontos, újdonságértékű és az elmúlt egy évtizednek a jogalkotásához és magyarországi gyakorlatához kötődik – a hungarikumok világa.

Értékes dimenziójának tartom a könyvnek, hogy nemcsak a piaci- és versenymarketing, hanem a politikai marketing és a politikai kommunikáció szempontjai is értelmezésre kerülnek: így a szikvízes üvegeken 1920 után megjelent

„Nem, nem, soha!” és „Mindent vissza!” fölirat, vagy az államszocialista korszakban nyomtatott, szikvízfogyasztásra buzdító plakát, amelyen egy munkásköpenyt viselő dolgozó nő emeli poharát.

Szükséges a kötet értékeként megjelölni, hogy szerzője primer forrásokat használt: a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárának és Nógrád Megyei Levéltárának iratai mellett számos múzeumi adatot és tárgyat is bevont vizsgálatai körébe, akárcsak korabeli – az 1800-as évek közepétől az 1900-as évekig, nagyjából egy évszázadon keresztül kiadott különböző – sajtótermékeket (a Vasárnapi Újságot éppúgy például, mint a Wiener Weltausstellungs Zeitungot, a bécsi világkiállításához megjelenő századfordulós újságot).

(Fülöp Zoltán Ottó: A borvíztől a hungarikumig. Balassi Kiadó, Budapest, 2021. 242 old.)

► ELLENTÉTES PÓLUSOK ►

A rendszerváltozás utáni Magyarország irodalmi civilszervezeteinek egyik legrégibbe a Madách Irodalmi Társaság, amelynek gondozásában a közelmúltban jelent meg a csoport által (újra) megindított Madách Könyvtár című sorozat száz-tizedik kötete. A Máté Zsuzsanna és Varga Emőke (a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának főiskolai tanárai) szerkesztésében megjelent könyv a XXVIII. Madách Szimpózium anyagát tartalmazza.

Egy ilyen típusú öntevékeny, ugyanakkor tudományos igényű és magas szakmai színvonalú irodalmi szervezet működtetése önmagában is nagy és jelentős vállalkozás, hiszen, gondolhatnánk, Az ember tragédiája keletkezés- és recepció-története, színei értelmezési kísérleteinek köre, valamint Madách Imre egyéb munkáinak világa már megfelelően föl van tárva. Ezzel szemben éppen a Madách Irodalmi Társaság – amelynek elnöke Bene Zoltán író, filozófiatörténész, s amely kiadványainak Andor Csaba író, irodalomtörténész a sorozatszerkesztője – tevékenysége a bizonyosság arra, hogy ez korántsincs így. Az évente egy-két alkalommal rendszeresen megszervezett Madách Szimpóziumok, illetve az immáron impozáns – hiszen száztíz kötetből álló – Madách Könyvtár sorozat tematikai sokszínűsége igazolja, hogy a madách-i életművel kapcsolatban még napjainkban is akad bőven kutatható és megválaszolható kérdés.

A Madách Könyvtár száz-tizedik kötetében a 2021 szeptemberében, a szegedi egyetem pedagógusképző karának épületében megtartott szimpózium anyaga kapott helyet. A könyvben szereplő tizenkét tanulmány négy témakör mentén van csoportosítva, amelyek a Tragédia egyes színeiről, Madách nagy művének különböző olvasatairól, Az ember tragédiája kecskeméti előadásairól, valamint a madách-i életmű érdekes és eddig alig kutatott pontjairól szóló dolgozatnak adnak tematikus keretet.

Különösen érdekes Andor Csaba írása, amely a falanszter szín háttéréhez szolgáltat adalékokat, illetve Kakuszi Péter irodalomtörténésznek az Ádám alakjáról, mint szimbólumról és mint mindenki számára érthető személyes valóságról írt esszéje. Kevésbé ismert témáról, a „politikus Madáchról” szól Diószegi Szabó Pál jogtörténész tanulmánya, melyben Madách Imrének az 1861. évi országgyűlés alkalmából a magyarországi nemzetiségi kérdés tárgyában írt beszédét elemzi. Pusztai Virág média- és kultúrakutató az érzéki tapasztalat és a racionális megismerés

kettősségének megjelenését mutatja be Az ember tragédiája prágai színeinek szimbólumaiban. Ebben állapítja meg a következőket. „Az ember tragédiájának dinamikáját az ellentétes pólusok folyamatos küzdelme tartja fenn. Minden eszmét és elgondolást egy azzal ellentétes vált fel, miközben mindegyikről bebizonyosodik, hogy az origóján túlhaladva pusztítóná válik, és megéri arra, hogy a történelem süllyesztőjébe kerüljön. Onnan viszont némi módosulással újra és újra visszatér, hiszen valójában e váltakozások tartják egyensúlyban a világot, és szolgálnak terepül annak a küzdelemnek, amelyben a bizakodás vihet bennünket tovább és tovább.”

A XXVIII. Madách Szimpózium előadásait közlő kötet egyrészt arra világít rá, hogy az irodalmi közéletünk nem nélkülözheti az öntevékeny civil szerveződések, másrészt pedig arra is föl hívja a figyelmet, Madách Imre születésének bicentenáriumára készülődve, hogy a madách-i életmű szinte kimeríthetetlenül sokszínű és gazdag, s bizonyos, hogy még jó ideig számos kutatási témával szolgál majd az irodalom- és kultúratudomány számára.

(XXVIII. Madách Szimpózium. Szerkesztette Máté Zsuzsanna és Varga Emőke. Madách Irodalmi Társaság, Szeged–Balassagyarmat, 2021. /Madách Könyvtár, 110. köt./ 146 old.)

► JÓKAITÓL MÁRAIIG ►

A szegedi irodalmi folyóirat, a Csongrád-Csanád Megyei Önkormányzat által létrehozott Tiszatáj Alapítvány gondozásában, Hász Róbert, Annus Gábor, Orcsik Roland és Tóth Ákos szerkesztésében megjelenő Tiszatáj 2021. áprilisi darabja – ahogy kissé közhelyesen fogalmazni szokás – „erős” lapszám. A 2015-ben Tiszatáj-díjat kapott Kiss Anna versei mellett például az erdélyi Markó Béla, vagy a szegedi Veszelka Attila költői szövegei is helyet kaptak a 2021. évi negyedik számban, amelyben a szépprózát Grecsó Krisztián és Petrik Iván írásai képviselik.

Kiemelendő, hogy nagyon markáns és minőségi a tanulmány-, illetve kritikaanyaga a legfrissebb Tiszatájnak. Külön említést érdemel néhány, a német klasszicizmus és romantika közötti irodalom nagy alakja, Friedrich Hölderlin által írt levélnek és versnek itt közölt (újra)fordítása. Ennek kapcsán a műfordító, Szabó Csaba bevezető esszéjében kifejti: szerinte minden nemzedéknek bizonyos klasszikus szövegeket szükséges a maga hiteles, érvényes és érthető nyelvére újrarendezni. Azonban – mint írja – „ez a követelmény mindig is teljesíthetetlen volt, és ma már inkább feledésbe is merül. Mégsem némul el, és ahogy a korábbi nemzedékek a maguk történeti feltételei közt, ha mindenkor töredékesen is, teljesítették feladatukat, úgy a maiak is megpróbálják, még másként töredékesen.”

A klasszikus irodalmi művek és az aktuális nyelv, illetve a hagyományosan kanonizált alkotások és azoknak a „mai szemmel” – és műveltséggel – való olvashatóságának a problémakörébe vezet Hansági Ágnes tanulmánya, amely Jókai Mór regényei kapcsán azoknak a köznevelésben történő „hasznosíthatóságára” reflektálva állapítja meg a következőket. „A Jókai-olvasás a XX. század végén több, egyidejű tévedésen bukott meg az oktatásban. Ezek közül a legfontosabb, hogy a kulcsműveket az iskola nem megismertetni akarta a diákokkal, hanem önállóan (!) elolvasatni őket. Vagyis: ahelyett, hogy felcsigázta volna az érdeklődésüket, és bízott volna benne, hogy néhányan, akikben erre lesz igény, amikor megérnek rá, majd elolvassák és megszeretik őket, akkor tette »kötelezővé« az olvasásukat, amikor a fiatal olvasók erre a feladatra még biztosan nem álltak készen.”

A szegedi irodalmi orgánium új számában az egyébként orvos végzettségű író, Németh László 1945 és 1948 közötti hódmezővásárhelyi középiskolai pedagógusi tevékenységéről ifjabb Sipka Sándor közöl tanulmányt, míg Szilágyi Zsófia Márai Sándor 1928-ban megjelent Bébi vagy az első szerelem című regényének rétegeit elemzi.

A Mérlegen címet viselő kritikarovatban fontos publikáció Bakonyi István recenziója a határon túli magyar irodalom (elsősorban az erdélyi Kányádi Sándor és a felvidéki Tózsér Árpád munkásságának) jeles kutatója, Pécsi Györgyi Honvágy egy hazáért című tanulmánykötetéről, valamint N. Kovács Zita művészettörténész, a bajai múzeum igazgatója ismertetése a hódmezővásárhelyi Tornyai János festőművészről megjelent, Nagy Imre, Nátyi Róbert és Tóth Károly által jegyzett „monográfiaigényű” tanulmánykötetről. Ebben olvashatjuk a következőket a Tornyai című, másfél éve kiadott művészeti kiadványról. „A szerzőknek sikerült új kontextusba helyezniük a festőnek a korábbi kutatás által túlzottan a Munkácsy-hagyományokban gyökerező, realista alföldi festészetként interpretált tájképfestészetét, s így Tornyai festészetének valódi hangsúlyait, modernizmusának gyökereit és jelentőségét átértékelniük.” Ehhez az íráshoz kötődően a folyóirat ezen számának illusztrációs anyagát Tornyai-alkotások adják.

(Tiszatáj, 2021. április)

► A SZABADSÁG IGÉNYE ►

Az Írott Szó Alapítvány, a Magyar Napló Kiadó, az Országos Széchényi Könyvtár és a Petőfi Irodalmi Múzeum által negyedévente megjelentetett Irodalmi Magazin című folyóirat 2021. évi első tematikus száma Németh László előtt tiszteleg.

Mint a főszerkesztő, Kondor Péter János köszöntő írásából kiderül: a lap szerkesztőgárdája úgy véli, hogy Németh „alkotói életútját számos regény, dráma és műfordítás mellett több olyan nevezetes esszé is jelzi, amelyek jelentős ideológiai vagy irodalmi vitákat lobbantotta lánggra. E viták nyomán gyakran igyekeztek őt megbélyegezni, a legkülönfélébb politikai skatulyákba zárni, mindezért máig nem alakulhatott ki hiteles kép a szerzőről. Lapszámunk célja tehát alkalmat adni olvasóinknak egy eredeti Németh László-portré kialakítására, amelynek során a szerző valódi szellemi alkatára figyelemmel illeszthetik helyükre az alkotói arc-kép egyes darabjait.”

Az Irodalmi Jelen Németh László-számában ennek jegyében három Németh-kutatóval készült interjú is olvasható. A Füzi Lászlóval, a kecskeméti Forrás folyóirat főszerkesztőjével, a Németh László Társaság elnökével és Monostori Imrével, a tatabányai Új Forrás egykori főszerkesztőjével, valamint Ekler Andreával, a Magyar Napló egyik szerkesztőjével való beszélgetések az interjúalanyok hosszadalmas és fáradtságos Németh László-kutatásai eredményeinek összegzését közlik komoly szakmai megalapozottsággal, ugyanakkor olvasmányos stílusban és az előbeszéd könnyedségével. Ekler Andrea fogalmazza meg, hogy „Németh László gondolkodásának egyik meghatározó eleme a szabadság igénye volt. Levezéséből is kiderül, hogy számára nem a minősítés, hanem a továbbgondolást generáló, termékeny vita volt fontos.”

Az imént említett nagyinterjúkon kívül a kiadványban számos tanulmány vizsgálja a Németh László-i életművet különböző szempontok mentén és eltérő módszertannal, hiszen a szépirodalom, az eszmetörténet, az összehasonlító irodalomtudomány és a filológia egyaránt jelen van. Kiss Gy. Csaba Németh László Közép-Európa-képéről, Salamon Konrád a népi írókkal való kapcsolatáról, N. Pál József ötvenhatos szerepvállalásáról, Békés Márton „konzervatív forradalmi” eszméiről közöl tanulmányt, ugyanakkor Papp Endre Németh kultúra- és esztétikaszemléletéről, Cs. Nagy Ibolya Sütő András Németh László-élményeiről,

Imre László az Irgalom című regény huszonegyedik századi olvasatairól, Szentpály Miklós az író francia kapcsolatairól értekezik, Gelencsér Gábor pedig a Németh László-művek filmadaptációit tekinti át.

Az archív – Németh Lászlót, családját, baráti társaságát, hivatalos megjelenéseit megőrkítő – fényképek mellett képzőművészeti alkotások (például Borsos Miklós grafikái és a hódmezővásárhelyi Hézső Ferenc festményei) teszik vizuálisan is vonzóvá az Irodalmi Magazin 2021. évi első számát.

(Irodalmi Magazin, 2021. 1. sz.)

► MONOLÓG ►

Pilinszky János *Önéletrajzaim* című kötete lírai vallomások, esszétöredékekben kifejtett reflexiók, s lenyűgöző és magával ragadó prózanyelven megírt szövegek gyűjteménye. A töredékességében is egységes művé szerveződő könyv az alkotó költészetének értelmezését segítheti, ugyanakkor életrajzi és filológiai újdonságokat is tartalmaz.

Bende József, a *Vigilia* című folyóirat egyik szerkesztője sajtó alá rendezésében jelent meg Pilinszky János *Önéletrajzaim* című kötete, amely egyrészt a költő hasonló címmel tervezett regényének már korábban megjelent részleteit, másrészt pedig az alkotó önéletrajzi munkájához készülő, közgyűjteményekben őrzött, illetve magántulajdonban fennmaradt kéziratos hagyatékából való jegyzeteit, följegyzéseit, töredékeit, vázlatait tartalmazza.

Pilinszky már az 1960-as évek közepétől dolgozott egy önéletrajzi jellegű prózán, mégpedig akkoriban egy „esszészzerű” önéletrajzban gondolkodott. Ahogy ő maga fogalmazta meg ezt egy interjúban 1969-ben: „Kicsit esszészzerűen gondolnám, nem is annyira a történés szintjén, hanem esszészzerűen. Egy élet esszéi, vagy valami ilyen címen.”

A szépirodalmi szövegek önéletrajzi elemeinek vizsgálata gyakori témája a hagyományos módszereket alkalmazó irodalomtörténetnek és a posztmodern irodalomtudománynak egyaránt. Az értelmezésnek ugyanis hangsúlyos eleme a referencialitás problémaköre. Gondoljunk csak néhány olyan klasszikus irodalmi munkára, amely szerzője világát, életét, személyes élményeit és tapasztalatait foglalja össze, vagyis arról szól, amit az alkotó a legjobban ismer: a mindennapjairól. Ezek közé a művek közé tartozik – hogy csak néhányat említsék – például Thomas Mann *A Buddenbrook ház*, Klaus Mann *Mefisztó*. Egy karrier regénye, Márai Sándor *Egy polgár vallomásai*, vagy Veres Péter Balogh család című könyve. Ezekben – számolva a fikcionalitással, mint az irodalmi szövegek alkotásának velejárójával – szerzőjük „saját világát” fedezhetjük föl, számos önéletrajzi momentummal.

Pilinszky önéletrajzi írásai lírai vallomások, esszéjelleggel kifejtett, csodálatos prózanyelven megírt szövegek, amelyek költészetének megértését is segítik számunkra. Versei, publicisztikái, kritikái, drámai művei az elmúlt évtizedekben sorra kiadásra kerültek, s ezek szövegvilágát és interpretációs

lehetőségeit gazdagítja ez a kötet. A személyesség jegyében készült és szinte zavarba ejtően őszinte, s ezek miatt kétségtelenül hiteles, följegyzéseiben írja magáról Pilinszky: „Születtem 1921. november 27-én, a Nyilas jegyében. Bal tenyeremről azt mondják, hogy kusza, erőtlen vonalaival egy tehetségtelen elmebeteg és egy alvajáró bűnöző tenyere lehetne. A jobb tenyere vonalai viszont rendezettek, és a tehetség bizonyos ábráit mutatják. Dátumokra, helység- és személynevekre alig emlékszem gyerekkoromból, s a nem-tudásnak ezt a művészetét később, mai napig is megőriztem”

A következő sorok pedig akár ars poeticaként is olvashatóak. „Egyedül a művészet emlékezik vissza olykor-olykor a gyerekkornak még a léttel folytatott monológjára, de a művész, éppúgy, mint a többi felnőtt, szintén kénytelen megérkezni az összefüggések, a dialógus másodvonalára, ahol az összefüggések felismerése, vagyis a mechanizmusok előtérbe jutása csak még fájdalmasabbá teszi a paradicsom elvesztését, azt, amikor összefüggések és vonatkozások helyett egyek voltunk.”

„Nagy dolog a gyerekkor” – fogalmazta meg ugyanezt a tartalmat pszichoanalitikus emlékezésprózájában, az Ikrék havában Radnóti Miklós. Ha túllépünk a személyiség- és fejlődéslélektani dimenziókon, beláthatjuk: a művészet, s az alkotás teremtő folyamata végsősoron a tét és következmények nélküli gyermekkor szabadságának érzését, illúzióját és élményét adja – az alkotónak és a befogadónak egyaránt.

A Pilinszky János önéletrajzi műveiből és kiadatlan szövegeiből megjelent válogatás mellett, hogy számos életrajzi és filológiai újdonságokat tartalmaz, s emiatt az irodalmi kutatások számára is hasznos könyv, elsősorban olyan kötet, amely – a költő hihetetlenül érzékeny és vállaltan szubjektív reflexióin keresztül – segítheti önmagunk jobb megismerését.

(Pilinszky János: Önéletrajzaim. Szöveggondozás, utószó, jegyzetek: Bende József. Magvető Kiadó, Budapest, 2021. 112 old.)

► KILAKOLTATOTT LÉLEK ►

Mint a klasszikus (huszadik század eleji) avantgárd, illetve a neo- és posztavantgárd nagy rajongója örömmel és élvezettel vettem kézbe Németh Péter Mikola *Mysterium Carnale* című, *Hommage a Pilinszky* alcímű, Németh Zoltán Pál fotográfiaival, valamint Csorba Simon átrajzolásaival illusztrált kötetét, amely Pilinszky János születése századik és halála negyvenedik évfordulójára jelent meg. A korábban már más verzióban is kiadott könyv jelen edíciójának különlegessége, hogy bilingvis – magyar és lengyel nyelvű – kötet, amelynek lengyel szövegrészeit Aleksander Nawrocki és Konrad Sutarski fordította.

Németh Péter Mikola könyve címének magyarul *Testté vált hittitok*. A kötet összművészeti jellegű, hiszen fotókból, mozgóképkockákból, grafikákból, kéziratokból, valamint gyönyörű tipográfiával megszerkesztett, mégis minimális szövegekből áll és alkot – minden látszólagos töredezettsége ellenére is – koherens egész. Költői szűkszavúság, s filozófiai, nyelvi és strukturális tudatosság, fegyelmezettség és letisztultság, illetve az avantgárd évszázados gyökereihez és hagyományaihoz való visszatérés jellemzi.

Annak ellenére, hogy a szó „hagyományos” – magyar irodalmi kánonunkban leginkább Hamvas Béla-i értelmében vett – tradicionalizmus adja az alapját, az ember humánumból fakadó ősi tudás, a zsidó–keresztény kultúra fogalomkészlete, s a posztmodern ember történelmi és társadalmi elgyötörtségének szorongató élménye hegmentesen egységbe forr Németh Péter Mikola alkotói világában, amelynek központi fogalma – a költő számos szövegében előforduló és performanszainak magmotívumaként megjelenő – „visszasejtés”.

„Legyen meg a Te akaratod / a kilakoltatott lélekből. // Legyen meg a Te akaratod / a kilakoltatott fejekben is. / Azonképpen házkutatást tartass, / úgymond, önkéntes revíziót, / hogy visszasejtesdjen; / hogy visszasejtesíthesd / mi benned mennyei -- // azonképpen itt, a Földön is / életre tévedt egyszeriséged” – olvashatjuk a *Parancsolat* című versben. Ez – értelmezésem szerint – valamiféle természetes, a létünkben fakadó emberi létállapotnak az individuális és szociális, egyéni és közösségi szinten való ösztönös megélése és elementáris megtapasztalása: alapját képezve egy olyan társadalomnak, amelynek tagjai önmagukat és embertársaikat – a szó legszorosabb és legigazabb értelmében – értékelik, s fölismerik egymásban nemcsak az emberit, de az istenit is.

Németh Péter Mikolánál ez nem valamiféle populáris és vulgáris New Age-ből eredő szinkretista szellemi zűrzavar, hanem az antik kultúrák, a legrégebbi magyar népi hagyományok és a folyamatosan alakuló vallási kultuszok rétegeinek ismeretéből fakadó harmóniára való törekvés. A kötet szövegei és képei nemcsak Németh Péter Mikola (költő, író, esszéista, performer, szerkesztő, kulturális menedzser, a Magyar Írószövetség Avantgárd Szakosztály Bohár András Körének elnökségi tagja) különleges világába vezetnek el bennünket, de hozzásegítenek minket önmagunk jobb megismeréséhez is.

(Németh Péter Mikola: *Mysterium Carnale. Hommage a Pilinszky*. Napkút Kiadó, Budapest, 2021. 99 old.)

▶ AZ EMLÉKEZÉS MŰVÉSZETE ▶

Henri Bergson francia filozófus, a tizenkilencedik–huszadik század fordulójának jelentős gondolkodója különbséget tesz a monoton és mechanikus ismétlés útján elsajátított tudás, valamint a tiszta memória között. Utóbbit nemesnek, képalapúnak, jól rögzültnek, spirituális jellegűnek és metafizikailag alátámasztottnak véli. Így aztán – gondolhatjuk tovább Bergson alapvetését – az emlékezés, mint cselekvés és az emlékezet, mint tudástartalom szükségszerűen művészet is és tudomány is egyszerre. Talán ez a megfontolás szolgált alapul Bogoly József Ágoston irodalomtörténésznek, kultúrakutatónak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egykori docensének, az irodalomtudomány kandidátusának, amikor összeállította *Ars memoriae*. Emlékezeti mintázatok az irodalom- és kultúratudományban című vaskos kötetét. Ennek a kiadványnak előképe lehet a szerző korábbi, *Ars philologiae* című monográfiája, amelynek célja Tolnai Vilmos munkásságának és a klasszikus magyar irodalomtudomány pozitivista hagyományainak földolgozása volt.

Jelen kötetben az emlékezetnek olyan formáival és funkcióival ismerkedhünk meg, mint a kulturális teológia, a tudásszociológia, a megértéstudomány, a befogadástörténet, az irodalmi kánonképződés, vagy éppen a média és a stíluskommunikáció hibridizációs jelenségei. De természetesen az értékörző látásmód (amelyet többek között Révai Miklós, a hazai irodalomtörténet és a magyar történeti nyelvészet egyik első kutatója, illetve a Charles de Montalembert-rel kapcsolatban lévő Eötvös József, valamint Péterfy Jenő, vagy éppen Juhász Gyula és Gyóni Géza világának megidézése jelenít meg) éppúgy ott van a kötetben, mint a kulturális poétikai (például – több fejezetben is – József Attila és Radnóti Miklós költészetén keresztül), s az ökokritikai és tájlemlékezeti tartalmak.

Bogoly József Ágoston könyve elsősorban nagyívű irodalom- és kultúratudományi monográfiaként állja meg a helyét a tudományos diskurzusban, de megállapítható, hogy a kötet „bátor” kezdeményezésű és újító szellemiségű munka, hiszen inter- és multidiszciplináris szemléletével az irodalomtudomány módszertanán túl – mások mellett – az esztétika, a teológia, a történeti és kulturális ökológia, a stíluskommunikáció és a kulturális mediáció metodikáját is alkalmazza. Elsősorban azért, mert küzd az európai és a magyar irodalom és kultúra értékeinek – társadalmi kiterjedésű és egyéni szintű – elfelejtése (kissé túlzóan: eltörlése) ellen.

A fõntebb említett szándékokat a kötet szerzõje a következõ szavakkal fogalmazza meg mûve elõszavában. „Miként történik velünk az emlékezés és felejtés? Miként történik velünk a történelem? Az értelmezõ olvasat sokakat érdekel. Többféle felfogástípus létezik. A kérdezõ magatartás, az értelmezõi, kutatói tevékenység hozza létre az irodalom- és kultúratudomány egymásrautaltságát. Emlékezet és felejtés, két emberi dolog. Él a múlt idõ a jelenben? A direkten egyértelmûséget sugalló válaszok némileg lezáró, felejtõ jellegûek. Bizonyos szinten korlátozzák a kutatás, a tudományos értelmezés folytonosan kérdezõ, emlékező szellemét. A kérdés és válasz logikájából adódóan mindig feléled a dialógus aktivitása.”

(Bogoly József Ágoston: *Ars memoriae*. Emlékezeti mintázatok az irodalom- és kultúratudományban. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2020. 277 old.)

► A GONDOLATOK HATALMA ►

Szentmártoni János József Attila-díjas és Magyarország Babérkoszorújával kitüntetett költő, kritikus, esszéista, a Magyar Írószövetség egykori elnöke 1998 és 2020 között készült cikkeiből, recenzióiból, beszédeiből, interjúiból jelent meg válogatás. A több mint ötszáz oldalas gyűjtemény nemcsak rövid szövegekből álló – s ha koherens egészzé nem is összeálló, mégis egységbe szerveződő-formálódó – irodalmi műként, de egy alkotói pálya állomásainak sorozataként is értelmezhető.

Szentmártoni János az ezredfordulótól tíz éven át az írószövetségi folyóirat, a Magyar Napló versrovatát vezette, 2010 és 2019 között, három cikluson keresztül a Magyar Írószövetség elnöke, 2012-től a Magyar Művészeti Akadémiának előbb levelező, majd rendes tagja. Jelenleg a Magyar Napló Kiadó egyik ügyvezetője, a tavalyi évtől pedig a Petőfi Irodalmi Ügynökség Kárpát-medencei Programigazgatóságát vezeti. Tucatnyi könyve jelent meg, s versei angol, francia, német, román, orosz, spanyol, bolgár, finn és lengyel nyelvre kerültek lefordításra.

A katarzis nyomában című kötetében kortárs magyar alkotókról készült pályaképek, a munkásságukat méltató, elsősorban évfordulókhoz kötődő értékelő és köszöntő szövegek, valamint könyvkritikák és alkalmi beszédek (például megemlékezések, vagy kiállításmegnyitók) kaptak helyet tíz ciklusba rendezve. A Magyar Írószövetség elnökeként hivatalos minőségben megfogalmazott gondolatok – legyenek azok beszélgetések, vagy éppen laudációk – Szentmártoni hangján mégsem pusztán „illendően” formálisak, hanem egyrészt vállaltan személyesek, másrészt szinte „hivatalosan” objektívek, s elfogultságtól mentes távolságtartásról és szakmai alapú megformáltságról tesznek tanúbizonyságot.

Szentmártoni János Bíró Gergellyel beszélgetve vallotta pár évvel ezelőtt a következő gondolatokat. „Iszonyú zajban élünk, és akkor is beszélünk, amikor nem kéne. Sokszor az az érzésem, hogy nem is halljuk meg, amit mondunk. Mintha egyfajta lelki ürességet akarnánk kompenzálni a locsogással. A tehetségtelenséget és a tehetetlenséget kongó szavak halmazával. Vagy félelemből tesszük ezt, mert nem merünk szembesülni önmagunkkal, a hibáinkkal és a tévedéseinkkel. Elfojtjuk magunkban a lelkiismeret hangját, amelynek üzenetével jóval nehezebb érvényesülni.”

A Magyar Művészeti Akadémián elmondott székfoglaló beszédében pedig (költői pályájának szubjektív áttekintése részeként) olvashatjuk – ars poetica gyanánt: „Számomra az írás önterápia, s nem költői ambíció. Talán ezért is lehet,

hogy eddigi pályám során jóval nagyobb energiákat mozgósítottam szellemi közösségek boldogulása, mint a saját karrierem érdekében. Hogy mégsem lehet jogom a panaszra, azt inkább és legfőképp mentoraimnak és jóakaróimnak köszönhetem. S talán ebből következhet az is, hogy nem törekedtem formai sokszínűségekre sem, soha nem akartam uralni a verset, mindig hagytam, kívártam, hogy megíródjon, elkészüljön bennem. Főleg azok után, hogy a múzsák is kezdtek el-elmaradozni. Nem állíthatom, hogy kezdetben ez nem töltött el rémülettel, de később egyre természetesebbnek tartottam, hogy a gondolatok fokozatosan átveszik a hatalmat a szöveg fölött, s voltaképpen az érzések közvetítésére is alkalmasak: vezetik, mint áramot a fém.”

Az imént idézett sorok írói önvallomásnak, valamint Szentmártoni meta-poétikai alapelvei megfogalmazásának is tekinthetőek. A mind terjedelem, mind műfaj, mind szerzői intenció tekintetében eltérő írások A katarzis nyomában című kötetbe gyűjtve alkalmasak arra, hogy Szentmártoni Jánosnak a költészethez és az irodalomhoz való viszonya, valamint esztétikai és etikai alapállása alakulásának több évtizedes folyamatába engedjenek bepillantást. Meggyőződésem, hogy nemcsak a kortárs irodalom iránt érdeklődő közönségnek, de a következő nemzedékek irodalomtudománnyal foglalkozó szakembereinek is értékes olvasmánya (lesz) ez a könyv.

(Szentmártoni János: A katarzis nyomában. Válogatott írások, beszédek és interjúk. 1998–2020. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2021. 571 old.)

► KIRÁLYLÁNYBÓL SZENT ►

Árpád-házi Szent Erzsébet az egyik legismertebb magyar, hiszen a katolikus egyháznak világszerte számos temploma és plébániája, valamint (oktatási, szociális, egészségügyi, közösségi) intézménye viseli a nevét. Életútjáról írt regényt Zsuffa Tünde.

Hogyan válik egy kislányból szentéletű asszony, egy magyar hercegnőből egy németföldi tartománygróf hűséges felesége, egy királynéból a szegények és betegek segítője? Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231), akit a világegyház Magyarországi (német nyelvterületen Tübingiai) Szent Erzsébetként tisztel és a szolgáló szeretet példaképeként tart számon, II. András magyar király és – a Katona József Bánk bán című drámájából is ismert – Meráni Gertrúd gyermeke életútja megadja a választ ezekre a kérdésekre. Bár a középkor- és egyháztörténeti szakirodalom, s a szépirodalom is sokat foglalkozott alakjával, Zsuffa Tünde író – a 2021 szeptemberében Budapesten megrendezett 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus sajtófőnöke és kommunikációs igazgatója – Az Ég tartja a Földet című regényével számos új megközelítéssel járul hozzá a róla alkotott képünk alakulásához.

A könyv prózanyelvezete a tizenkilencedik század klasszikus szerkezetű történelmi regényeinek elbeszélismódját és szövegvilágát követi, s ennek jegyében a történeti hitelesség és a párbeszédre alapozott narrációs technika jellemzi. Valójában inkább prózai keretekben megírt színműként olvashatjuk a fordulatos, kalandos, megdöbbentően realista, ugyanakkor olykor bájosan romantikus, de mindig keresztény spirituális tartalmakat is hordozó regényt, amelynek a megfilmesítése esetén a forgatókönyvírónak és a dramaturgnak nem lenne nehéz dolga.

A három gyermekével özvegyen maradt, II. Frigyes német-római császár házassági ajánlatát visszautasító, huszonnégy évesen elhunyt, egész életében az elesettekért kiálló Erzsébet a regényben – miután családjával együtt kénytelen távozni a grófi várból – szeretettel és békével vállalja a szegénységet és nincstelenséget, mivel ezzel is a Megváltót, Jézus Krisztust követi. „Semmilyen sértés, semmilyen nyomorúság nem tudja szívemből kitépni az ott lakozó szeretetet és békét. És úgy élek ezentúl, ahogy mindig is akartam. Szegény vagyok, mint az Úr volt.”

A regény történetiszövéseiben, cselekményeiben, karaktereiben történelmi hitelesség és irodalmi fikció megfelelő arányban van jelen, s az egyes szereplők változatos és olykor meglepő értékeket hordoznak. A szigorú, önsanyargató

és Erzsébetet is kínzó gyóntatópap, Marburgi Konrád ellenszenves alak (nem véletlenül gyilkolták meg két évvel Erzsébet halála után), míg a személyes tragédiáját követően ferences szerzetesnek állt, falánk és alkoholista Vincentius testvér esendőségében is jóságos és szeretetreméltó.

A kereszténység értékei és a magyar történelmi múlt iránt érdeklődő közönség könnyed elbeszéléstechnikával megírt, hagyományos szerkezetű regényt olvashat Zsuffa Tünde kötetében az egyik legismertebb magyarról, Árpádházi Szent Erzsébetről, akinek kultusza Dél-Amerikába is eljutott, hiszen a kolumbiai bogotai főegyházmegye – amelynek napjainkban mintegy három és fél millió híve van – védőszentje is ő.

(Zsuffa Tünde: Az Ég tartja a Földet. Regény Árpád-házi Szent Erzsébet élete alapján. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2020. 251 old.)

► UGYANOLYAN ALÁVALÓSÁGOK ►

Milyen apró tényezőkön múlik az ember és a társadalom, az egyén és a közösség sorsa? Miféle véletlenek, vagy éppen „eleve elrendelt”, természetfölötti erők irányította szándékok vezénylik a történelmi és az egyéni utak folyamatait? Miként múlhat egyetlen másodpercnyi eseményen (és annak következményláncolatán) az egész világ jövője? Ezeket a kérdéseket veti föl legújabb kisregényében Bene Zoltán.

A szegedi alkotó, a Magyar Írószövetség Csongrád-Csanád Megyei Írócsoportjának elnöke Sarki fény című munkájában az 1914 júniusi szarajevói merényletet túléli az osztrák–magyar trónörökös, Ferenc Ferdinánd főherceg, s évtizedek alatt Ausztria–Magyarországból létrejön – Lengyelország teljes területének csatlakozásával – a III. Mátyás császár és „négyzeres király” vezette Közép-Európai Monarchia. Eközben a huszadik században a cári Oroszországot német titkosügynökök irányítják, Japán megszállja Kína jelentős részét, Németország pedig – az orosz földgáz- és kőolajkincs birtokában – nem érdekelt a világ újrafelosztásában.

Hazánk marad a Monarchia része, amelynek északi gyarmata a Ferenc József-föld. Ennek a mintegy kétszáz lakossal bíró Zichy-telep nevezetű tudományos és közigazgatási egységében tölti mindennapjait az egyik vidéki magyar városból a sarkvidékre száműzött kulturális szakember, Szelevényi, a szöveg elbeszélője, akinek az édesapja szorgos történelmi kutatások eredményeként megalkot egy „lehetséges világot” (természetesen: a megélt történelmi valóságot). Elmélete szerint a sikeres szarajevói merénylet után kitörnek a világháborúk, s előbb két–három, majd egyetlen szuperhatalom marad az ezredfordulóra. Úgy véli ugyanis, hogy ez lett volna a logikus és törvényszerű, a nagyhatalmi titkosszolgálatok tevékenysége miatt azonban másként alakultak a világpolitikai tendenciák. Ennek járt utána, ezért állította össze az ügynöklistáját – s emiatt lett „halálos baleset” áldozata.

A történet elbeszélőjének „bűne” és északi száműzetésének oka éppen ezen lajstrom ismerete. Ennek megszerzése szándékával ismerkedik meg és kezd viszonyt vele Juli, a telep bárjának pultosa (aki végül hozzájut a listához, majd váratlanul távozik a sarki fény földjéről). Szerelmi kapcsolatukat a nagypolitika akarata és érdeke határozza meg. „Mert álmaidban / sem vagy magadban, / ott van a nászí ágyban, / előtte már a vágóban” – állapította meg ugyanezt Illyés Gyula Egy mondat a zsarnokságról című versében.

A kisregényben megjelenik a George Orwell 1984 című munkájából megismert, mindent betöltő hatalmi kommunikáció, s annak zűrzavara, a „videó-hírmondó” révén éppúgy, mint Szathmári Sándor Kazohiniájának mérnöki pontossággal megkonstruált és technicizált társadalma. De Madách Imre drámai költeményének falanszter és eszkimó színének – amit Francis Fukuyama tudományosan is leírt – poszthumanitása is tetten érhető a szövegben, amelyben megidézésére kerül a tizenhetedik és a tizennyolcadik század fordulóján élt német filozófus, Gottfried Wilhelm Leibniz, aki szerint világunk a lehetséges világok legjobbika, s akinek Voltaire Candide-jának Pangloss mestere a követője.

Bene Zoltán alkotói univerzumában régóta jelen van a történelmi folyamatok alternatív alakulásának, illetve a párhuzamos történetek eltérő olvasatának és következményrendszerének a történetfilozófiai problémája. Ebben a disztópiájában – amelyben a rendszerváltozás korának szegedi irodalmi és éjszakai életének emlékei is megjelennek – egy olyan sajátos világot mutat be, ahol az elembertelenedés és az elszigetelődés (az északi sarkvidék szélsőséges természeti és a birodalom elnyomó társadalmi viszonyai miatt) egyetemes élménnyé és jelenséggé válik. Akik pedig küzdenek a humánumért, azok a mindenkori hatalom áldozataivá válnak. Mint a Párhuzamosok című fejezetben az elbeszélőnek a „valós történeti világban” élő énjével való beszélgetésében olvashatjuk: a parallel világokban az emberi intenciók lényegüket tekintve azonosak. „Tudod, bár ezernyi apró részletben eltér a te valóságod az enyémtől, alapjait tekintve mégis ugyanabban a világban élünk. A te és az én jelenem ugyanúgy működik, ugyanazok a motivációk mozgatják, ugyanolyan alávalóságok és ugyanolyan szépségek jellemzik...”

(Bene Zoltán: Sarki fény. Orpheusz Kiadó, Budapest, 2021. 91 old.)

► VÁGYKELTÉS VIZUÁLISAN ►

A kommunikációs forradalmak soha nem látott ütemű fölgyorsulásának lehettünk tanúi az elmúlt három–négy évtizedben. Az írás megalkotása, a könyvnyomtatás föltalálása, a rendszeresen megjelenő sajtótermékek fölbukkanása után a rádió, a televízió, a világháló napjainkra bonyolult médiahálózattá szerveződött, s jelenleg egyidejűleg a különböző információcsatornáknak és médiumformáknak számos alakzata van jelen. Mindez a személyiségünkre is kihat, s az online szocializáció révén a fiatalabb nemzedékek – elsősorban a kétezer után születettek, akik már jellemzően „digitális bennszülöttek” – másként formálódnak (reményeink szerint érett) személyiségekké, mint a korábban felnöttek.

A koronavírus miatt az online kapcsolattartás újabb lendületet és nagyobb jelentőséget kapott az elmúlt egy–másfél évben, s a média és a közvetítő felületek világa a mindennapjainknak talán korábban soha nem látott arányban vált részévé. Már csak ezért is aktuális Pusztai Virág, a szegedi egyetem pedagógusképző karának adjunktusa *Vizualitás és média* című könyve, amelynek fejezeteiből az olvasó megismerheti a vizuális kultúra alapjait, a képet mint kommunikatívumot, a fénykép és a mozgókép szerepét a vizuális kultúrában, valamint az újmédia és a vizuális média befolyásoló erejét. Ez utóbbi kapcsán érdemes utalni arra, hogy a képi kommunikáció jelenségei az újmédia felületein, főként a közösségi hálózatok univerzumában milyen gyorsan jelennek meg, kerülnek használatba, illetve alakulnak át (az emojik, matricák, gifek stb. formájában), s hogy a képek és videók hogyan formálják a magunkról és a másokról, a természeti és a társadalmi környezetünkről alkotott képünket.

A szerző nagyon helyesen fölhívja a figyelmet a média által közvetített képek és a virtuális valóság (amely fogalom önmagában is paradoxonként értelmezhető) manipulatív jellegére, valamint arra, hogy a folyamatos online jelenlét és az okoseszközök révén felénk áradó állandó vizuális ingerek milyen lehetőségeket, ugyanakkor milyen veszélyeket hordoznak magukban. Kiemelendően fontos megállapítása Pusztai Virágnak az, amely szerint a képek és a tökéletesség illúziója (mint látszat) hogyan frusztrálja az emberek tömegeit és hogy a fogyasztói társadalom milyen nagy mértékben épít a frusztrált és szorongó egyénekre, akiket éppen szorongásukat kihasználva igyekeznek bizonyos termékek és szolgáltatások igénybevételére sarkallni, hogy az ideális (vagyis a reklámképekben mutatott) állapotokra törekedjenek.

Mint a kötetben olvashatjuk: „Napjaink reklámjaira jellemző, hogy már nem a konkrét termék vagy szolgáltatás jellemzőit állítják a középpontba, hanem egy-egy életérzést társítanak hozzá, felkeltve a vágyat annak átélésére. A különféle életérzések átadása mindenekelőtt vizuális formában történik. A reklám képek legfőbb »bűne« az, hogy hamis ember ideálokat állítanak elénk: lépten-nyomon tökéletes testű és arcú modelleket látunk, még a tisztítószer-reklámban wc-t tisztító családanya sminkje és frizurája is vonzó. A reklámokban minden családot jófej tagok alkotnak, és mindenkinek kiterjedt baráti köre van. Mivel az átlagember és környezete messzire nem olyan vonzó, mint azok a testek és környezetek, amelyeket nap mint nap képek százain lát, így könnyen elhatalmasodhat rajta a szorongás és a frusztráció.”

Pusztai Virág könyve ugyan elsősorban médiaszakos hallgatók számára írt felsőoktatási tananyag, de úgy gondolom, minden korunk újmédiájának jelenségvilága iránt érdeklődő, a tudatos médiafogyasztásra törekvő, s a képek és a média viszonyával kapcsolatban ismereteket szerezni igyekvő ember számára hasznos és tanulságos olvasmány lehet.

(Pusztai Virág: *Vizualitás és média*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2020. 148 old.)

► KIFINOMULT KÖZLÉSEK ►

A huszonegyedik században egyre fontosabb a kommunikáció, hiszen az információs társadalmak és az adatáramlásra alapuló gazdasági struktúrák korát éljük. A kommunikáció nem más, mint bizonyos tartalmaknak egy adott csatornán való közvetítése konkrét céllal, s a jel eljuttatása az üzenet adójától annak címzettjéhez, vevőjéhez. Napjainkban, az állandó online jelenlét és az okoseszközök korában, amikor már lassan a humán személyiségformálódáshoz is többeznek ezek a jelenségek, mint a személyes emberi beszélgetések és tapasztalatok, fontos tudományág és fajsúlyos gazdasági terület a kommunikáció.

Nem véletlen, hogy műszaki és társadalomtudományi kutatások sokasága, s felsőoktatási szakok és egyéb képzések tömkelege jelzi a kommunikáció szerepének emelkedését. Ennek egyik eleme pedig a stíluskommunikáció, amely egyrészt új szakmai terep, másrészt új képzési terület (hiszen a szegedi egyetem pedagógusképző karán, szakirányú továbbképzési formában már évek óta lehetséges ilyen végzettséget adó diplomát szerezni). Lényege, hogy a közösségi és interperszonális megnyilvánulások – az öltözködéstől a beszédstílusig, a testtartástól a megfelelő tárgyalástechnikai magatartásforma kiválasztásáig – egy adott üzenet, vagy éppen a saját személyiség kifejezése érdekében tudatosan szerveződjenek meg és álljanak össze rendszerré.

A stíluskommunikáció művelődéstörténeti, kultúratudományi, szociológiai és szociálpszichológiai megalapozását foglalja össze könyvében Bogoly József Ágoston kultúrákutató, az irodalomtudomány kandidátusa. A stíluskommunikáció értéklánca című kötet tanulmányok és esszék laza füzére, amelyeket végső soron az köt össze, hogy mindegyik egy bizonyos üzenetnek az irodalmi szövegen, történettudományi értekezésen, zenei művön, vagy éppen képzőművészeti alkotáson keresztül való célba érésének az eszközeit és módszereit, útjait és lehetőségeit vizsgálja.

Mint a szerző írja munkája – és a stíluskommunikáció – sokszínűségéről: „A stíluskommunikáció szószólói küldetése, az egészségfejlesztésben való hathatós részvétele az összhangot hordozó kifinomult közlés eszközrendszerével kibontakoztatható. A kifinomult közlésben, áramló folyamként, az életformát szervező értékek könnyedén és boldogságtelítetten megvalósíthatóvá válnak. Folyamatosan tenni, szüntelen törekvéssel alkotni, a jelenben lévő lehetőségeket érzelmeinkkel,

vágyainkkal és céljainkkal összhangban működésbe hozni. A stíluskommunikációs önmegalkotás lényege az, hogy a kifogyhatatlan gondolatok, elképzelések, vizualizációk és a kiapadhatatlanul áramló örömök értéklánca mentén emberi értékeket közvetítünk.”

Bogoly József Ágoston kötete alapvető és hiánypótló munka, hiszen egy formálódó diszciplína történeti, társadalmi és kulturális hátterét és folyamatait mutatja be. Legnagyobb tanulsága a könyvnek, hogy noha a stíluskommunikáció mint kifejezés és mint tudástartalom új, az általa jelölt jelenségvilág nagyon régi – és örökérvényű.

(Bogoly József Ágoston: A stíluskommunikáció értéklánca. Alkalmazott irodalom- és kultúratudomány / stíluskommunikáció. Tanulmányok és esszék. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2020. 166 old.)

► ÉRTÉKÜNK A TUDÁS ►

„Minden dolognak mértéke az ember” – vallotta Prótagorasz, az ókori görög filozófus. Ezt a fontos alaptételt nagyon korán, szinte kialakulásával egyidőben, már a tizenkilencedik században fölismerte a gazdálkodástudomány is, hiszen megértette azt és – szó szerint – számolt vele, hogy egyik legfontosabb tényezője a gazdasági és társadalmi fejlődésnek az emberi erőforrás megfelelő kihasználása. Nem a kisajtolása és nem a kizsákmányolása, hanem az elérése annak, hogy mindenki a saját kompetencia- és képességkészletének megfelelően, a munkaerőpiacon és a társadalmi munkamegosztásban szerepet vállalva megtalálja a saját helyét a világban, s így legyen sikeres és önmagával elégedett, valamint mind gazdasági, mind társadalmi értelemben véve „értékteremtő ember”.

Malatyinszki Szilárd, a Kodolányi János Egyetem adjunktusa és a székesfehérvári központú, de Budapesten is működő felsőoktatási intézmény orosházi képzési központjának vezetője *Térségfejlesztés és emberi erőforrás* című könyvében ezeket a kérdéseket járja körül a szervezés és vezetés, illetve a képzés és fejlesztés dimenziójából. Az nemzetközi trendek és az országos tendenciák bemutatása mellett a kötet fejezetei elsősorban a dél-alföldi régió – főleg Békés megye – elmúlt két évtizede térségfejlesztésének és képzési gyakorlatainak a jelenségeit mutatják be különböző kutatások alapján.

A kötet szerzője munkája elején kijelenti, hogy szerinte a „nevelés, oktatás és képzés három elválaszthatatlan, egymást erősítő fogalom a gyermekek és a felnőttek számára egyaránt. A pedagógia színterei nem csupán az oktatási intézményekben jelennek meg, hanem a hétköznapi élet minden egyes szegletében. Bár a formális oktatási rendszerek számára az intézmények és szintekben kezelhetőek, a valódi élet sokkal bonyolultabb ennél. A humánerőforrás-fejlesztés valójában több, mint az óvodától a felsőoktatási létségig megvalósuló tudatos, szervezett nevelési-oktatási folyamat, melyet kiegészít a felnőttoktatás és felnőttképzés, ha a munkaerőpiac vagy az egyéni motiváció megköveteli.”

A vaskos kötetben olyan szempontok mentén vizsgálja a szakember az intézményes tudásátadás és az értékközvetítés folyamatait, mint az oktatás, az emberi erőforrás menedzsment, a foglalkoztatás, a vállalkozásfejlesztés vagy éppen a térségfejlesztés. Az általános és összefoglaló egységek mellett az egyes esettanulmányokból

például a digitalizáció okozta kihívások, a nemzedékeken átívelő családi vállalkozások jelentős gazdasági szerepe, illetve a társadalmi környezet egészségi hatásmechanizmusai számbavételének fontossága egyaránt kirajzolódik.

Az egész könyv nagy tanulsága, s ezt minden fejezete komoly kutatásokkal igazolja, hogy az ember nemcsak vevőként, „fogyasztási egységként” piaci szereplő, hanem alakítója is a gazdaság szerkezetnek. Ilyen típusú gazdasági szereplőként pedig értéket teremt, amely mérhető, megragadható és leírható. Végsősoron a kötet egyértelműen meggyőző érvrendszer mellett, hogy a tudás az az érték, amely megfelelő nyelvismerettel társulva, a leghatékonyabban és a leggyorsabban transzformálható: vagyis olyan erőforrás, amely az embernek mindig rendelkezésre áll, egyéb erőforrások (termelőeszköz, alapanyag, technológia stb.) nélkül is.

Malatyinszki Szilárd kitűnő könyve a hazai és a nemzetközi szakirodalom eredményeinek biztos ismeretében megírta, a szerző saját társadalomtudományi alapkutatásai eredményeit összegző munka, amely hitvallás mellett, hogy – s ebben, a huszonegyedik század információs társadalmait és tudásalapú gazdaságait ismerve egyetérthetünk vele – a tudás az elsődleges munkaerőpiaci érték.

(Malatyinszki Szilárd: Térségfejlesztés és emberi erőforrás. A neveléstudomány társadalmi metszetei. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021. 314 old.)

► TÚLÉLÉS ►

Az újvidéki székhelyű Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete minden év júliusában megrendezi az Apáczai Nyári Akadémiát a szerbiai Vajdaság tartomány székhelyén. A természettudományos, pszichológiai és humán ismereteket egyaránt biztosító tanártovábbképzések fontos küldetést teljesítenek, hiszen a Szerbia területén tevékenykedő magyar pedagógusok ezek által mind tudományos és szakmai, mind tanításmódszertani és mentálhigiénés ismereteiket bővíthetik. Az a megtiszteltetés ért, hogy az Apáczai Nyári Akadémia sorozatának immár évek óta előadója lehetek, s a Viola Lujza és Dulka Andor ürményházi pedagógusok által szervezett Történelem és magyarság elnevezésű képzési programban tarthatok előadásokat magyar irodalmi és művelődéstörténeti kérdésekről.

Nagy Margit szerkesztésében jelent meg az egyesület kiadványaként a Világító-tornyok voltunk és leszünk című kötet, amely a Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete elmúlt csaknem három évtizedes munkáját mutatja be. Értékkeremtő vállalkozás, s a pedagógusszervezet tevékenységétől elválaszthatatlan, hogy a magyar állam anyagi támogatásával és a református egyház együttműködésével fenntartott újvidéki diákotthonokban rengeteg tömbben, illetve szórványban élő szerbiai magyar fiatalnak adnak lehetőséget az anyanyelvi közegben való tanulásra, a diplomaszerezésre és az értelmiségivé válásra.

A gondos nyomdai kivitelű, számos ábrával, sokatmondó grafikonnal, táblázattal és színes képpel ellátott mintegy kétszázötven oldalas kiadvány több száz ember életébe enged bepillantást. Az 1993-ban alakult civilszervezet ugyanis általános és középiskolás diákok, felsőoktatásban tanuló hallgatók, a közoktatásban tevékenykedő pedagógusok és egyetemi oktatók, valamint szülők és családok tágabb és lazább közösségeként magyar anyanyelvi, természettudományos, irodalmi ismereteket, valamint a helytörténeti tudást és a lokális identitást erősítő tanulmányi versenyeket, kirándulásokat, szakmai továbbképzéseket szervez (mind tanulóknak, mind tanároknak), s igyekszik a magyarság értékeit továbbadni és megőrizni a délvidéki magyar utókor számára.

Hogy mennyire fontos és elismerésre méltó ez a törekvés, arra elég csak néhány adatot idézni. A Vajdaságban jelenleg hetvenhat iskolában folyik magyar nyelvű oktatás általános iskolai keretek között, míg középfokon tizenhárom településen harmincnégy oktatási és három speciális nevelési igényűeknek fenntartott

intézményben. Megdöbbentő adat viszont, hogy a 2020/21-es tanévben a szerb oktatási, tudományos és technológiafejlesztési minisztérium által engedélyezett 2 164 szabad magyar oktatási nyelvű középiskolai helyből mindösszesen 1 150 volt betöltve. Az érettségizett magyar fiatalok jelentős része pedig már Magyarországon – sőt, nem egy esetben Nyugat-Európában – folytat egyetemi tanulmányokat, s többségük nem is tér vissza. Így pedig kifejezetten fogyatkozó tendenciát mutat a délvidéki magyar értelmiségi réteg, s különösen igaz ez a tendencia a helyi pedagógustársadalomra: magyar tanárok nélkül pedig a magyar oktatás jövője kerülhet veszélybe.

A Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesületének tevékenységét – amelynek egyik célja a szerbiai szakképzett és diplomás magyarok szülőföldön tartása – jól jellemzik a szervezetet éveken át elnökként irányító Nagy Margitnak a kötetben is közölt, csaknem tíz évvel ezelőtt megfogalmazott gondolatai. „Világítótornyok voltunk, fénypontok, útjelek a múltból, útjelek a jövő felé. Ritkuló háló csomópontjai, de mégis kapaszkodók, a túlélés függőhídján. Hittünk és hiszünk a túlsó partban, mert mi látjuk, de ők, akik elengedték a kezünket, mert elvesztették hitüket, pusztulni hagyják a hidat. A korhadó deszkákat már nem cserélik ki, szemet hunynak a sodronykötelek ritkítása felett (sokan lopják az acélt, mert jó ára van a feketepiacon), már nem kell a sokszoros tartókötel, talán egy tartószál is elég, ha pedig mégsem, és leszakad a híd, elsiratják a holtakat, sóhajtvá tekintenek a mélység fölött lebegő, kapaszkodó emberekre. [...] A híd minden lépésünkre leng, de mi tudjuk, hogyan és hova kell lépni. Mert súlytalanná válunk, összefogozunk és most már akár le is szakadhat a híd, mi továbbmegyünk. Fénypontok vagyunk, útjelek a múltból a jövő felé.”

(Világítótornyok voltunk és leszünk. Szerkesztette Nagy Margit. Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete, Újvidék, 2021. 254 old.)

► MEGBÉKÉLÉS ►

Hosszú évek óta eredményesen működik a szegedi Délvidék Kutatóközpont. A régió múltjának objektív módon való földolgozását vállaló csoport hazai és határainkon túli egyetemi oktatók, levéltárosok, történészek és helytörténeti kutatók laza hálózataként jött létre, s civilszervezeti (alapítványi) háttérrel is rendelkezik.

A kutatóközpont vezetője Zakar Péter történészprofesszor, a Szegedi Tudományegyetem rektorhelyettese, bölcsészkarai egyetemi tanár, de oszlopos tagja és alapító munkatársa, illetve programszervezője és kiadványmenedzsere még Döbör András, a szegedi egyetem pedagógusképző karának dékánja, valamint Forró Lajos történész, főiskolai docens, aki hagyományosan az 1944/45-ös délvidéki vérengzések – kimondhatjuk: a tízezres nagyságrendben, tervszerűen végrehajtott, intézményes és szervezett jugoszláviai magyarirtások – történetének jeles kutatója.

Mellettük még több magyarországi (szegedi, hódmezővásárhelyi, bajai), illetve délvidéki (szabadkai, zentai, magyarkanizsai) tagja van a kutatóközpontnak, amely évről-évre konferenciákat rendez a Délvidék modernkori történetének fontos és olykor vitás kérdéseiről. A történészcsoport a Délvidéket, mint fogalmat tágan értelmezi. A trianoni Magyarország Dél-Alföldje mellett a Temesi Bánság, illetve a Bácska területét is idesorolják. Ennek szellemében a Fejezetek a Délvidék múltjából című konferenciasorozaton a csanádi egyházmegye történetéről, a már említett magyarellenes atrocitásokról, a dél-alföldi németek kitelepítéséről, a magyarkanizsai sajtó történetéről vagy éppen a közvilágítás regionális szerepéről egyaránt hallhatott már előadást az érdeklődő közönség. Részben ezen tudományos tanácskozások referátumainak publikálására, részben a kutatóközpont munkatársai tudományos eredményeinek közzétételére folyóiratot jelentet meg a szervezet. Az immár nyolcadik évfolyamában járó Délvidéki Szemle című periodika évente két számmal jelentkezik, s főleg tanulmányokat és könyvismertetések tartalmaz és a világhálóról ingyenesen letölthető.

A központ tevékenységének eredménye – többek között – a néhány évvel ezelőtt megjelent Magyarkanizsa monográfiája (1848–1945) című több mint félezer oldalas kiadvány, valamint a 2019-ben publikált Fejezetek a Délvidék múltjából című tanulmánykötet, amelyben a 2017. október 13. és 15. között a szerbiai

Magyarkanizsán megrendezett Közös múlt és megbékélés a Délvidéken című konferencia előadásainak szerkesztett változatai olvashatóak. A könyvben szereplő tanulmányok figyelemreméltó, forráscentrikus történeti szakmunkák, amelyek – különösen a régió társadalmi, gazdasági és politikai fejlődésének sokrétű bemutatása, illetve tragikus következményekkel járó nemzetiségi és felekezeti alapú konfliktusainak tárgyalása révén – tovább mélyítik a Délvidékkel kapcsolatos történelmi ismereteinket.

A Délvidék Kutatóközpont által kiadott periodika és a megjelentett kötetek egyaránt bizonyítják, hogy van létjogosultsága a Délvidék múltjának forrásalapú, történeti hitelességű és interdiszciplináris szemléletű vizsgálatának. A kutatóközpont tevékenysége – amely országhatárokon átívelő, hiszen a Délvidék magyarországi, romániai és szerbiai részén élő kutatók és történészek laza és informális, ugyanakkor lelkes és elkötelezett közössége – nemcsak a magyar történeti emlékezetnek, de a szomszédos államokkal való történettudományos párbeszédnek is jelentős műhelye.

▶ JUHÁSNEMZETSÉGEK ▶

A pásztorélet nemcsak a hagyományos mezőgazdaságnak, mint gazdasági ágazatnak, hanem a kultúránknak is része, sőt annak talán legmélyebb gyökerei éppen oda vezetnek vissza. Az ószövetségi zsidó népnek a törvényt közvetítő Mózes pásztor volt, a görög és római pásztorköltészet bukolikus tradíciói egészen a huszadik századi irodalmunkig hatottak, amelyeknek örökségét például Radnóti Miklós is tudatosan és magas művészi szinten vállalta, klasszikus formai keretekben elkészített eclogáinak megírásával.

A magyar Alföld nagy pusztái tökéletesen alkalmasak voltak arra, hogy a magyarságnak már a honfoglaláskor is ismert állattartó, legelőváltó gazdálkodási formáját, a szarvasmarha- és juhtartást gyakorolni lehessen rajtuk. Ennek következtében a magyar marha húsa és bőre, mint termék évszázadokon át – elsősorban Velencén és Bécsen keresztül – áramlott a nyugati piacokra. A modernizációval és a gazdaság szerkezet átalakulásával párhuzamosan az elmúlt egy évszázadban a pásztorkodás egyre inkább – szó szerint – „teret veszített”, s nem pusztán az állattartás ezen archaikus módjának munkarendszere, de szellemi öröksége – mint például a pásztoremberek által művelt népzene, vagy népi fafaragás – is kiveszni látszik.

Szerencsére azonban a tradicionális pásztorélet talán utolsó hazai képviselőit, s az ő élet- és munkamódjukat örökítette meg fényképfelvételein Nagy Gábor népzeneész, fotográfus, a makói József Attila Múzeum néprajzkutatója, a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjasa. A Rokonok. Pásztornemzedékek című, a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumban május végén megnyílt multimédiás kiállítása a művészi igényű, szociografikus hitelességű, ugyanakkor a néprajzkutatásnak és a kulturális antropológiának a későbbi korokban forrásul szolgáló fényképek mellett autentikus „pusztai hangokat” is bemutat.

Nagy Gábor a következő szavakkal összegezte tárlata fő üzenetét. „A kiállítás anyaga korunk pásztorembereinek életét mutatja be. A legkorábbi felvételek 1998-ban készültek Pál Istvánról, a Nógrád megyei pásztorról, az utolsó hagyományőrző dudásról – mesteremről. A többi felvétel 2015-től napjainkig ábrázolja a dél-alföldi és felvidéki pásztorok mindennapjait, munkáját, használati tárgyait, a pásztorok őrzött és őrző állatait – a pásztorok életét. A pásztor nemzedékek többgenerációs tapasztalata mély rétege a hagyományos tudásnak. A viseletük, a természetközeli

életük és természetismeretük, a jelenben a modernitáshoz való alkalmazkodásuk sajátos, a pásztorokra jellemző kultúrát alakított ki. A Rokonok cím utal a pásztoroknál megfigyelhető jelenségekre: a foglalkozás általi és a vérszerinti kapcsolatokra, és a kutató, a fotós megközelítésére. Kunkovács László szerint akkor készülhet jó fotó, ha elég közel kerül a fényképész az alanyaihoz, a többszöri látogatás és az együtt töltött idő meghozza, hogy már ne a fényképezőgép jelenlétére figyeljenek, hanem attól függetlenül végezzék munkájukat, így lehet életszerű a fotó. A néprajzi fotó egyben dokumentál és láttat, üzenetet is közvetít, nem kizárólagosan információt, hanem mondanivalót.”

(Nagy Gábor Rokonok. Pásztornemzedékek című kiállítása 2021. május 27. és 2021. augusztus 1. között volt megtekinthető a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumban.)

A KÖTETBEN SZEREPLŐ ÍRÁSOK ELSŐ MEGJELENÉSI HELYE

- ▶ **MINDEN VESZTÉS ELLEN**
„Őrizz meg minden veszéstől”
Járványszentjeink nyomában
Magyar Nemzet, 2020. november 17.
Lugas melléklet, 5.
- ▶ **KEGYES PELIKÁN**
A szent vér tiszteletének évszázadai
A középkori Magyarországon
tíz kultuszhelyet tart számon a kutatás
Magyar Nemzet, 2021. szeptember 9. 18.
- ▶ **ISTEN KEDVELTJE**
Tudós hittérítő és vértanú politikus
Kilencszázhetvenöt éve hunyt el Szent Gellért
Magyar Nemzet Online, 2021. szeptember 24.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/09/kilencszazhetvenot-eve-hunyt-el-szent-gellert> (Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)
- ▶ **KÉTELY NÉLKÜL**
Kétely nélkül
Százhetvenöt éve született
a „jogfolytonosság zászlóvivője”
Magyar Nemzet, 2021. május 29.
Lugas melléklet, 10.
- ▶ **AZ ÖRDÖG GARÁZDÁLKODÁSAI**
Az „egyenlőbbek” forradalma
November 7-e, avagy az ördög garázdálkodik
Magyar Nemzet, 2020. november 7.
Lugas melléklet, 10.
- ▶ **KERTÉSZ NAPSZEMÜVEGBEN**
Kertész napszemüvegben
Végzetes következmények:
kísérlet a Habsburg-restaurációra
1921 húsvétján
Magyar Nemzet, 2021. március 27.
Lugas melléklet, 10.
- ▶ **STABIL HÁTTER**
Hetvenöt éve hunyt el Bethlen István
Magyar Nemzet, 2021. október 5. 12.
- ▶ **RÉMURALOM**
ÉS FÉLPOGÁNYSÁG KÖZÖTT
Keresztény alapokon a szélsőségek ellen
Két későbbi pápa is részt vett a budapesti
Eucharisztikus Világkongresszuson 1938-ban
Magyar Nemzet, 2021. szeptember 6. 17.
- ▶ **LÁNYOK A SZÉNBÁNYÁBAN**
Lányok a szénbányában
Hetvenöt éve kezdődött
a németek kitelepítése
Magyar Nemzet, 2021. január 12.
Lugas melléklet, 15.
- ▶ **TORZ ILLÚZIÓK**
Torz illúziók
Bibó István a kelet-európai kisállamok
nyomorúságáról
Magyar Nemzet, 2021. április 3.
Lugas melléklet, 10.

- ▶ SZÉTZÚZÁS LELKESEDÉSSEL
**„Amit senki sem vállalt volna,
 azt ő lelkesedéssel csinálta”**
Magyar Nemzet Online, 2021. május 11.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/05/amt-senki-sem-vallalt-volna-azt-olkelkesedessel-csinalta> (Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)
- ▶ MAGYARORSZÁG KERESZTJE
Magyarország keresztje
 A pápa imára szólította föl a világ keresztényeit a vérüket ontó forradalmárokért
Magyar Nemzet, 2020. október 24.
Lugas melléklet, 3.
- ▶ ALÁZATOSSÁG
Harminchárom nap
 Boldog I. János Pál, a „mosolygós pápa”
Magyar Nemzet, 2022. szeptember 17.
Lugas melléklet, 11.
- ▶ ÖRKÖDÉS
**Egy élet a magyarság
 és a kereszténység szolgálatában**
 Hamarosan boldoggá avathatják Bálint Sándor kereszténydemokrata politikust
Magyar Nemzet, 2021. augusztus 13. 17.
- ▶ NÉPI JOG ÉS BÁNYAIPAR
A magyar jogi népszokásoktól a bányaiparig
 Száz éve született Tárkány Szücs Ernő
Magyar Nemzet Online, 2021. október 13.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/10/a-magyar-jogi-nepszokasoktol-a-banyaiparig> (Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)
- ▶ LÉLEK ÉS ANYAG
**Keresztény spiritualitás
 és lélektani alapú realizmus**
 Hét évszázada, 1321. szeptember 14-én hunyt el Dante Alighieri
Magyar Nemzet, 2021. szeptember 14. 17.
- ▶ TÖKÉLETES FÜGGETLENSÉG
A tökéletes függetlenség szükséglete
 Az ötszázötvenöt éve született Rotterdami Erasmus évszázadai
Magyar Nemzet, 2021. október 28. 17.
- ▶ IDŐ ÉS KEDV
Az európaiság és patriotizmus titánja
 Kétszázhuszonöt éve hunyt el Teleki József író, könyvgyűjtő, koronaőr
Magyar Nemzet, 2021. szeptember 1. 17.
- ▶ TOTÁLIS PATRIOTIZMUS
Totális patriotizmus
 Kölcsey Ferenc gondolatai a harmadik évezredben is aktuálisak
Magyar Nemzet Online, 2022. január 22.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2022/01/totalis-patriotizmus> (Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)
- ▶ A LEGMAGASABB SZINTŰ KÖLTŐI NYELV
A legmagasabb szintű költői nyelv
 A kétszázöt éve született Arany János szövegeinek óriási a hatástörténete
Magyar Nemzet, 2022. március 2. 18.
- ▶ ÁHITAT ÉS MELEGSÉG
Teljes művészi alázatosság
 Százöt éve hunyt el Tömörkény István
Magyar Nemzet, 2022. április 23. 17.

- ▶ **ÉLES SZEM**
Akinek irgalmatlanul
 éles szeme mindent meglátott
 Mikszáth Kálmán regényei a magyar
 prózairodalom kiemelkedő teljesítményei
Magyar Nemzet Online, 2022. január 16.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2022/01/akinek-irgalmatlanul-eles-szeme-mindent-meglattott> (Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)

- ▶ **UJJHARAPÁS**
Százötven éve született a szegedi
egyetem „fura ura”
 Horger Antal nyelvészként és néprajzi
 kutatóként jelentős tudós volt
Magyar Nemzet, 2022. május 8. 17.

- ▶ **EGYMÁSMELLETTISÉG**
Az Ulysses évszázada
 Horizontális és vertikális dimenziók
 száz esztendeje
Magyar Nemzet, 2022. február 1. 17

- ▶ **KÖZÖS CSELEKVÉS**
Közös cselekvés az egységért
 Transzilvanizmus és történelem
Magyar Nemzet, 2021. június 4. 17.

- ▶ **ÉLMÉNYLÍRA**
József Attila, Sík Sándor és az élménylira
 Bár a két költő gyökeresen eltérő
 világnézeti alapokon állt, verseik
 között párhuzam vonható
Magyar Nemzet, 2022. április 11. 17.

- ▶ **ADVENT**
Sík Sándor különös adventje
 Jézus születésével a világba megérkezik a remény
Magyar Nemzet, 2021. december 11. 17.

- ▶ **FÖLZABÁLT SZÍVVERÉS**
„Különös, szent, nagy titok”
 Az eucharisztia a költészetben
 a középkortól Babitsig
Magyar Nemzet, 2021. szeptember 4. 17.

- ▶ **POKOLTÁNC**
Magyar pokoltánc a szabadság napjai után
 A 1956-os forradalom és megtorlás
 a költészetben, kevéssé ismert versekben
Magyar Nemzet, 2021. június 16. 18.

- ▶ **VÉGZET**
Az igaz ember végzete
 Az 1956-os megtorlások
 a magyar költészetben
Magyar Nemzet Online, 2022. június 16.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2022/06/az-igaz-ember-vegzete> (Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)

- ▶ **KEGYETLEN MEGFORMÁLTSÁG**
Változatlan küldetésstudat
 Százharmincöt éve született Kassák Lajos
Kassák Lajos születésének százharmincötödik
évfordulóján, 2022. március 21-én nem jelent meg
a Magyar Nemzetben.

- ▶ **ELVESZETT PARADICSOM**
A világ valódi értelme
 Százhuszonöt éve született Várkonyi Nándor
 kultúrakutató, irodalomtörténész
Magyar Nemzet, 2021. május 19. 17.

- ▶ **OTTHONOSSÁG ÉS IDEGENSÉG**
Az otthonosság és idegenség írója
 Ötvenöt éve hunyt el Tamási Áron,
 akitől megtudtuk, miért vagyunk a világon
Magyar Nemzet, 2021. május 26. 17.

▶ A FELELŐSSÉG KÉNYSZERE

A felelősség kényszere

Százhusz éve született Németh László,
a magyarság elkötelezettje
Magyar Nemzet, 2021. április 17. 18.

▶ LEGSZEBB HAGYOMÁNY

Legszebb hagyomány

Németh László több művet írt Petőfi Sándorról
Magyar Nemzet, 2022. március 14. 18.

▶ HELYÜNK A VILÁGBAN

Helyünk a nagyvilágban

Huszonöt éve hunyt el Keresztury Dezső
költő, esszéista, kultuszminiszter
Magyar Nemzet, 2021. április 30. 17.

▶ HIPERSZUPER MOZAIK

Univerzalizásra való törekvés

Harminchárom éve hunyt el Szentkuthy Miklós
Magyar Nemzet, 2021. július 17. 17.

▶ PRÓZA

„Próza az, amit kinyomtatnak”

Százöt év született
Ottlik Géza író, műfordító
Magyar Nemzet, 2022. május 9. 17.

▶ MESÉBEN VERGŐDVE

Mesében vergődve

Szabó Magda és a „női irodalom”
Magyar Nemzet, 2022. november 12.
Lugas melléklet, 12.

▶ FÉNYLŐ VALÓSÁG

Álom után fénylő valóság

Száz éve született Pilinszky János
Magyar Nemzet, 2021. november 27. 17.

▶ KÖLTÉSZET ÉS KATOLICIZMUS

Költészet és katolicizmus

Negyven éve hunyt el Pilinszky János
Magyar Nemzet, 2021. május 27. 17.

▶ VILLÁMSZELÍDSÉG

Villámszelídség

– Pilinszky János húsvétja

A költő nem kizárólag verseiben
foglalkozott Jézus Krisztussal,
áthathatta teljes életművét
Magyar Nemzet Online, 2022. április 17.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2022/04/villamszelidsseg-pilinszky-janos-husvetja>
(Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)

▶ SZABÓ MAGDÁTÓL A GYŰRŰK URÁIG

Szabó Magdától A Gyűrűk Uráig

Magyar Nemzet Online, 2022. február 26.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2022/02/szabo-magdatol-a-gyuruk-uraign>
(Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)

▶ FOGADALMAS ÉLETSZENTSÉG

Felháborító nyíltsággal

mondani, írni magyarul

Magyar Nemzet, 2021. november 26. 17.

▶ FORRADALMAKBAN

Petőfitől az ötvenhatos forradalomig

Kilencvenöt éve született Fekete Sándor
író, irodalomtörténeti kutató
Magyar Nemzet, 2022. február 10. 17.

▶ MENTŐÖV

A nemzeti nyelv mentőöv

Kilencvenöt éve született Sütő András
Magyar Nemzet, 2022. június 17. 17.

▶ **TARTÓS ÉS MULANDÓ**

Tartós és mulandó között

Tizenöt éve hunyt el Sütő András
Magyar Nemzet Online, 2021. szeptember 30.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/09/tartos-es-mulando-kozott> (Az utolsó letöltés:
2022. december 6.)

▶ **VESZÉLYÉRZET**

A szellemnek kell a veszélyérzet

Öt éve hunyt el Csoóri Sándor,
a Nomád napló és a Tenger és diólevél írója
Magyar Nemzet, 2021. szeptember 11. 17.

▶ **ROZSDÁS TORKOK**

A Balatontól a legnagyobb írói műhelyekig
Huszonöt éve hunyt el Bertha Bulcsu, aki jó
érzékkel dokumentálta az átalakuló világot
Magyar Nemzet, 2022. január 19. 17.

▶ **DON-KANYAR APA**

Don-kanyar apa nyomában

Tizenöt éve hunyt el Bella István
Kossuth-díjas költő, műfordító
Magyar Nemzet, 2021. április 20. 17.

▶ **FELGYÚJTOTT VILÁG**

Felgyújtott világ

Húsz éve hunyt el Gion Nándor
Magyar Nemzet, 2022. augusztus 27.
Lugas melléklet, 10.

▶ **SZEMBESZÁLLÁS**

Szembeszállás a hazug életelvekkel

Nyolcvan éve született Csörsz István,
a magyar beatnemzedék krónikása
Magyar Nemzet Online, 2022. május 21.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2022/05/szembeszallas-a-hazug-eletelvekkel>
(Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)

▶ **DRÁGA JÚDÁSFA**

Drága Júdásfa

Nagy Gáspár botrányos közéleti versei
Magyar Nemzet, 2021. április 10.
Lugas melléklet, 12.

▶ **SZÉLMALOMVÁR**

Lovag a szélmalomvárbán

Magyar Nemzet, 2020. október 17.
Lugas melléklet, 6.

▶ **ÚJ FORRÁSVIDÉK**

Németh Lászlótól az Új Forrásig

Monostori Imre emlékére
Magyar Nemzet Online, 2021. október 7.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/10/nemeth-laszlotol-az-uj-forrasig-monostori-imre-emlekere> (Az utolsó letöltés:
2022. december 6.)

▶ **HIBÁZNI NEM LEHET**

Hibázni nem lehet

Magyar Nemzet, 2021. július 10.
Lugas melléklet, 6.

▶ **HŐS VAGY LÁZADÓ?**

Hős vagy lázadó volt Koppány vezér?

Magyar Nemzet Online, 2021. június 16.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/06/hos-vagy-lazado-koppany-vezer-nyomaban> (Az utolsó letöltés:
2022. december 6.)

▶ **NÉVTELENSÉG**

**Vajon az új könyvből kiderül,
ki volt Anonymus?**

Horváth Gábor történész
kulcsot keres a nyolcszáz éves
rejtély megoldásához
Magyar Nemzet, 2021. május 17. 17.

► **FORRADALOMTÓL MEGTORLÁSIG**

Papi sorsok a forradalomtól a megtorlásig

Zakar Péter könyve a csanádi püspökség
1848/49-es történetéről

Magyar Nemzet Online, 2021. október 9.

<https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/10/>

papi-sorsok-a-forradalomtol-a-megtoralasig

(Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)

► **VENGERKA**

Ó-Románia, a legnagyobb magyar temető

Makkai Béla új könyvében az identitásvesztés
kényes témájával foglalkozik

Magyar Nemzet, 2021. május 10. 17.

► **ERDÉLY SZERETETE**

Kalandozások Erdély múltjában

Biró Vencel piarista történészprofesszor
életművének újralfedezése

Magyar Nemzet, 2021. augusztus 24. 17.

► **TRIANON-TÉRKÉPEK**

Trianoni térképek

Vitathatatlan tények figyelmen kívül

Magyar Nemzet, 2021. március 6.

Lugas melléklet, 15.

► **IDEGEN SZEMMEL**

Trianonról idegen szemmel

A Magyarságkutató Intézet könyve
a békediktátum külföldi ratifikációiról

Magyar Nemzet, 2021. június 11. 17.

► **HŰSÉG AZ ÁLLAMHOZ**

Hűség az államhoz

A trianoni békediktátum hatása
a magyar közigazgatásra

Magyar Nemzet, 2021. június 28. 17.

► **KESERŰ PIRULÁK**

Történelmi kérdések

és válaszok Trianonról

A VERITAS Történetkutató Intézet kötete

Magyar Nemzet Online, 2021. augusztus 1.

<https://magyarnemzet.hu/kultura/>

2021/08/torteneszi-kerdesek-es-valaszok-

trianonrol (Az utolsó letöltés:

2022. december 6.)

► **GYÚJTÓLÖVEDÉK**

Gyűjtőlövedék

Lágerlázadások a Szovjetunió

Gulag-világában

Magyar Nemzet, 2021. március 20.

Lugas melléklet, 15.

► **KÉNYSZERŰ RABSÁG**

A múltfeldolgozás fájdalmai

A gulágkutatásoknak még mindig
vannak fehér foltjai

Magyar Nemzet, 2021. május 12. 18.

► **NYILVÁNOS BŰNBÁNAT**

A csanádi püspökségtől

a második vatikáni zsinatig

Életrajzi monográfia

Hamvas Endre érsekről

Magyar Nemzet Online, 2021. október 23.

<https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/10/>

a-csanadi-puspoksegtol-

a-masodik-vatikani-zsinatig

(Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)

► **SZEGEDI FIATALOK**

Forradalom és megtorlás

a szegedi egyetemen

Magyar Nemzet, 2021. október 15. 17.

- ▶ **FÉNYLŐ ÍVELÉSEK**
Hűség a magyarsághoz
 Emlékezés Für Lajosra
 – Egyházsrádóctól a miniszterségig
Magyar Nemzet, 2021. június 5.
Lugas melléklet, 15.

- ▶ **LEHALLGATÓKÉSZÜLÉK**
A HÁLÓSZOBÁBAN
Lehallgatókészülék a hálószobában
 Tóth Eszter Zsófia a mérgező
 történelmi traumákról
Magyar Nemzet, 2021. október 11. 17.

- ▶ **SORSOK ÉS ADATOK**
Emberi sorsok Amerikában
az egyháztörténeti adatokban
Magyar Nemzet, 2022. július 9. 17.

- ▶ **LOSONCZI A TILOSBAN**
Losonczi a tilosban
 Fényképekből összeálló
 makói várostörténet
Magyar Nemzet, 2020. november 17.
Lugas melléklet, 5.

- ▶ **GYŐZTESEK ÉS VESZTESEK**
Jobbágyi Gábor
jogászprofesszor emlékei
Magyar Nemzet, 2021. december 16. 17.

- ▶ **EGYÜTTHATÁSOK**
A környezettörténetről szól
 Pászka Imre értékes műve
Magyar Nemzet, 2021. május 21. 17.

- ▶ **DEMOGRÁFIAI TÉL**
A demográfiai tél filozófiai megközelítése
Magyar Nemzet, 2022. július 7. 17.

- ▶ **EGY HUNGARIKUM ÉVSZÁZADAI**
Egy hungarikum évszázadai
Magyar Nemzet Online, 2022. január 25.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2022/01/egy-hungarikum-evszazadai>
 (Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)

- ▶ **ELLENTÉTES PÓLUSOK**
Az ellentétes pólusok állandó küzdelme
 A Madách Könyvtár új kötetében
 az író politikusi oldalát is feltárják
Magyar Nemzet, 2021. június 14. 17.

- ▶ **JÓKAITÓL MÁRAIIG**
Jókaitól Máraiig
 A Tiszatáj áprilisi száma
Magyar Nemzet Online, 2021. április 25.
<https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/04/jokaitol-maraiig-a-tiszataj-aprilisi-szama>
 (Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)

- ▶ **A SZABADSÁG IGÉNYE**
A szabadság igénye
 Alapos az Irodalmi Magazin
 Németh László-száma
Magyar Nemzet, 2021. április 26. 18.

- ▶ **MONOLÓG**
A léttel folytatott monológ
 Sajtó alá rendezték
 Pilinszky János önéletrajzeit
Magyar Nemzet, 2021. augusztus 4. 17.

- ▶ **KILAKOLTATOTT LÉLEK**
Kilakoltatott lélek
 Különleges világba visznek
 Németh Péter Mikola versei
Magyar Nemzet, 2022. július 5. 17.

▶ **AZ EMLÉKEZÉS MŰVÉSZETE**

Az emlékezés művészete

Kötet a modernitás kulturális mintázatairól
Magyar Nemzet, 2021. november 19. 17.

▶ **A GONDOLATOK HATALMA**

A gondolatok hatalma a szöveg fölött

Bepillantás Szentmártoni János
világába az írásain keresztül
Magyar Nemzet, 2021. szeptember 6. 18.

▶ **KIRÁLYLÁNYBÓL SZENT**

Királylányból szent

Magyar Nemzet, 2021. május 4. 17.

▶ **UGYANOLYAN ALÁVALÓSÁGOK**

Ugyanolyan alávalóságok

Bene Zoltán disztópiája
a Közép-európai Monarchiában
Magyar Nemzet, 2021. április 24.
Lugas melléklet, 15.

▶ **VÁGYKELTÉS VIZUÁLISAN**

Vágykeltés vizuálisan

Áttekintő kötet korunk médiajelenségeiről
Magyar Nemzet, 2021. november 6. 17.

▶ **KIFINOMULT KÖZLÉSEK**

**Bogoly József Ágoston hiánypótló
könyve a stíluskommunikációról**

Magyar Nemzet Online, 2021. május 9.

<https://magyarnemzet.hu/kultura/>

2021/05/bogoly-jozsef-agoston-hianypotlo-
konyve-a-stiluskommunikaciorol
(Az utolsó letöltés: 2022. december 6.)

▶ **ÉRTÉKÜNK A TUDÁS**

**A tudás az elsődleges
munkaerőpiaci érték**

Új könyv jelent meg a nevelés
társadalmi metszeteiről
Magyar Nemzet, 2021. június 3. 18.

▶ **TÚLÉLÉS**

**A túlélés függőhídján
hittel kapaszkodva**

Aggasztóan fogyatkozik
a délvidéki magyar értelmiségi réteg
Magyar Nemzet, 2021. július 14. 17.

▶ **MEGBÉKÉLÉS**

Múltkutatás a megbékélés jegyében

A Délvidék Kutatóközpont
évek óta szervez konferenciákat,
ad ki könyveket
Magyar Nemzet, 2021. július 1. 18.

▶ **JUHÁSZNEMZETSÉGEK**

Juhász-nemzetségek

Fotókiállítás a pásztoreletről
a hódmezővásárhelyi múzeumban
Magyar Nemzet, 2021. június 15. 18.

BÁLINT SÁNDOR
SZELLEMI ÖRÖKSÉGÉÉRT
ALAPÍTVÁNY

ISBN 978-615-6112-19-4

Kiadta a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány

6724 Szeged, Bálint Sándor u. 18/B. I/2.

Felelős kiadó: Dr. Miklós Péter

Megjelent 2023-ban, Szegeden

Kiadványterv és tördelés: Fazekas Gábor

Nyomás és kötés: s-Paw Nyomda Bt.

6794 Üllés, Bem József u. 7.

Felelős vezető: Szabó Erik

MIKLÓS PÉTER eszmetörténész, habilitált doktor, a Kodolányi János Egyetem címzetes professzora, a Magyar Művészeti Akadémia Művészeti Ösztöndíj Programjának ösztöndíjasa, kéttucat kötet szerzője. Ebben a könyvében a Magyar Nemzet című napilap Kultúra rovatában, illetve hétvégi Lugas mellékletében 2020 ősze és 2022 vége között megjelent esszéit és kritikáit gyűjtötte össze.